

حقوق تعهدات

مطالعه تطبیقی طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه
با
حقوق ایران و اسناد بین‌المللی

تألیف:

دکتر ابراهیم شعاریان
ابراهیم ترابی

با دیباچه:

استاد دکتر ناصر کاتوزیان

مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی

تهران - ۱۳۹۳

عنوان و نام پدیدآور	: حقوق تعهدات/ دکتر ابراهیم شعاریان.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهردانش، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری	: ۱۰۱۴ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۸۲۰۰-۴۴-۴۴
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: واژه نامه فرانسه- فارسی.
یادداشت	: نمایه.
عنوان دیگر	: مطالعه تطبیقی طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه با حقوق ایران و اسناد بین‌المللی
موضوع	: تعهدات (حقوق)
موضوع	: Obligations (Law)
شناسه افزوده	: ترابی، ابراهیم.
شناسه افزوده	: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهردانش
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ح۷ش/ ۱۰ KMHA
رده‌بندی دیوبی	: ۳۴۶/۵۵۰۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۵۰۱۶۱۹

عنوان	: حقوق تعهدات
مؤلف	: دکتر ابراهیم شعاریان، ابراهیم ترابی
ناشر	: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهردانش
نوبت چاپ	: اول
نوبت ویرایش	: اول
تاریخ چاپ	: ۱۳۹۳
شمارگان	: ۱۰۰۰ نسخه
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۸۲۰۰-۴۴-۴۴
قیمت	: ۴۴۴۴ ریال

حق چاپ محفوظ است.

تهران - خیابان کریم خان زند - خیابان سنایی - خیابان نهم - خیابان گیلان - پلاک ۵
 کدپستی ۱۵۸۵۷۴۳۱۱ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵/۴۵۳۹ تلفن: ۸۸۸۱۱۵۸۱ نمابر: ۸۸۸۱۱۵۸۰

Email: publication@sdil.ac.ir

Website: www.sdil.ac.ir

اختصارات

ق.ا.	قانون اساسی
ق.ا.ا.م.	قانون اجرای احکام مدنی
ق.ا.ح.	قانون امور حسبی
ق.آ.د.م.	قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی
ق.آ.د.م.س.	قانون آیین دادرسی مدنی سابق
ق.ب.	قانون بیمه
ق.ت.	قانون تجارت
ق.ث.	قانون ثبت
ق.ر.م.م.	قانون روابط موجر و مستأجر
ق.ص.چ.	قانون صدور چک
ق.ک.	قانون کار
ق.م.	قانون مدنی
ق.م.ا.	قانون مجازات اسلامی
ق.م.ا.س.	قانون مجازات اسلامی سابق
ق.م.ف.	قانون مدنی فرانسه
ق.م.م.	قانون مسئولیت مدنی
ل.ا.ق.ت.	لایحه اصلاحی قانون تجارت

List of Abbreviations

Cass. Civ.	Chambre Civile de la Cour de Cassation
Cass. Com.	Cambre Commercial de la Cour de Cassation
CIF	Cost Insurance and Freight
CISG	UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods
DCFR	Draft Common Frame of Reference
ECHR	European Convention on Human Rights
ECSC	European Coal and Steel Community
ECT	European Community Treaty
Edin.LR	Edinburgh Law Review
EEC	European Economic Community
EP	European Parliament
ERCL	European Review of Contract Law
ERPL	European Review of Private Law
EU	European Union
FOB	Free on Board
LGDJ	Librairie générale de droit et de jurisprudence
n°	Number
OHADA	Organisation pour l'Harmonisation en Afrique du Droit des Affaires
PECL	Principles of European Contract Law
PEDC	Principes du Droit Européen du Contrat
PETL	Principles of European Tort Law
R.J.T.	Revue Juridique Thémis
Rev.dr. unif	Revue de Droit Uniforme
SGECC	Study Group on a European civil code
TCE	Treaty establishing a Constitution for Europe
UCC	Uniform Commerical Code
ULIS	Uniform Law for the International Sale of Goods
UN	United Nations
UNCITRAL	United Nations Commission on International Trade Law
UNIDROIT	Institut International Pour L'Unification du Droit Prive
UPICC	UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts
WTO	World Trade Organisation

به نام خداوند جان و خرد

سخن ناشر

توسعه ادبیات حقوقی در هر کشور، نقش مهمی در پیشرفت نظام حقوقی آن کشور ایفا می‌نماید. اندیشمندان و پژوهشگران دنیای بیکران حقوق، که شیفته نظم‌اند و سرباز عدالت، آموزه‌های علمی و تجربیات عملی خویش را به جامعه حقوقی عرضه می‌دارند تا بتوانند در تثبیت و تنویر نظم اجتماعی و استقرار عدالت و اصلاح و پیشرفت کشور سهیم گردند.

قانونگذار فهیم و آگاه، هیچگاه در مقام تهیه پیش‌نویس و مهیا شدن جهت وضع قانون، خود را بی‌نیاز از ادبیات و دکترین حقوقی کشور و مشورت با خبرگان نخواهد یافت، و هیچگاه مصوبات قبلی خویش را دائمی و مصون از نقد و اصلاح قلمداد نخواهد نمود. قضات متخصص و عدالت‌پیشه نیز نقد علمی و منصفانه آرای خود را مایه تکامل و پیشرفت می‌دانند.

دانشکده‌های حقوق و حوزه‌های علمیه که به مأموریت خطیر تربیت قضات، وکلا، مشاوران حقوقی، سردفتران، پژوهشگران، و اساتید حقوق و فقه همت می‌گمارند علاوه بر اینکه از آموزه‌های علمی و قضایی کشور بسیار بهره می‌برند متقابلاً رسالت مهمی در غنی‌سازی ادبیات و دکترین حقوقی کشور برعهده دارند.

جمهوری اسلامی ایران به ویژه در دو دهه اخیر پیشرفت قابل توجهی در توسعه کمی ادبیات حقوقی کشور را شاهد بوده است. تعداد کتب و نشریات حقوقی منتشره در کشور طی بیست سال اخیر، به نسبت گذشته به مراتب افزایش یافته است. این دستاورد را باید به فال نیک گرفت و امیدوار بود که این پیشرفت کمی به همین میزان با توسعه‌ای کیفی در بارور شدن دکترین حقوقی مورد نیاز کشور همراه باشد و با احترام به حقوق مالکیت فکری دیگران انتشار یابد.

انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهردانش که همواره سعی داشته است علاوه بر انتشار آثار حاصل از تحقیقات پژوهشکده حقوق، به صورتی هدفمند و با ارزیابی علمی به گزینش و چاپ و انتشار کتابهای حقوقی در حوزه‌ها و موضوعات مورد نیاز جامعه حقوقی کشور مبادرت ورزد، زحمات آقایان **دکتر ابراهیم شعاریان** و **ابراهیم ترابی** در تألیف کتاب **حقوق تعهدات** را ارج نهاده، امیدوار است این کتاب مورد استقبال جامعه حقوقی کشور و مورد استفاده متولیان امر قرار گیرد.

وحید اشتیاق

دیباچه استاد دکتر ناصر کاتوزیان

بنام آنکه جان را فکرت آموخت

صوفی ار باده به اندازہ خورد نوشش باد
ورنه اندیشه این کار فراموشش باد

ستایش و احترام به قانون مدنی را از دو منبع اصلی آموخته‌ایم:

۱- پیش از پیوستن ما به کاروان قانونگذاری، قانون منحصر جامعه اراده و مشیت الهی بود. فقیهان می‌گوشتند تا حکم خداوند را در مصداق بیابند و اجراء کنند و طبیعی بود که در این را محتاط باشند و مانع هرگونه انحراف شوند و حقوقدانان ما نیز زاده چنین محیط هستند؛ قانون را محترم می‌دارند و در این راه افراط می‌کنند. ساختار منسجم و نثر پخته و خالی از حشو و زواید قانون نیز بدین احترام افزوده است. در این قانون لغزش‌ها اندک و بخشودنی است و ایجاز مثال‌زدنی آن به شارحان فرصت می‌دهد تا آنچه عادلانه و منطقی می‌بینند از لوازم آن شمارند. پیوستن اندیشه‌های حقوقی به متن اصلی سبب می‌شود که قانون، به عنوان مرکز اصلی بحث، برجسته و انگشت‌نما شود و همچون نگینی زرین جلوه کند.

۲- در آغاز دوره قانونگذاری در ایران، نظام حقوقی فرانسه درخشش چشمگیری در جهان داشت که هنوز هم کم و بیش از آن بهره می‌برد. ما نیز قالب قانون مدنی فرانسه را برای متن گرفته شده از فقه برگزیدیم تا جامعه کهن را به زیوری نو بیاراییم. این اقتباس تنها به تقلید قالب و صورت محدود نشد و فرهنگ حقوقی ما را نیز در نفوذ خود گرفت. دانشجویان ایرانی به فرانسه رفتند و فرهنگ نو را به ارمغان آوردند. پاره‌ای استادان فرانسوی نیز به ایران سفر کردند و ضمن آموزش حقوق، نظام فرانسوی را مستقر ساختند.

در آن نظام نیز قانون مدنی به عنوان شاهکاری فکری و مقدس ستایش می‌شد. ناپلئون، تدوین قانون مدنی را مهم‌تر از فتوحات خود می‌شمرد و استادان حقوق بدان افتخار مباهات می‌کردند که شارح قانون مدنی هستند. شاگردان آن مکتب نیز که استاد و رهبر نظام حقوقی جدید در ایران شده بودند، خواه و ناخواه همان رویه را پیش گرفتند و بدین سان نوزاد قانونی را تقدیس کردند. عرف و رویه قضایی و اندیشه‌های حقوقی کارگزار و ابزار فهم قانون گشتند و به ندرت از این عنوان‌ها در منابع حقوق نام برده شد.

ولی این شیفتگی دوام نیافت و چندی نگذشت که دانشمندانی، مانند ژنی، نشان دادند که مفهوم حقوق به مراتب گسترده‌تر از قانون است و این تناسب بسان خلیجی است در برابر دریای بیکران. در احترام به قانون نیز اگر افراط شود، حقوق به صورت بازی منطقی با الفاظ در می‌آید و از جامعه و نیازهای آن فاصله می‌گیرد. انسان و آرمان‌های اجتماعی و عدالت فراموش می‌شود و اصل استصحاب و لوازم الفاظ به جای آن می‌نشینند. قاضی موجود متفکر و مبتکری نیست که ارتقای نظام حقوقی را فراهم می‌سازد؛ ماشینی است منفعل که وظیفه دارد ظاهر عبارات قوانین را در مصداق خارجی آن اجراء کند.

باید از این دام گریخت و جامعه پویا و متحرک را دربند ظاهر الفاظ و قفس طلایی منطق زندانی نکرد؛ به دادرس فرصت داد که همگام با جامعه شود و از عرف و اندیشه‌های حقوقی توشه راه را تهیه کند و گرد پیری از چهره قانون بشوید.

نوسازی قانون نیز راه حل دیگری بود که آهسته این کاروان پیشرو را دنبال کرد. نظام حقوقی ما با احتیاط این وسیله را برگزید و رویه قضایی تحرک لازم را نیافت و آرمان عدالت‌خواهی در لابلای کتاب‌ها زندانی شد و طنین آن به سختی توانست کوره راهی بیابد و در جهان واقع خودنمایی کند.

در این محیط نیم بسته، آقایان دکتر ابراهیم شعاریان و ابراهیم ترابی، نمونه‌ای از طرح اصلاحی تعهدات فرانسه را با کمال ظرافت و دقت پیش روی حقوقدانان ایرانی نهاده و خود به مقایسه این دو نظام پرداخته‌اند تا در اصلاح احتمالی آینده، پیشرو و الهام‌بخش دیگران باشند. این اقدام مفید و جالب را باید ستود و از آن استقبال کرد. من نیز به نوبه خود، ضمن تبریک به نویسندگان محترم آن، خواندن کتاب را به همه محققان توصیه می‌کنم.

بیستم اردیبهشت ماه ۱۳۹۳

ناصر کاتوزیان

فهرست مطالب

۹	دییآچه استاد دکتر ناصر کاتوزیان
۱۹	پیشگفتار
۲۳	بخش اول: کلیات
۲۵	مبحث اول قانون مدنی ایران و اهمیت مطالعات تطبیقی
۲۵	۱- مقدمه
۲۷	۲- نویسندگان قانون مدنی و نقش سید محمد فاطمی
۳۵	۳- کمیسیون‌های قانون مدنی
۳۶	۴- تاریخ تدوین و تصویب قانون مدنی
۳۷	۵- منابع قانون مدنی
۴۴	۶- اهمیت مطالعه طرح اصلاحی کاتالا
۴۳	۷- میزان تأثیر حقوق اروپا در طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه
۴۷	۸- ضرورت استفاده از اسناد بین‌المللی در اصلاحات قانونی
۵۰	مبحث دوم طرح‌های اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه
۵۰	۱- طرح اصلاحی حقوق تعهدات و مرور زمان (پی‌یر کاتالا)
۵۰	۲- طرح اصلاحی حقوق قراردادهای (فرانسوا تره)
۵۱	۳- طرح اصلاحی مسئولیت مدنی (فرانسوا تره)
۵۱	۴- پروژه اصلاح حقوق قراردادهای (وزارت دادگستری)
۵۲	۵- پروژه اصلاح رژیم تعهدات و شبه قراردادهای (وزارت دادگستری)
۵۳	مبحث سوم مروری بر اسناد بین‌المللی راجع به قراردادهای و مسئولیت مدنی
۵۳	۱- کنوانسیون سازمان ملل راجع به بیع بین‌المللی کالا (CISG)
۵۴	۲- اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی (UPICC)
۵۶	۳- اصول حقوق قراردادهای اروپا (PECL)
۵۸	۴- طرح چارچوب مشترک مرجع (DCFR)

۵- قانون متحدالشکل اوهادا راجع به قراردادها (OHADA Uniform Act on)

۶۰..... (Contract Law)

۶۱..... ۶- اصول حقوق مسئولیت مدنی اروپا (PETL)

بخش دوم: طرح اصلاحی کاتالا و مطالعه تطبیقی آن ۶۳

۶۵..... معرفی کلی طرح اصلاحی

۷۵..... دیباچه ژرار کورنو

۸۵..... فصل مقدماتی: منابع تعهدات (مواد ۱۱۰۱ الی ۱۱۰۱-۲)

۸۵..... مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی

۸۷..... مواد پیشنهادی

۸۷..... ۱- اسناد بین‌المللی

۸۸..... ۲- حقوق ایران

۹۰..... ۱- شرح

۹۰..... ۲- حقوق ایران

۹۲..... مبحث اول: قواعد کلی قراردادها و تعهدات قراردادی (مواد ۱۱۰۲ الی ۱۳۲۶)

۹۲..... فصل اول: مقررات کلی

۹۲..... گفتار اول: تعاریف

۹۲..... مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی

۹۳..... مواد پیشنهادی

۱۰۴..... گفتار دوم: تشکیل قرارداد

۱۰۴..... مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی

۱۰۷..... مواد پیشنهادی

۱۰۷..... ۱- مذاکرات

۱۱۴..... ۲- ایجاب و قبول

۱۳۲..... ۳- وعده یکجانبه قرارداد و پیمان حق تقدم

۱۳۵..... ۴- زمان و مکان تشکیل

۱۴۲..... فصل دوم: شرایط اساسی اعتبار قراردادها

۱۴۵..... گفتار اول: رضا

۱۴۵..... مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی

۱۵۱..... مواد پیشنهادی

۱- وجود رضا	۱۵۱
۲- کیفیت رضا	۱۵۵
گفتار دوم: اهلیت طرفین قرارداد و اختیار اقدام به نام دیگری	۱۸۹
مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی	۱۸۹
۱- اهلیت تمتع	۱۹۱
۲- اهلیت تصرف	۱۹۴
۳- اختیار اقدام به نام دیگری	۲۰۳
گفتار سوم: موضوع قرارداد	۲۱۶
مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی	۲۱۶
مواد پیشنهادی	۲۱۹
گفتار چهارم: علت	۲۴۲
مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی	۲۴۲
مواد پیشنهادی	۲۵۱
گفتار پنجم: شکل	۲۵۹
مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی	۲۵۹
مواد پیشنهادی	۲۶۱
۱- مقررات کلی	۲۶۱
۲- شکل قراردادهای الکترونیکی	۲۶۸
گفتار ششم: ضمانت اجراها	۲۷۰
مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی	۲۷۰
مواد پیشنهادی	۲۷۳
۱- بطلان	۲۷۳
۲- انتفاء	۲۸۰
۳- عدم قابلیت استناد	۲۸۲
۴- قاعده‌مند سازی	۲۸۳
آثار قراردادهای، تفسیر، توصیف	۲۸۵
مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی	۲۸۵
فصل سوم: آثار قراردادهای	۲۹۰
گفتار اول: مقررات کلی	۲۹۰
گفتار دوم: تفسیر و توصیف	۳۰۶

۳۰۶	۱- تفسیر
۳۳۲	۲- توصیف
۳۳۲	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۳۳۳	مواد پیشنهادی
۳۳۷	گفتار سوم: انواع مختلف تعهدات
۳۳۷	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۳۳۸	مواد پیشنهادی
۳۴۹	گفتار چهارم: اجرای تعهدات
۳۴۹	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۳۵۲	مواد پیشنهادی
۳۵۲	۱- تعهد انتقال
۳۵۴	۲- تعهد به فعل و ترک فعل
۳۵۸	۳- تعهد انتقال برای استفاده
۳۶۰	گفتار پنجم: عدم اجرای تعهدات و فسخ قراردادها
۳۶۰	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۳۶۱	خلأهای مادی و ضرورت تغییر
۳۶۲	دستورالعمل‌های پیشنهادی
۳۶۴	مواد پیشنهادی
۳۸۲	گفتار ششم: استرداد پس از زوال قرارداد
۳۸۲	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۳۹۳	مواد پیشنهادی
۳۹۴	۱- اصول
۳۹۹	۲- شرایط استرداد
۴۰۴	۳- مقررات تکمیلی
۴۰۶	گفتار هفتم: آثار قراردادها نسبت به اشخاص ثالث
۴۰۶	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۴۱۰	مواد پیشنهادی
۴۱۰	۱- مقررات کلی
۴۱۳	۲- جانشینی طرف قرارداد و انتقال قرارداد
۴۱۹	۳- اقدامات قابل دسترس برای طلبکاران

۴۳۳	۴- تعهد به فعل ثالث و شرط به نفع اشخاص ثالث
۴۴۶	۵- آثار قراردادهای مرتبط
۴۵۰	فصل چهارم: انواع تعهدات
۴۵۰	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۴۵۳	گفتار اول- تعهدات معلق
۴۵۳	۱- شرایط کلی
۴۶۰	۲- شروط تعلیقی
۴۶۶	۳- شرط فاسخ (کاشف)
۴۶۶	۴- شرط فاسخ (ناقل)
۴۶۹	گفتار دوم: تعهدات مؤجل
۴۶۹	۱- اجل به طور کلی
۴۷۰	۲- اجل تعلیقی
۴۷۵	۳- اجل فاسخ
۴۷۶	گفتار سوم: تعهدات تخییری و اختیاری
۴۷۶	۱- تعهدات تخییری
۴۸۰	۲- تعهدات اختیاری
۴۸۲	گفتار چهارم: تعهدات تضامنی
۴۸۲	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۴۸۳	۱- تضامن میان طلبکاران
۴۸۹	۲- تضامن میان بدهکاران
۵۰۰	گفتار پنجم: تعهدات غیر قابل تجزیه
۵۰۰	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۵۰۱	مواد پیشنهادی
۵۰۵	فصل پنجم: سقوط تعهدات
۵۰۵	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۵۰۸	مواد پیشنهادی
۵۱۱	گفتار اول: ایفاء
۵۱۱	۱- مقررات کلی
۵۳۳	۲- متعلق تأدیه
۵۳۵	۳- اثبات ایفاء

۵۳۶.....	۴- تودیع نزد امین عمومی به همراه پیشنهاد ایفاء و اخطار اجرای تعهد
۵۳۶.....	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۵۳۷.....	مواد پیشنهادی
۵۴۲.....	گفتار دوم: ابرای دین
۵۴۶.....	گفتار سوم: تهاتر
۵۴۷.....	۱- تهاتر به طور کلی
۵۵۸.....	۲- تهاتر دیون وابسته
۵۶۰.....	گفتار چهارم: مالکیت مافی الذمه
۵۶۴.....	فصل ششم: معاملات مربوط به طلب
۵۶۴.....	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۵۶۹.....	گفتار اول: انتقال طلب
۵۹۱.....	گفتار دوم: جانشینی شخصی
۵۹۷.....	گفتار سوم: تبدیل تعهد
۶۰۳.....	گفتار چهارم: نیابت در اجرا
۶۰۸.....	فصل هفتم: اثبات تعهدات
۶۰۸.....	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۶۱۱.....	گفتار اول: مقررات کلی
۶۲۱.....	گفتار دوم: شکل اثبات اعمال حقوقی از طریق سند
۶۲۲.....	۱- سند رسمی
۶۲۳.....	۲- سند عادی
۶۲۸.....	۳- کپی اسناد و اسناد تصدیق
۶۳۱.....	گفتار سوم: شرایط اثبات اعمال حقوقی از طریق سند و شهادت
۶۳۵.....	گفتار چهارم: قواعد ویژه امارات، اقرار و سوگند
۶۳۵.....	۱- امارات
۶۳۹.....	۲- اقرار
۶۴۴.....	۳- سوگند
۶۵۳.....	مبحث دوم: شبه قراردادهای (مواد ۱۳۲۷ الی ۱۳۳۹)
۶۵۳.....	مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی
۶۵۶.....	مواد پیشنهادی
۶۵۸.....	فصل اول: اداره امور غیر (مواد ۱۳۲۸ الی ۱۳۲۹)

فصل دوم: ایفای ناروا (مواد ۱۳۳۰ الی ۱۳۳۵).....	۶۶۴
فصل سوم: دارا شدن بلا سبب (مواد ۱۳۳۶ الی ۱۳۳۹).....	۶۶۹
مبحث سوم: مسئولیت مدنی.....	۶۷۴
مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی.....	۶۷۴
فصل اول: مقررات مقدماتی.....	۶۸۸
فصل دوم: شرایط مسئولیت.....	۶۹۷
گفتار اول: مقررات مشترک مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی.....	۶۹۷
۱- ضرر قابل جبران.....	۶۹۷
۲- رابطه سببیت.....	۷۱۲
۳- اسباب معافیت.....	۷۱۸
گفتار دوم: مقررات ویژه مسئولیت غیر قراردادی.....	۷۳۰
۲- فعل اشیاء.....	۷۳۴
۳- فعل غیر.....	۷۵۲
۴- مزاحمت ناشی از همسایگی.....	۷۶۲
۵- فعالیت‌های خطرناک.....	۷۶۴
گفتار سوم: مقررات ویژه مسئولیت قراردادی.....	۷۶۷
فصل سوم: آثار مسئولیت.....	۷۷۲
گفتار اول: اصول.....	۷۷۲
۱- جبران به عین.....	۷۷۲
۲- غرامت.....	۷۷۶
۳- اثر تعدد مسئولین.....	۷۹۲
گفتار دوم: قواعد ویژه جبران انواع خسارات.....	۷۹۸
۱- قواعد ویژه جبران ضررهای ناشی از صدمه به تمامیت جسمی.....	۷۹۸
۲- قواعد ویژه جبران ضررهای ناشی از خسارت به اموال.....	۸۰۴
۳- قواعد ویژه جبران ضررهای ناشی از تأخیر در پرداخت مبالغ پول.....	۸۰۸
گفتار سوم: قراردادهای راجع به جبران.....	۸۱۲
۱- قراردادهای مستثنی یا محدود کننده جبران.....	۸۱۲
۲- توافقی‌های جبران خسارت مقطوع و شروط کیفری.....	۸۲۰
گفتار چهارم: مرور زمان دعوی مسئولیت.....	۸۲۵

فصل چهارم: نظام‌های اصلی ویژه مسئولیت یا جبران.....	۸۲۶
گفتار اول: جبران زیان‌دیدگان حوادث رانندگی.....	۸۲۶
گفتار دوم: مسئولیت ناشی از محصولات معیوب	۸۳۶
فهرست منابع.....	۸۴۳
واژه‌نامه فرانسه - فارسی	۸۶۹

پیشگفتار

کمتر اهل دانشی است که بتواند به سادگی از کنار ارزش و اعتبار قانون مدنی ایران بگذرد و لب به تحسین آن و نویسندگانش نگشاید.

در میان تمام قوانین مدون، قانون مدنی روایت دیگری دارد که در مقدمه اثر حاضر بخشی از حکایت آن مرور شده است. به رغم تمامی تحولات حقوقی که طی سال‌های گذشته در نظام حقوقی ایران رخ داده است، قانون مدنی همچنان با صلابت، رهگشای روابط حقوقی اشخاص با یکدیگر است و جز در موارد نادر، رنگ اصلاح به خود ندیده است. توسعه جمعیت یازده میلیون نفری ایران در هنگام تصویب قانون مدنی به بیش از هفتاد میلیون در حال حاضر از یک سو و پیشرفت‌ها و پُرسرفت‌های علمی، صنعتی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی سبب پیچیده‌تر شدن روابط حقوقی میان اشخاص گردیده و بر کارکرد قانون مدنی افزوده است. با این همه، قانون مزبور اعتبار خود را در روابط میان اشخاص حفظ نموده و مبنای اتخاذ تصمیمات محاکم در عرصه مدنی است و این بهترین دلیل شأن و منزلت آن است.

با این حال گذشت بیش از هشتاد سال از تصویب قانون مدنی و رکود و رخوت در امر اصلاحات قانونی سبب انباشته شدن انتظارات جامعه حقوقی گردیده است، به نحوی که امروزه بسیاری از بخش‌های قانون مدنی نیازمند تکمیل، بازسازی و اصلاح است و نباید احکام آن را ثابت و غیر قابل تغییر تلقی و در ارزش و اعتبار آن مبالغه نمود.

اکثر کشورهای وابسته به نظام حقوق نوشته، در چند دهه اخیر قوانین مدنی خود را متناسب با پیشرفتهای علمی و صنعتی و نیازهای جامعه خود، به تدریج و در گذر زمان اصلاح نموده‌اند که نمونه بارز آن اصلاحات قانون مدنی آلمان و هلند می‌باشد.

قانونگذار فرانسه نیز از مدت‌ها پیش پای در این عرصه نهاده و اصلاحات قانون مدنی خود را آغاز کرده است. البته چنین تغییراتی به تدریج و در طول سالیان دراز و حسب ضرورت صورت پذیرفته است و از رویه قضایی این کشور، به ویژه آرای دیوانعالی نیز در تحول و اصلاح قوانین استفاده شده است.

از ضرورت‌های اساسی در تدوین و اصلاح قانون، مطالعات تطبیقی است و در اصلاحات قانون مدنی نیز همین قاعده جاری است. نظر به قرباتی که در باب تعهدات میان حقوق فرانسه و قانون مدنی ایران وجود دارد، مطالعه آثار حقوق مدنی فرانسه از ارزش و اهمیت بسیاری برخوردار است تا با بررسی آن‌ها بتوان آخرین دستاوردهای رویه قضایی و دکترین فرانسه را شناخت و از نکات مثبت و قابل اعمال آن استفاده نمود و این امر به همت والای برخی از نویسندگان در چند دهه اخیر صورت پذیرفته است. استاد ممتاز حقوق مدنی، دکتر ناصر کاتوزیان، پرچمدار چنین

مطالعاتی است و تلاش‌های ایشان بر غنای حقوق مدنی ایران افزوده و بر قانونگذاران است که این تلاش را ارج نهد و در اصلاح و تکمیل نظام حقوق مدنی ایران از آن بهره برد. از جمله مواردی که در حوزه قانونگذاری مدنی، مطالعه آن از جایگاه برجسته‌ای برخوردار است، طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه موسوم به طرح کاتالا می‌باشد.

تدوین این طرح با حمایت انجمن هانری کاپیتان و با سرپرستی پی‌یر کاتالا استاد برجسته دانشگاه که در خلال تألیف اثر حاضر (سوم فوریه ۲۰۱۲) و در سن هشتاد و یک سالگی چشم از این جهان فرو بست، در سال ۲۰۰۳ آغاز گردید و با همکاری وزارت دادگستری پس از ۳۰ ماه در سال ۲۰۰۵ خاتمه یافت. در تدوین آن سی و هفت حقوقدان برجسته فرانسوی، متشکل از سی و چهار نفر از اساتید صاحب‌نظر دانشگاه و سه نفر از قضات ارشد بازنشسته دیوانعالی فرانسه در سه گروه کاری مشارکت داشته‌اند. در طرح اصلاحی مزبور برخی از مقررات قانون مدنی فعلی فرانسه عیناً ابقاء گردیده است و در تدوین مواد جدید، رویه قضایی و تصمیمات دادگاه‌ها و دکتترین حقوقی مورد نظر واقع شده که این امر بر ارزش و اعتبار آن افزوده است، به ویژه در باب مسئولیت مدنی کاستی‌های متعدد قانون مدنی فرانسه از طریق مراجعه به رویه قضایی برطرف شده است، با این توضیح که تعداد مواد طرح اصلاحی در مقایسه با قانون مدنی فعلی فرانسه از نظر کمی، افزایش چشمگیری داشته است.

علاوه بر طرح اصلاحی مذکور، چندین طرح اصلاحی دیگر نیز از سوی وزارت دادگستری و جمعی دیگر از استادان حقوق مدنی فرانسه ارائه شده است که به گسترده‌گی طرح اصلاحی کاتالا نبوده و در مقدمه کتاب حاضر نیز به آن‌ها اشاره شده است.

در اهمیت مطالعه طرح اصلاحی همین بس که امروزه بسیاری از حقوقدانان کشورهای مبتنی بر حقوق نوشته مانند اسپانیا، ایتالیا و ژاپن در راستای اصلاح قوانین مدنی خود، طرح اصلاحی کاتالا را مورد مطالعه و بررسی قرار داده‌اند و متن اصلی فرانسوی طرح اصلاحی نیز به چهار زبان دیگر یعنی انگلیسی، آلمانی، ایتالیایی و اسپانیایی ترجمه شده است.

گفتنی است که در تدوین طرح اصلاحی، فرانسویان از الگوی همسایگان خود یعنی آلمان و هلند استفاده نموده‌اند و قانون مدنی کبک کانادا و حتی قوانین کشورهای غیر اروپایی نیز مورد توجه نویسندگان طرح اصلاحی بوده است. این امر نشان می‌دهد که در اصلاحات قانونگذاری نمی‌توان به قانون مدنی یک کشور خاص تکیه نمود و همانند گذشته‌های دور، اقتباسی تمام عیار از قانون کشور دیگری را مبنای قانونگذاری قرار داد. در تدوین طرح اصلاحی حتی قواعد نظام کامن‌لا نیز مورد توجه قرار گرفته و به عنوان مثال خسارت تنبیهی و قاعده تقلیل خسارت مورد شناسایی قرار گرفته است.

ویژگی دیگر اثر حاضر مطالعه تطبیقی طرح کاتالا با سایر اسناد بین‌المللی است. ضرورت مطالعه تطبیقی اسناد بین‌المللی نظیر کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، اصول قراردادهای بازرگانی بین‌المللی، اصول حقوق قراردادهای اروپا، اصول مسئولیت مدنی اروپا، اصول اوهادا و طرح چارچوب مشترک مرجع از آنجا ناشی می‌شود که امروزه متدلوژی مطالعات تطبیقی تغییرات فاحشی نسبت به گذشته یافته است. به این توضیح که در حال حاضر بدون توجه به اسناد مهم بین‌المللی (که در حقیقت متضمن قواعد شناسایی شده در نظام‌های مختلف حقوقی است) مراجعه به حقوق کشوری معین کافی نبوده و نمی‌تواند نیازهای یک مطالعه تطبیقی کامل را برآورده سازد. نویسندگان طرح اصلاحی کاتالا نیز با درک همین واقعیت از اسناد بین‌المللی به عنوان منابع طرح اصلاحی استفاده نموده‌اند و اصلاحات قانونگذاری در سایر کشورها مانند چین و ژاپن با بهره‌گیری از اصول قراردادهای بازرگانی بین‌المللی گواه این مدعاست.

اما تردیدی نیست که اظهار عقیده و تحلیل موضوع در تمامی ابعاد قضیه و مواد طرح اصلاحی همانگونه که فرانسویان نیز معتقدند، کاری جمعی است و اقدام مشترک طراحان فرانسوی، درس عبرتی برای آن دسته از طراحان اصلاح قانون مدنی ماست که به صورت انفرادی به کار مشابهی دست زده‌اند و البته توفیقی نیز در این راه نیافته‌اند.

اثر حاضر می‌تواند الگوی مناسبی برای قانونگذاری آتی باشد، مشروط بر اینکه نه راه آزمون و خطا، بلکه روش و مشی به کار رفته در طرح اصلاحی مورد توجه قرار گیرد. همچنین محققین عرصه حقوق تعهدات و دانشجویان مقاطع تحصیلی عالی می‌توانند با تدقیق و تحلیل بر روی هر یک از موضوعات آن، در خصوص قابلیت‌های طرح اصلاحی و امکان اعمال آن در حقوق ایران بررسی و اظهار نظر نمایند.

ذکر این نکته ضروری است که پیشرفت‌های حقوقی به موازات پیشرفت در سایر عرصه‌ها امکان پذیر است و نمی‌توان اصلاحات قانونی یک کشور پیشرفته مانند فرانسه را در کشوری در حال توسعه یا عقب مانده عیناً اعمال و اجرا نمود. از جمله زمینه‌های لازم برای اصلاحات قانونی، توسعه قضایی و تقنینی است که بحث و بررسی درباره آن مجالی دیگر می‌طلبد.

در کتاب حاضر مواد پیشنهادی طرح اصلاحی حقوق تعهدات کاتالا که مجموعاً شامل ۵۷۱ ماده است، به استثنای مقررات پیشنهادی راجع به مرور زمان که در اولویت کار قرار نگرفته است، مورد بررسی واقع و به حد وسع تلاش شده است تا مواد مرتبط با اسناد مهم بین‌المللی و حقوق ایران مورد بررسی تطبیقی قرار گیرد.

پیچیدگی حقوق تعهدات فرانسه و اصطلاحات آن بر اهل فن پوشیده نیست و یکی از مواردی که بر سختی کار افزوده است، فقدان واژه‌های معادل فارسی برای اصطلاحات متنوعی است که در حقوق فرانسه بکار می‌رود. به عنوان مثال در حقوق فرانسه انواع مختلف فسخ با آثار

مختلف با واژگان متفاوتی مورد استفاده قرار گرفته است که از جمله آن می‌توان به فسخ یکجانبه، فسخ با اثر قهقرایی و فسخ ناظر به آینده اشاره نمود.

مبنای تحقیق حاضر، متن فرانسوی طرح اصلاحی کاتالا بوده است. لازم به توضیح است که متن انگلیسی آن توسط اساتید دانشگاه آکسفورد ترجمه شده است، ولی از آنجایی که بسیاری از مفاهیم حقوق تعهدات در نظام حقوقی رومی - ژرمنی، فاقد معادل دقیق در نظام کامن‌لا یا اصطلاح انگلیسی است، لذا استفاده از متن انگلیسی می‌توانست سبب خلط مفاهیم و اشتباه مفهومی گردد، در ست همانند ایراداتی که در مواردی بر متن انگلیسی آن وارد است. از این رو حتی الامکان تلاش شده است تا در یافتن معادل فارسی از عبارات مناسب استفاده شود و به منظور سهولت دسترسی دانش پژوهان حقوق و مخاطبین کتاب، فهرست نسبتاً کاملی از واژگان حقوق تعهدات فرانسه و معادل فارسی آن به صورت ضمیمه ارائه شده است.

این نوشتار مانند هر تألیف دیگری دارای عیوب و کاستی‌هایی است که اجتناب از آن ممکن نبوده است، اما ورود آن به قلمرو ادبیات حقوق مدنی، مایه خوشنودی برای کاری است که قریب چهار سال زمان تحقیق را به خود اختصاص داده است. با این حال باید چشم به راه تذکرات و ارشادات اهل نظر بود تا شاید بتوان در چاپ‌های بعدی از نقایص آن کاست.

در تألیف حاضر آقای ابراهیم ترابی وکیل دادگستری و پژوهشگر حقوق خصوصی به عنوان محقق توانا از ابتدای تحقیق همیشه همراه و یاور اینجانب بوده است که لازم است مراتب سپاس خود را از زحمات ایشان ابراز دارم. همچنین سرکار خانم الهام مقراضی اصل، وکیل دادگستری و کارشناس ارشد حقوق نیز در تهیه فیشهای بخشهایی از اثر حاضر و ضمائم آن همکاری مجدانه‌ای داشته است که در خور قدردانی است. آقای یوسف مولایی دانشجوی دوره دکتری حقوق خصوصی و عضو هیأت علمی دانشگاه نیز که در مطالعات بخشهای مربوط به تشکیل قرارداد، نگارنده را یاری نموده‌اند، شایسته تقدیرند.

برخی از منابع اثر حاضر در طی فرصت‌های مطالعاتی تابستان ۲۰۱۰ و ۲۰۱۲ در انستیتوی حقوق بین‌الملل خصوصی و تطبیقی ماکس پلانک هامبورگ مورد استفاده قرار گرفته است که بر خود وظیفه می‌دانم تا از ریاست مؤسسه مزبور پروفسور زیمرمن و سایر همکاران ایشان از جمله سرکار خانم دکتر نجمه یساری که امکان استفاده از منابع موجود در مؤسسه را برای اینجانب فراهم نمودند، تشکر و سپاسگزاری نمایم.

ابراهیم شعاریان

بهار ۱۳۹۳

بخش اول

کلیات

مبحث اول

قانون مدنی ایران و اهمیت مطالعات تطبیقی

۱- مقدمه

قانون مدنی ایران مهمترین و ارزشمندترین سند تقنینی است که در طول دوره قانونگذاری در ایران تصویب شده است. از سال‌های ۱۳۰۷، ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ که بخش‌های مختلف قانون مدنی مورد تصویب قرار گرفته یا لازم الاجرا شده است، مواد مندرج در آن به ندرت مورد اصلاح و بازبینی قرار گرفته است و این در حالی است که به رغم حرکت شتابان بشر به سوی ترقی و تعالی در عرصه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی، اکثر کشورهای مبتنی بر سیستم حقوقی رومی-ژرمنی، به تدریج و همگام با پیشرفت‌های علمی، قوانین مدنی خود را اصلاح و روزآمد نموده‌اند و هرگز به جایگزینی یکباره قانون جدید به جای قانون سابق اقدام نکرده‌اند که مخاطرات و زیان‌های ناشی از چنین تحول ناگهانی در تغییرات قانونی بر اهل فن پوشیده نیست.

بیش از هشتاد سال از تصویب قانون مدنی ایران می‌گذرد و در طول این مدت، شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تحول بسیار یافته و پیشرفت علوم و فنون مختلف، ضرورت تحول در قوانین را اجتناب ناپذیر ساخته است. اگر چه ثبات و پایداری قوانین موضوعه از ویژگی‌های بارز یک قانون مناسب به شمار می‌رود، اما تحول و پویایی آن نیز از دیگر ضرورت‌های غیر قابل انکار است. متأسفانه به دلایل گوناگون که ذکر آن مجال دیگری می‌طلبد، قانون مدنی ایران از قافله تحول و ترقی، عقب مانده و نتوانسته است با پیشرفت‌هایی که بشر به ویژه در یک صد سال گذشته کسب کرده است، همگام گردد که نتایج زیانبار آن روشن و مبرهن است^۱ و نمونه‌های متعدد عدم توسعه حقوقی را می‌توان در متن اثر حاضر جستجو نمود.

۱- قابل توجه است که بسیاری از مفاهیم پیشرفته که حتی در قانون مدنی افغانستان مصوب ۵ ژانویه ۱۹۷۷ میلادی مورد توجه قرار گرفته است، فاقد حکم مشابه در قانون مدنی ماست. مانند مواد ۵۰۶ الی ۵۳۰ راجع به احکام مفصله ایجاب و قبول، مواد جامع مربوط به احکام اکراه و اشتباه، تصریح به رعایت اصل حسن نیت در

برخی از نویسندگان^۱ معتقدند که حفظ و حراست از حرمت و تمامیت قانون مدنی از تجاوز مدعیان اصلاح‌گری وظیفه همه حقوقدانان متعهد و آگاه و فرهیخته است. اما این عقیده بسیار مبالغه‌آمیز است و در حقیقت نادیده گرفتن تمامی تلاش‌ها و ابتکارات حقوقدانان در طی سال‌های اخیر و تحولات اجتماعی، اقتصادی و صنعتی است. قانون مدنی ایران کالای عتیقه نیست تا در موزه جای گیرد، بلکه حاوی احکامی است که باید گره‌گشای روابط اشخاص در جامعه باشد. چگونه متصور است که ایرادات یا نواقص متعدد قانون مدنی نادیده گرفته شود و هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی آن مورد توجه قرار نگیرد. در باب تعهدات مفاهیم بسیاری وجود دارد که قانون مدنی ما نسبت به آن‌ها ساکت است. قاعده تقلیل خسارت، اصل حسن‌نیت، قاعده پیش‌بینی پذیری خسارت، تعدیل قرارداد، نقض قابل پیش‌بینی، امکان فسخ عقد به جهت نقض پیش از الزام متعهد، خلط مفاهیم صحت و اعتبار عقد در قانون مدنی، تداخل مباحث قصد و رضا با ایجاب و قبول و فقد مقررات جامعی در خصوص تفسیر قرارداد و بسیاری دیگر از موضوعات که سابقه طرح در قانون مدنی را ندارد، سبب تحمیل خسارات هنگفتی بر جامعه شده است. همین نواقص سبب شده است تا در آثار حقوقدانان ما روی آوردن به شیوه استقراء و قیاس برای پر کردن خلاءهای قانونی رواج یابد. البته گفتنی است که عظمت کار نویسندگان قانون مدنی قابل تحسین است، اما با گذشت بیش از هشتاد سال از عمر قانون، تعصب غیر ضروری پشتوانه منطقی ندارد. وانگهی بر خلاف رویه قضایی فرانسه، در سیستم قضایی ایران رویه قضایی مستحکمی که بتواند خلاء قانون را پوشش دهد، ملاحظه نمی‌شود و قضات محاکم ما اغلب تمایل دارند تا احکام را از متن قانون جستجو نموده و مبنای تصمیم خود قرار دهند.

نگاهی به قوانین مدنی سایر کشورها مانند فرانسه، آلمان، هلند، ایتالیا، مصر و بسیاری دیگر از کشورها مثبت این عقب ماندگی است، اما البته به نظر می‌رسد که در شرایط کنونی بقای قانون فعلی، بر اصلاح آن به دلایل گوناگون ارجح است تا در مجالی دیگر بتوان از مشارکت صاحب‌نظرانی در اصلاح قانون مدنی بهره برد که با داشتن صلاحیت علمی مورد نیاز و تجربه کافی، بتوانند قانون مدنی را با کنار نهادن راه آزمون و خطا، ارتقاء دهند.

ممکن است تصور شود که مروری بر تاریخچه تدوین قانون مدنی و نویسندگان آن مناسبتی با موضوع این اثر، یعنی حقوق تعهدات ندارد، اما باید توجه داشت که بدون نگاه به گذشته و عبرت‌آموزی از پیشینیان، پیمودن مسیر تعالی و پیشرفت میسر نیست. هدف این است تا

قراردادها در ماده ۶۹۷، بیان احکام تفسیر قراردادها در یک بخش مستقل طی مواد ۷۰۵ تا ۷۲۹ و بسیاری از مقررات دیگر که ارزش مطالعه تطبیقی را دارد.

۱- حمید بهرامی احمدی، تاریخچه تدوین قانون مدنی، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق، ش ۲۴، زمستان ۱۳۸۳، ص ۴۹.

مخاطبان کتاب، تاریخ حقوق مدنی خود را به اجمال مرور کنند تا مبرهن و آشکار شود که در این مرز و بوم چه شخصیت‌های پاک و اندیشمندی در جایگاه تدوین قوانین قرار داشته‌اند^۱ و ادامه راه آنان چه پیش زمینه‌هایی را طلب می‌کند. راهیان مجلس باید نیک بدانند که در چه جایگاهی قرار دارند و بجاست عملکرد تمامی دوره‌های قانونگذاری از منظر حقوقی مورد تطبیق و مقایسه قرار گیرد، چرا که ملتی که تاریخ خود را فراموش کند، محکوم به تکرار آن است.

۲- نویسندگان قانون مدنی و نقش سید محمد فاطمی

با توجه به فقدان سوابق کامل در خصوص نحوه تدوین قانون مدنی و نویسنده‌گان آن اطلاعات بسیار دقیقی در این زمینه وجود ندارد، اما به استناد مدارک و مستندات موجود از جمله دفتر خاطرات سید محمد فاطمی قمی و برخی از تحقیقات انجام شده در این زمینه در خصوص تدوین‌کنندگان قانون مدنی بایستی میان جلد اول قانون مدنی و مجلدات دوم و سوم آن قائل به تفکیک شد. آنچه از سوابق در دسترس ملاحظه می‌شود، این است که جلد اول قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۹ ماده که در حقیقت مهمترین بخش قانون را در خود جای داده است و تعهدات نیز در زمره همین بخش است، توسط مرحوم سید محمد فاطمی نوشته شده است. در تدوین بخش‌های دیگر قانون مدنی، چند تن دیگر از علما و حقوقدانان مشارکت داشته‌اند که مروری بر زندگی، دانش، تخصص و تجربه آنان می‌تواند درس عبرتی برای قانونگذار باشد.

سید محمد فاطمی قمی فرزند حاج میرزا سید حسین که تدوین بخش عمده‌ای از قانون مدنی حاصل تلاش او بوده است، در سال ۱۲۵۲ شمسی در قم به دنیا آمد. او تحصیلات خود را در قم آغاز نمود و در زمینه‌های مختلف از قبیل فقه، اصول، فلسفه، ادبیات فارسی، ادبیات عربی، منطق و ریاضیات به درجه اجتهاد رسید و از مدرسین سرشناس شد. در سال ۱۲۸۸ شمسی توسط مرحوم حسن پیرنیا وزیر عدلیه وقت برای خدمت دعوت شد و در طول قریب چهل سال خدمت قضایی خود ریاست شعب، یک، دو و چهار دیوان کشور را به عهده داشت و در عین حال عضو شورای ثبت و کمیسیون ترفیع قضایی بود. وی در کنار مشاغل قضایی در مدرسه علوم سیاسی و مدرسه عالی حقوق نیز تدریس می‌کرد و از سال ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰ در

۱- در یکی از اسناد منتشره وزیر وقت عدلیه، علی اکبر داور در سال ۱۳۰۷ خطاب به اداره محاسبات چنین می‌نویسد: «به طوری که از اداره پرسنلی در تاریخ دوم اردیبهشت ۱۳۰۷ تحت نمره ۱۰۶۴ ابلاغ شده، تأخیراتی که آقایان ذیل: آقای منصور السلطنه، آقای صدرالاشراف، آقای حاج سید نصرالله، آقای میرزا سید محمد قمی، آقای میرزا محمد رضا ایروانی، به مناسبت حضور در کمیسیون قانون مدنی داشته‌اند با اجازه بوده و در موقع پرداخت از حقوق آنها نباید چیزی کسر شود». رک: احمد رضا نائینی، نقش کمیسیونهای قانون مدنی در تنظیم مواد این قانون، پیام بهارستان، ش ۵، پاییز ۱۳۸۸، ص ۳۳۰.

دانشکده معقول و منقول نیز به تدریس مشغول بود. مرحوم فاطمی مؤثرترین عضو تدوین قانون مدنی بود و مواد جلد اول قانون مدنی به انشای او تدوین شد.^۱ یکی دیگر از کارهای مهم او در عدلیه تهیه و تنظیم قانون آئین دادرسی بود. کمیسیونی تحت نظر ایشان تشکیل کرد که آقای سید احمد امامی و آقای دکتر حسن امامی هم به مصاحبت ایشان در کمیسیون مذکور خدمت کردند و کار آئین دادرسی مدنی در اثر همت مرحوم فاطمی با کمال دقت و متانت انجام یافت.^۲ وی مجتهدی منضبط و دانا و عالم و نافذ الکلام بود و در طول بیست سال اول خدمت خود حتی یک روز مرخصی نگرفت. کم حرف و اهل عمل بود. شیوه نگارش او معروف بود و این امر در تحریر مواد جلد اول قانون مدنی به خوبی مشهود است. وی در تدوین «فرهنگ عربی به فارسی کاتوزیان» با شیخ محمد علی تهرانی کاتوزیان همکاری داشت. از جمله آثار او ترجمه کتاب «اسلام و اندیشه‌ها» نوشته «هانری دوکاستری» بود که توسط «زغلول پاشا» به عربی ترجمه شده بود. سید محمد فاطمی، در کنار مشاغل قضایی، به تدریس در مدرسه عالی علوم سیاسی و مدرسه عالی حقوق می پرداخت و علاوه بر تدریس حقوق اسلامی و فقه و اصول، حقوق ثبت اسناد و املاک را نیز تدریس می کرد. او بر اساس سنت زکاء العلم نشره به مدت ده سال از ۱۳۱۰ تا ۱۳۲۰ به تدریس در دانشکده معقول و منقول مشغول بود و تبرعاً به ارائه دروس می پرداخت.

فاطمی همه ثروت خود را وقف ساختن بیمارستانی در شهر قم کرد.^۳ به علت نقش موثری که در تدوین قانون مدنی ایفا کرده بود، به پیشنهاد «علی اکبر داور» عصای مرصعی از سوی رضاشاه به او هدیه شد. سید محمد فاطمی در بیست و هشتم مرداد ۱۳۲۴ شمسی پس از سی و شش سال خدمت قضایی و علمی به جامعه ایران بر اثر بیماری در ۷۳ سالگی بدرود حیات گفت و پیکرش در قبرستان شیخان قم به خاک سپرده شد.^۴

در مجلس یادبود مرحوم سید محمد فاطمی حاج سید نصرالله تقوی که از نویسندگان قانون مدنی و همراهان فاطمی بود، بیان داشت که مرحوم فاطمی در سیر و سلوک به مقامی رسید

۱- حسن زندیه، خاطرات سید محمد فاطمی قمی، چاپ اول، تهران، نشر مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۵؛ حمید بهرامی احمدی، پیشین، ص ۴۰.

۲- نامه فرهنگستان، سال چهارم، ش ۱، اردیبهشت ۱۳۲۵، ص ۳.

۳- در برخی از تحقیقات اظهار شده است که فاطمی فرزندی نداشت و ثروت خود را وقف نمود (حمید بهرامی، پیشین، ص ۴۱)، در حالی که فاطمی دو فرزند به نامهای ابوالقاسم و انسیه داشت که البته هر دو قبل از فاطمی فوت نمودند. شاید منظور نویسنده مذکور نداشتن فرزند حین الوقف بوده است. رک: حسن زندیه،

خاطرات سید محمد فاطمی قمی، چاپ اول، تهران، نشر مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹، ص ۱۰۷.

۴- حسن زندیه، پیشین، ص ۱۷۹.

که شایسته بود او را پیشوا سازند و اخلاق و رفتار او را سرمشق قرار دهند و جمعی هم او را برای پیشوائی دعوت کردند، لیکن او از کمال فطانت و قوت نفس زیر این بار نرفت و خدمت خلق را از طریق دیگر مفیدتر و لازم‌تر شمرد و تربیت آن جماعت خاص را بدیگران گذاشت. یکی دیگر از اشخاصی که در تدوین قانون مدنی مشارکت داشته است حاج سید نصرالله تقوی لوا سانی فرزند سید رضا اخوی لوا سانی بود. وی نیز چهره‌ای نامدار و از سلسله مشهور «سادات اخوی» تهران و سال‌ها رئیس دیوان کشور و دادستان کل کشور بود. وی در سال ۱۲۴۱ شمسی در تهران دنیا آمد و در پانزده سالگی در بسیاری از علوم متبحر بود. وی برای ادامه تحصیل به لبنان و سپس به سامره و نجف مهاجرت کرد و در فقه و اصول و ادبیات و عرفان به اجتهاد رسید. از جمله اساتید او شخصیت‌های معروفی چون حاج میرزا حسن آشتیانی، میرزا ابوالحسن جلوه و رئیس‌المحدثین و حاج میرزا حسن نوری بودند. او که وضع تجدد روزافزون انتهای عصر قاجار را دیده بود، پس از اتمام تحصیلات در عتبات و انجام سفر حج، تصمیم به سفر اروپا گرفت و مدتی در پاریس اقامت گزید و به مطالعه اوضاع حقوقی و اداری ممالک غربی پرداخت و اطلاعات مفیدی را به دست آورد و سپس قبل از ایجاد نهضت مشروطه به وطن و مولد خود بازگشت و از همان وقت در دیوان تمیز مشغول انجام وظیفه شد. وی از اولین اساتید مدرسه عالی حقوق بود و در سال ۱۳۲۲ رئیس دانشکده معقول و منقول شد و در سال ۱۳۲۶ در تهران درگذشت. حاج سید نصرالله تقوی گذشته از قانون مدنی در تدوین بسیاری از قوانین دیگر از جمله قانون آیین دادرسی مدنی سال ۱۳۱۸ و قانون تشکیلات دادگستری نقش داشت.^۱

شیخ محمد رضا ایروانی از دیگر علمایی بود که در تدوین قانون مدنی نقش داشت. وی در سال ۱۲۵۵ یا ۱۲۵۷ شمسی در ایروان به دنیا آمد، چرا که پدر او در سال ۱۲۹۵ قمری از تبریز به «ایروان» که در آن روزگار بخشی از ایران بود، مهاجرت کرده بود. وی تحصیلات مقدماتی را نزد پدر انجام داد و در ۱۲ سالگی به تبریز و سپس به عتبات عالیات رفت و حدود ۲۴ سال نیز در عتبات به تحصیل اشتغال داشت و به درجه اجتهاد رسید و در آن حوزه به شهرت و اعتبار رسید. وی در سال ۱۲۹۸ شمسی به ایران بازگشت و در سال ۱۲۹۹ رئیس کل اوقاف شد و در سال ۱۳۰۰ به همراه شیخ محمد حسن یزدی به قضاوت در محاکم شرع پرداخت. وی در اردیبهشت سال ۱۳۰۶ به دادگستری نوین پیوست و رسماً حاکم شرع شد و هم‌زمان به عنوان

مستشار دیوان عالی نیز انجام وظیفه می‌کرد و پس از آن رئیس شعبه سوم دیوان تمیز شد و تا سال ۱۳۱۹ که سال وفات او در سن ۶۴ سالگی بود، در همین منصب انجام وظیفه می‌کرد.^۱

شیخ علی بابا فیروزکوهی معروف به عالم هم از جمله اعضای هیئت تدوین قانون مدنی بود. وی در سال ۱۲۵۰ یا ۱۲۵۱ شمسی در فیروزکوه در خانواده‌ای که از علمای دین بودند، به دنیا آمد. وی تحصیلات مقدماتی خود را نزد پدر آغاز کرد و آن را در حوزه‌های علمیه تهران و اصفهان ادامه داد. «شیخ علی بابا» با مرحوم آیت‌الله بروجردی همدرس بود و با آن که مرحوم بروجردی خود حافظه‌ای قوی داشت، مع ذلک در بسیاری موارد از حافظه شیخ علی بابا کمک می‌گرفت. وی پس از اخذ اجتهاد از اساتید حوزه اصفهان از جمله مرحوم درچه‌ای به نجف رفت و به تحصیل پرداخت و از علما و مراجع عتبات اجازات متعدد دریافت کرد و سپس به ایران بازگشت و در مدرسه‌های سپهسالار و مروی به تدریس پرداخت. وی ابتدا به دادگستری رفت و سپس استعفاء کرد و در مدرسه عالی حقوق و معقول و منقول به تدریس پرداخت. او عضو کمیسیون تدوین قانون مدنی بود و سرانجام در سال ۱۳۲۷ شمسی در تهران درگذشت.^۲

سید کاظم عصار به عنوان یکی دیگر از عالمانی بود که در تدوین قانون مدنی نقش داشت. وی در سال ۱۲۶۴ شمسی در تهران به دنیا آمد. پدر وی مرحوم آیت الله سید محمد عصار از معارف فقها و علمای تهران و از شاگردان میرزای مجدّد شیرازی و میرزا حبیب الله رشتی و میرزا حسن آشتیانی و آخوند خراسانی بود.^۳ سید کاظم عصار استاد مسلم فلسفه، فقه و ادبیات عرب بود. زبان فرانسه را در دارالفنون نزد بهترین اساتید فرا گرفت و با ریاضیات و فیزیک آشنا شد. در سال ۱۳۲۹ قمری به درخواست عبدالرزاق بغایری، رئیس دارالفنون برای تأسیس نخستین دبیرستان در آذربایجان روانه تبریز شد و مدتی در تبریز به تدریس علوم جدید مانند طبیعی، حساب، هندسه، هیئت و زبان فرانسه مشغول بود و با ثقه الاسلام تبریزی دوستی عمیق داشت. وی پس از تصرف تبریز به دست قوای تزار و اعدام ثقه‌الاسلام عازم فرانسه شد و به تکمیل زبان فرانسه و علوم ریاضی و طبیعی پرداخت. با آن که در زبان فرانسه مسلط بود، ولی یک کلمه از او به زبان فرانسه تراوش نمی‌کرد. وی سپس به نجف رفت و ۱۳ سال در آنجا اقامت داشت و پس از کسب بالاترین درجه اجتهاد به تهران بازگشت و با وجود اینکه برای ایشان همه گونه وسایل ریاست بر خلق و اسباب رسیدن بر مقامات ظاهری فراهم بود، در بین همه شئون، تدریس را برگزید و به سایر مقامات پشت پا زد. وی مطلقاً پولی به عنوان سهم امام از کسی

۱- همان، ص ۴۲.

۲- همان، ص ۴۳.

۳- سید مصطفی محقق داماد، استاد علامه سید محمد کاظم عصار لوائسانی تهرانی، نامه فرهنگستان علوم، سال پنجم، ش ۱۱ و ۱۰، پاییز و زمستان ۱۳۷۷، ص ۱۰۷.

قبول نمی‌کرد و در نجف هم از کسی شهریه نمی‌گرفت و با وجه مختصر معلمی به قناعت زندگی می‌کرد.^۱

سید کاظم عصار در تدوین مواد قانون مدنی نقش مهمی داشت^۲، هر چند که از جزئیات نحوه همکاری اعضای تدوین قانون مدنی اطلاعات بسیار ناقصی وجود دارد. بسیاری از اساتید نام آور فعلی مانند دکتر سید محمد رضا جلالی نائینی، دکتر مهدی محقق، بدیع الزمان فروزانفر و دکتر سید حسین نصر شاگرد او بودند. از جمله اساتید او در نجف اشرف، شریعت اصفهانی، میرزا محمد تقی شیرازی، آقا ضیاء عراقی و سید محمد کاظم یزدی بودند و از ایشان اجازه اجتهاد مطلق داشت. وی تألیفاتی مثل «وحدت وجود»، «رساله بداء»، «اجابه الدعا فی مسائله البداء»، «علم الحدیث»، «تفسیر قرآن کریم»، «شذراتی در جبر و اختیار» از خود بر جای گذاشت. وفات او در دی ماه سال ۱۳۵۳ شمسی اتفاق افتاد.^۳

سید محسن صدر معروف به صدرالاشراف نیز از تدوین کنندگان قانون مدنی بود. وی فرزند میرزا حسین و در سال ۱۲۵۰ شمسی در محلات به دنیا آمد. تحصیلات ابتدایی را تا ۱۱ سالگی که علوم قدیمه بود، در همان محلات به انجام رسانید و به علت اختلاف پدرش با ظل‌السلطان (حاکم وقت) به همراه خانواده به تهران مهاجرت کرد و به تحصیل حوزوی در تهران ادامه داد. خانواده او همه اهل علم بودند و خود او نیز مجتهد بود. وی در سال ۱۲۸۴ شمسی به عدلیه پیوست و در سال ۱۲۸۸ شمسی رئیس محکمه استیناف خراسان و در سال ۱۲۸۹ شمسی مستشار دیوان عالی تمیز شد و در سال ۱۲۹۹ به ریاست شعبه دیوان تمیز رسید. او در سال ۱۳۰۷ شمسی رئیس دادگاه انتظامی قضات شد و در سال ۱۳۰۹ مجدداً به ریاست شعبه دیوان کشور منصوب گشت. وی دوبار در سالهای ۱۳۱۲ و ۱۳۱۵ در دولت‌های فروغی و محمود جم وزیر دادگستری شد. سپس در دوره‌های یازدهم، دوازدهم، سیزدهم به نمایندگی از محلات و کمره وارد مجلس شورای ملی شد. پس از اتمام دوره نمایندگی در سال ۱۳۲۲ در دولت سهیلی به وزارت دادگستری رسید و در ۱۵ خرداد ۱۳۲۴ با رأی اکثریت مجلس شورا به نخست‌وزیری منصوب شد. صدرالاشراف در آبان همان سال از نخست‌وزیری استعفا داد و به خارج از ایران رفت. پس از بازگشت در ۱۳۲۷ به استانداری خراسان منصوب شد و سرانجام در سال ۱۳۲۲ از دادگستری بازنشسته شد و به عنوان سناتور انتصابی از تهران به مجلس سنا راه یافت و ریاست

۱- همان، ص ۱۱۶ به بعد.

۲- حمید بهرامی احمدی، پیشین، ص ۴۴؛ سید مصطفی محقق داماد، پیشین، ص ۱۱۶؛ سید حسن امین، سید محمد کاظم عصار: فیلسوف و عارف عصر، مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۶۴، زمستان ۱۳۷۷، ص ۱۵۳.

۳- حمید بهرامی احمدی، پیشین، ص ۴۴.

این مجلس را به عهده داشت و در سال ۱۳۴۱ شمسی به سن ۹۱ سالگی در تهران درگذشت. وی از پیشکسوتان عدلیه نوین و از افراد موثر هیأت تدوین قانون مدنی و متانت و شخصیت او معروف بود. وی از دوستان مرحوم آیت الله بروجردی مرجع معروف تقلید بود و از مرحوم بروجردی نقل شده است که: «شخصیت جزء ذات صدر الاشراف است»^۱.

حقوقدان برجسته تبریزی سید مصطفی عدل ملقب به منصور السلطنه فرزند میرزا ابراهیم رکن الدوله و نوه دختری «میرزا احمد مجتهد» شاخص ترین حقوقدانی بود که در تدوین قانون مدنی نقش ایفاء نمود. وی در سال ۱۲۵۸ شمسی در محله انجک شهر تبریز به دنیا آمد. پدرش میرزا ابراهیم از روحانیونی بود که مدتی ریاست دیوان خانه عدلیه خراسان را بر عهده داشت. دایی او محسن مشیر الدوله مدتی به عنوان وزیر عدلیه، در زمان ناصرالدین شاه خدمت می کرد. جد او حاج سید حسین شاه و جد مادری او حاج میرزا مجتهد و دایی دیگر او میرزا جواد از علمای بزرگ آذربایجان بودند.

وی پس از طی تحصیلات مقدماتی در شهر تبریز، برای ادامه تحصیل به کشور مصر رفت و پس از اتمام تحصیلات متوسطه برای ادامه تحصیل در رشته حقوق به فرانسه رفت و لیسانس حقوق خود را از دانشگاه پاریس دریافت نمود و سپس به ایران بازگشت و در وزارت امور خارجه مشغول به کار شد. پس از مدتی به عنوان نایب سوم سفارت ایران عازم مصر شد و سپس نایب دوم شهر تفلیس در شوروی گردید. پس از آن به ایران بازگشت و به معاونت دارالترجمه وزارت امور خارجه منصوب گردید. در سال ۱۲۸۶ شمسی به وزارت عدلیه رفت و در آنجا مشغول به امور قضایی شد. وی پس از مدتی توانست به معاونت وزارت خانه عدلیه برسد و پس از پیروزی کودتای سیدضیاءالدین طباطبائی حدود سه ماه کفیل وزارت عدلیه گردید. در این سمت قوانین مهمی مانند قانون ثبت اسناد و قانون مرور زمان را تهیه و به تصویب رسانیده، مورد اجرا قرار داد، ولی پس از سقوط کابینه سید ضیاءالدین، مدتی بیکار ماند و بعداً به تدریس در مدرسه عالی حقوق پرداخت. وی به همراه محمدعلی فروغی ذکاءالملک و سیدنصرالله تقوی سادات اخوی از اولین مدرسان عالی حقوق بود که به همراه برخی مدرسان فرانسوی در این مدرسه به تدریس حقوق می پرداختند. در سال ۱۳۰۲ مستشار دیوان تمیز و سپس رییس دایره تنقیح قوانین شد و در همین مسئولیت با هیأت تدوین قانون مدنی همکاری کرد و ترجمه قانون مدنی فرانسه برای اعضاء کمیسیون توسط او صورت می گرفت و در تدوین قانون جزای عمومی و قانون تجارت نیز نقش مهمی داشت. او در سال ۱۳۱۴ مجدداً به وزارت خارجه رفت و وزیر مختار ایران در ژنو و سپس نماینده رسمی ایران در جامعه ملل شد و در همین سمت

ریاست صدمین دوره اجلاسیه شورای جامعه ملل را عهده دار گردید. مصطفی عدل پس از اشغال ایران از طرف قوای متفقین و قطع رابطه سیاسی ایران و ایتالیا به تهران احضار شد و از طرف دکتر عیسی صدیق وزیر فرهنگ آن زمان، به جای علی اکبر دهخدا به ریاست دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصاد منصوب گردید.

در سال ۱۳۱۶ کفیل وزارت خارجه و در سال ۱۳۱۷ وزیر مختار ایران در رم و در سال ۱۳۲۰ رئیس دانشکده حقوق دانشگاه تهران و سپس در کابینه فروغی وزیر فرهنگ و در کابینه های بعدی وزیر دادگستری و وزیر مشاور بود. او همچنین رئیس هیأت نمایندگی ایران در کنفرانس های سانفرانسیسکو و نیویورک بود و منشور ملل متحد را به نمایندگی از طرف ایران امضاء کرد. تألیف کتاب «حقوق اساسی»، «حقوق مدنی» و «حقوق تجارت بین الملل» و ترجمه جزای عمومی و قانون تجارت ایران به زبان فرانسه از آثار وی بود.

در سال ۱۳۲۴ با سمت ریاست هیئت نمایندگی ایران در کنفرانس سانفرانسیسکو شرکت نموده، نطق مفصل و بلیغی به زبان فرانسه در مورد تخلیه ایران و پرداخت خسارات ناشی از جنگ ایراد نمود و سپس در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نیویورک حضور به هم رسانده، درباره حقانیت ایران و حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور تلاش بسیاری نمود. در همین سال بود که به عنوان رئیس هیئت ایرانی شرکت کننده در کنفرانس ملل متحد، به آمریکا رفت و منشور سازمان ملل متحد و اساسنامه ی دادگاه بین المللی دادگستری را امضاء کرد.

جهت تدوین منشور، چهار کمیته عمومی تشکیل شده بود که ایران در سه کمیته عضویت داشت. هیأت نمایندگی ایران، از ۱۱ نماینده، ۷ مشاور و یک منشی تشکیل می شد. مصطفی عدل، رئیس هیئت ایرانی در کنفرانس، از طرف ایران این اسناد را امضاء کرد. ۱۵ شهریور ۱۳۲۴ منشور سازمان ملل متحد به اتفاق آراء، به تصویب مجلس ایران رسید و ایران در همان سال به عضویت سازمان ملل متحد درآمد. چند ماه بعد یعنی در ۱۹ ژانویه سال ۱۹۴۶ میلادی به خاطر خارج نشدن نیروهای شوروی بعد از جنگ جهانی دوم از خاک ایران، دولت را مجبور کرد تا اولین شکایت خود را تسلیم شورای امنیت کند. وی همچنین پنجمین رئیس دانشگاه تهران بود که پس از سیدمحمد تدین به ریاست دانشگاه تهران برگزیده شد.

مصطفی عدل علاوه بر استادی و ریاست دانشگاه تهران، در تمام کمیسیون هایی که برای تهیه قوانین تشکیل می شد عضویت داشت. وی در اواخر عمر می خواست تا کتاب «خسرو و شیرین» نظامی را به زبان فرانسه ترجمه کند و مدت هشت سال روی آن کار کرد، ولی اجل به

او مهلت نداد و در تیر ماه سال ۱۳۲۹ شمسی به بیماری سرطان درگذشت و در آرامگاه خانوادگی عدل در شهر ری مدفون شد.^۱

به جز اشخاص مذکور که عضویت و همکاری آنان در کمیسیون تدوین مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی مسجل است، برخی دیگر نیز در تدوین قانون مدنی همکاری داشته‌اند. در یکی از تحقیقات بیان شده که شیخ محمد علی کاشانی (کاشی) حکیم و عارف بزرگ عصر قاجار نیز در کمیسیون تدوین قانون مدنی همکاری داشته است.^۲ وی در سال ۱۲۱۳ شمسی در کاشان به دنیا آمد. در اخلاق، اصول، فلسفه، ادبیات و ریاضی استادی مسلم بود و از شاگردان وی می‌توان به سید حسن مدرس اشاره نمود. وی در زهد و عبادت بی نظیر بود و در سال ۱۲۹۴ فوت نمود. او و صیت کرده بود که بر سنگ مزارش عبارت «فقیر الحق و اضعف خلق الله» را بدون ذکر هر گونه القابی درج کنند.

علاوه بر این برخی از علما و حقوقدانان از جمله دکتر احمد متین دفتری، جواد عامری، اسدالله ممقانی^۳ و سید محمد رضا افجه‌ای به عنوان اعضای کمیسیون دوم بعدی قانون مدنی که مسئولیت تدوین مواد ۹۹۵ تا ۱۳۳۵ را به عهده داشته است، معرفی شده‌اند، لیکن در برخی از تحقیقات اشاره شده است که مستندات عضویت و نقش آنان موجود نمی‌باشد.^۴

در برخی از تحقیقات انجام شده، شیخ محمد عبده (بروجردی) نیز به عنوان یکی از اشخاصی که در تدوین قانون مدنی مشارکت داشته، معرفی شده است^۵، لیکن هیچ مستندی در این خصوص ارائه نشده است. در خاطرات سید محمد فاطمی قمی و نیز خاطرات صدر الاشراف نیز به نام ایشان اشاره‌ای نشده و در سایر تحقیقات چنین امری تأیید نشده است.

۱- رک: اقبال یغمایی، مصطفی عدل سی و ششمین وزیر فرهنگ، ماهنامه آموزش و پرورش، ش ۷۸، آبان ۱۳۵۳، ص ۹۰؛ حمید بهرامی احمدی، پیشین، ص ۴۵.

۲- خاطرات صدر الاشراف، ص ۲۸۸ و ۲۹۰، به نقل از: باقر عاقلی، داور و عدلیه، چاپ اول، تهران، نشر علمی، ۱۳۶۹، ص ۱۷۳.

۳- وی در سال ۱۲۶۴ در ممقان تبریز به دنیا آمد و تحصیلات خود را در زادگاهش شروع کرد و سپس برای ادامه تحصیلات به نجف رفت و در محضر آخوند ملا کاظم خراسانی تلمذ نمود. پس از دریافت درجه اجتهاد به دلیل طرفداری از مشروطیت به ترکیه رفت و به تبلیغ مشروطیت پرداخت. مدتی به عنوان نماینده ایران در ترکیه به عنوان رئیس محکمه نظارت بر امور شرعیه در استانبول انجام وظیفه نمود. رک: حسن زندیه و طلعت ده پهلوانی، جایگاه روحانیون متنفذ در مدرنیزاسیون قضایی و تدوین قانون مدنی در عصر پهلوی اول، مجله پژوهش‌های تاریخی، ش ۱۶، زمستان ۱۳۹۱، ص ۸۰.

۴- احمد رضا نائینی، نقش کمیسیون‌های قانون مدنی در تنظیم مواد این قانون، پیام بهارستان، ش ۵، پاییز ۱۳۸۸، ص ۳۳۷.

۵- حسن زندیه و طلعت ده پهلوانی، پیشین، ص ۷۸.

۳- کمیسیون‌های قانون مدنی

کمیسیون‌های قانون مدنی در ارتباط با جلد اول و مجلدات دوم و سوم از حیث اعضای تشکیل دهنده آن و نقشی که داشته است، متفاوت است.

در دفترچه خاطرات شخصی مرحوم سید محمد فاطمی قمی نقل شده است: «که در ۲۸ سنبله ۱۲۹۸ دستخطی راجع به تشکیل کمیسیون صادر و در ۶ میزان ۹۸ از طرف وزارت عدلیه اطلاع داده شد. اعضای کمیسیون عبارت بودند از آقای حاج سید نصرالله و آقای سید محمد یزدی و آقای سید محمد رضا افجه‌ای و آقای سید حبیب‌الله و آقای میرزا احمد خان رئیس اداره امور و من. در این کمیسیون ابتدا قانون مرور زمان را من تهیه کردم و بعد شروع به قانون مدنی کردیم و بجایی نرسید و کمیسیون منحل شد و بعد هم چندین کمیسیون در وزارت عدلیه چنانچه سابق نوشته شد، منعقد و منحل شد». در قسمت دیگری از خاطرات فاطمی آمده است که: «در ۱۹ برج حوت ۹۹ به کمیسیون قانون مدنی دعوت شدم ... قانون مرور زمان را من سابقاً نوشته بودم قرائت و تصویب شد و قانون ثبت اسناد به نحوی که بعد منتشر شد امضا و تصویب شد. توضیحاتی برای قانون تشکیلات و اصول محاکمات نوشتیم. پس از آن قانون مدنی که من سابقاً نوشته بودم خوانده شد و کتاب اول آن برای تصویب به هیئت وزرا فرستاده شد»^۱ البته حضور برخی دیگر از اشخاص از جمله منصور السلطنه و صدراالاشراف، میرزا محمد ایروانی و حاج شیخ علی بابا در کمیسیون اول قانون مدنی تأیید شده است.^۲

با در نظر گرفتن مراتب یاد شده اگر تاریخ تشکیل کمیسیون قانون مدنی ۱۳۰۶/۱۰/۱۰ در نظر گرفته شود، و تاریخ تصویب قانون اجازه اجرای لایحه قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸ فقط حدود ۴ ماه برای تنظیم قانون مدنی فرصت وجود داشته است و چگونه متصور است که جلد اول قانون مدنی مشتمل بر ۹۵۵ ماده با این همه استحکام و در کمیسیونی متشکل از چند نفر در ظرف مدت نسبتاً کوتاهی تهیه شود.^۳

فاطمی در بخش دیگری از خاطرات خود مینویسد: «برای دهم بهمن ۱۳۰۶ برای مطالعه در قانون مدنی دعوت شدم و این قانونمدنی همان است که سابقاً من ترتیب داده بودم و فی الجمله تغییر پیدا کرد». وی در این بخش مهم از خاطرات خود به نقش دیگران در تدوین قانون مدنی اشاره نکرده است و در عین حال تأیید نموده است که در متن وی تغییراتی نیز صورت

۱- همان، ص ۳۲۶ و ۳۴۰.

۲- همان، ص ۳۲۸.

گرفته است.^۱ همچنین علاوه بر جلد اول قانون مدنی، مواد راجع به نکاح و طلاق مواد ۱۰۳۴ تا ۱۱۵۷ نیز توسط خود فاطمی نوشته شده است.

بنابراین در خصوص جلد اول قانون مدنی می‌توان گفت که کمیسیون تدوین چندان نقشی نداشته است و تغییرات اندکی در متن نوشته شده توسط فاطمی صورت داده است.

کمیسیون دوم قانون مدنی تدوین جلد دوم و سوم قانون یعنی مواد ۹۵۶ تا ۱۳۳۵ را به عهده داشته است. در برخی از تحقیقات انجام شده اعضای این کمیسیون آقایان محسن صدر، دکتر احمد متین دفتری، حاج سید نصرالله تقوی، مصطفی عدل، جواد عامری، محمد بروجردی، ا سداالله ممقانی، سید محمد فاطمی، سید محمد رضا افجه‌ای معرفی شده اند^۲، اما در مقابل اظهار نظر شده است که سندی در این خصوص ارائه نشده است^۳.

۴- تاریخ تدوین و تصویب قانون مدنی

لوايح مربوط به قانون مدنی طی ۹ لایحه در ادوار ششم، نهم و دهم تقدیم مجلس شورای ملی شده است. اولین لایحه مشتمل بر ۹۵۵ ماده (جلد اول) در جلسه ۲۴۰ مورخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ تقدیم ششمین دوره مجلس شورای اسلامی گردیده است و مواد بعدی نیز طی لوايح متعدد در سالهای ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ تقدیم مجلس شده است.

در ارتباط با تاریخ تصویب جلد اول قانون مدنی در یکی از تحقیقات انجام شده به حکایت مستندات موجود اظهار نظر شده است^۴ که جلد اول قانون مدنی در سال ۱۳۰۷ تصویب نشده است. مستندات نشان می‌دهد که سید محمد فاطمی قمی مواد ۱ تا ۹۵۵ قانون مدنی را چندین سال قبل از ۱۳۰۷ تدوین نموده است. فاطمی در شرح خاطرات خود اشاره به این دارد که به لحاظ ضرورت امر « احکام راجع به اموال را نوشتم و با اینکه در مواقع مقتضیه وزارت عدلیه تذکر می‌دادم که قانون مدنی مورد احتیاج عدلیه است و من حاضر کرده‌ام، بواسطه کمی مدت وزارت هر یک یا جهات دیگر ترتیب اثر داده نشد» و در جای دیگری اشاره میکند که «در ۱۶ دی ماه ۱۳۰۴ منصورالسلطنه شرحی راجع به تقدیر زحمات و مساعی که در تهیه و تدوین قانون مدنی نوشته و تقاضا کرده صورت مواد مزبوره به حاج غلام حسین خان وثیقی داده شود که استنساخ نموده به وزارت عدلیه بدهد من هم دادم آقای وثیقی استنساخ کرد».

۱- همان، ص ۳۳۰.

۲- سید حسن امین، تاریخ حقوق ایران، چاپ اول، تهران، نشر دائرة المعارف ایران شناسی، ۱۳۸۲، ص ۵۱۲.

۳- احمد رضا نائینی، نقش کمیسیونهای قانون مدنی در تنظیم مواد این قانون، پیشین، ۳۳۷.

۴- احمد رضا نائینی، بحثی پیرامون لایحه مربوط به قانون مدنی، پیام بهارستان، ش ۲ و ۱، ۱۳۸۷، ص ۵۶۱ به بعد.

این قسمت از قانون مدنی سیر مراحل قانونگذاری را طی ننموده و در کمیسیون قوانین عدلیه دوره ششم مجلس نیز هیچ سابقه‌ای از مشروح مذاکرات آن موجود نیست و در تاریخ ۱۳۰۷/۲/۱۸ علی اکبر داور وزیر عدلیه لایحه مربوط به جلد اول قانون مدنی را که مشتمل بر ۹۵۵ ماده بوده است، به همراه یک لایحه دیگر با عنوان (لایحه اجازه اجرای قانون مدنی تا موقع اعلام رأی قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه) به مجلس ششم تقدیم نموده است و به موجب لایحه مورخ ۱۳۰۷/۲/۲۰ لازم الاجرا شده است و البته سوابق قانونگذاری خود مواد جلد اول قانون مدنی موجود نیست.

بقیه بخشهای قانون مدنی طی سالهای ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ که تمامی سوابق قانونگذاری آن از جمله اصول لوایح تقدیمی دولت و لوایح چاپی مجلس و گزارشها و مصوبات در مرکز اسناد کتابخانه مجلس موجود است، به تصویب رسیده است. با این حال اصلاحات به عمل آمده در قانون مدنی در طی عمر قریب به هشتاد و پنج سال اندک بوده است.

۵- منابع قانون مدنی

در تدوین قانون مدنی ایران علاوه بر حقوق اسلام از حقوق خارجی در برخی از بخشهایی از آن چه از حیث شکل و تقسیم‌بندی و ساختار و چه احکام ماهوی استفاده به عمل آمده است و در این میان حقوق فرانسه بیشترین نفوذ را در تدوین مقررات داشته است. قبل از اینکه تأثیرپذیری قانون مدنی از حقوق اسلام و حقوق خارجی در دو بخش جداگانه مورد بررسی قرار گیرد، بایستی به این سؤال پاسخ داده شود که چه عاملی سبب رویکرد نویسندگان قانون مدنی به حقوق رومی - ژرمنی بوده است، خصوصاً اینکه قبل از انقلاب مشروطیت و حتی مدتها پس از آن، ایران تحت نفوذ انگلستان قرار داشته است و الهام‌پذیری از نظام کامن‌لا بیشتر محتمل بوده است.

در پاسخ باید گفت که توجه به حقوق اسلامی در تدوین قانون مدنی یکی از علل گرایش به قانون‌نویسی همانند سیستم حقوقی رومی - ژرمنی بوده است، چرا که حقوق اسلام نیز حقوق نوشته و مدون است و بسیاری از احکام اسلامی در متن قرآن و سنت به صورت مدون بیان شده است. حدود پانصد آیه از قرآن کریم به احکام اختصاص دارد و مدون است. همچنین ضرورت استقرار سریع نظام حقوقی بلافاصله پس از انقلاب مشروطیت با الهام از سیستم کامن‌لا ممکن نبوده است، چرا که حقوق غیر مدون کامن‌لا قابل اقتباس نبوده است. در این میان عوامل غیر حقوقی دیگری مانند گرایش به یادگیری زبان فرانسه و رواج آن به عنوان زبان دیپلماتیک بین

درباریان و تأثیر پذیری نظام آموزشی نوین ایران از فرانسه و تدریس استادان فرانسوی در نخستین مدرسه علوم سیاسی در گرایش به نظام حقوق نوشته مؤثر بوده است.^۱ به نظر می‌رسد از دلایل دیگر گرایش به نظام حقوق نوشته مشی و روش کشورهای اسلامی در تدوین قوانین مدنی بوده و مرحوم فاطمی نیز در خاطرات خود به استفاده از قوانین مدنی کشورهای عثمانی و مصر اشاره کرده است.

نکته دیگر اینکه الهام‌پذیری نویسندگان قانون مدنی از دو منبع متفاوت یعنی حقوق رومی- ژرمنی و حقوق اسلام اگر چه از دیدگاه برخی امتیاز و نشانگر مهارت تدوین‌گران قانون بوده است، با این حال این روش مورد انتقاد برخی^۲ از حقوقدانان قرار گرفته و اظهار شده است که تفاوت‌های دو سیستم حقوقی فرانسه و اسلام به ویژه در باب تعهدات ناهماهنگی‌هایی را در قانون مدنی سبب شده است. برخی^۳ دیگر از نویسندگان نیز به طور ضمنی بر عدم استفاده از روش و تقسیم‌بندی قانون نویسی قوانین جدید در آن دوره انتقاداتی را مطرح نموده‌اند.

اول- فقه اسلامی

در کشوری که اکثر قریب به اتفاق جمعیت آن را مسلمانان تشکیل می‌دهند، گرایش به احکام اسلامی، امری روشن و بدیهی است، اما در جریان اقدام به تدوین قانون مدنی در خصوص استفاده از حقوق اسلامی در ابتدا اختلاف نظر وجود داشت و برخی مانند مرحوم علی اکبر داور معتقد بودند که بایستی با به خدمت گرفتن مشاوران اروپایی کار تدوین قانون مدنی بر اساس قوانین اروپایی انجام گیرد. اما مرحوم دکتر محمد مصدق طی سخنانی که در سال ۱۳۰۶ در مجلس ایراد کرد، بر شیوه پیشنهادی داور اعتراض کرد و بر استقلال عمل در کار قانونگذاری بر اساس فقه اسلام تأکید نمود و همین استدلال وی مورد تأیید داور قرار گرفت و او را قانع ساخت که قانون مدنی باید بر مبنای فقه اسلامی تدوین شود.^۴ غیر از دکتر مصدق، «محسن صدرالاشراف» نیز در سوق دادن تدوین قانون مدنی به سوی فقه اسلامی و منصرف کردن داور از روی آوردن به مشاوران خارجی برای تدوین قانون مدنی ایران مؤثر بود و همین امر سبب شد تا در تدوین قانون مدنی برخی از مجتهدین و روحانیون عالم و برجسته مشارکت داشته باشند و بنابراین از حیث رجوع به منابع اسلامی مشکلی وجود نداشت و در تدوین قانون مدنی ما، از

۱- کمال‌الدین هریسی‌نژاد، تأملی در عوامل تأثیر پذیری حقوق نوین ایران از نظام حقوقی رومی- ژرمنی، فصلنامه حقوق، ش ۲، تابستان ۱۳۸۸، ص ۳۷۱ و ۳۷۵.

۲- عبدالمجید امیری قائم مقامی، حقوق تعهدات، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر میزان، ۱۳۷۸، ص ۳۹.

۳- سید علی شایگان، حقوق مدنی، چاپ اول، قزوین، نشر طه، ۱۳۷۵، ص ۴۴.

۴- حمید بهرامی احمدی، پیشین، ص ۳۸ و ۳۹.

منابع مختلف فقهی استفاده شده است. کتابهایی مانند شرایع الاسلام، شرح لمعه، جواهر الکلام و مکاسب در تدوین مواد قانونی مورد استفاده بوده است. همچنین از کتابهای دیگری مانند «شرح المجله» نوشته استاد رستم سلیم باز که شرحی بر «مجله الاحکام العدلیه» یا قانون مدنی عثمانی است، استفاده به عمل آمده است.^۱ به حکایت برخی از تحقیقات مستندی در خصوص استفاده از کتب یاد شده موجود نیست.^۲ کتب تذکره علامه و عروه الوثقی سید محمد کاظم طباطبایی یزدی نیز به عنوان منابع مورد استفاده در تدوین قانون مدنی معرفی شده است.^۳ در یکی از تحقیقات اشاره شده است که جلد اول قانون مدنی از شرایع اقتباس شده است^۴ که البته در بخش تعهدات نمی توان چنین اقتباسی را تأیید نمود.

در پارهای دیگر از آثار حقوقی اشاره شده است که کتاب «الاحکام الجعفریه فی الاحوال الشخصیه» تألیف شیخ عبدالکریم حلی و کتاب «شرح القانون المدنی» نوشته احمد فتحی زغلول نیز مورد استفاده نویسندگان قانون مدنی بوده است.^۵

صدر الاشراف نحوه مراجعه به آراء و اقوال فقهی را به این شرح بیان داشته است که در کمیسیون مقرر شد که چون فتاوی علمای اعصار اخیر اغلب مطابق آرای مشهور متأخرین از فقها درجه اول یعنی از زمان شیخ طوسی و محقق و علامه حلی به بعد است، قانون مطابق رأی مشهور از علمای متأخرین تدوین شود و چه بسا لازم بود برای یک ماده، به چندین کتاب از کتب مفصله فقهی مراجعه شود و غالباً مباحثات در یک ماده، دو یا سه جلسه طول می کشید و قواعد علامه، شرح لمعه، شرایع متون اصلی مورد مراجعه کمیسیون مزبور بود.^۶

در یکی از تحقیقات^۷ اشاره شده است که متن قانون مدنی به نظر و تأیید مرحوم حاج شیخ عبدالکریم حایری، آیت الله موسس و مرجع تقلید وقت نیز رسیده است، اما مستندی در این خصوص ارائه نشده است.

۱- سید علی شایگان، پیشین، ص ۴۲؛ حمید بهرامی احمدی، پیشین، ص ۴۷؛ باقر عاقلی، روز شمار تاریخ ایران، نشر گفتار، تهران، ج ۱، ۱۳۷۶، ص ۲۳۰.

۲- احمد رضا نائینی، نقش کمیسیونهای قانون مدنی در تنظیم مواد این قانون، پیشین، ص ۳۳۹.

۳- داود امینی، چالشهای روحانیت و رضا شاه، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، نشر توس، ۱۳۵۹، ص ۱۲۰، به نقل از: حسن زندیه و طلعت ده پهلوانی، پیشین، ص ۸۱.

۴- باقر عاقلی، داور و عدلیه، پیشین، ص ۱۸۸.

۵- سید علی شایگان، پیشین، ص ۴۲.

۶- علی پاشا صالح، سرگذشت قانون، چاپ دوم، تهران، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۸۳، ص ۲۷۰.

۷- حمید بهرامی احمدی، پیشین، ص ۵۱.

اکثر ابواب قانون مدنی از جمله احکام وقف، عقود معین و خیارات، نکاح و طلاق و قواعد راجع به اخذ به شفعه، ارث و وصیت و سایر احکام راجع به احوال شخصیه بر مبنای حقوق اسلام به صورت مواد قانونی بیان شده است. البته سایر بخشهای قانون مدنی نیز با فقه اسلامی تطبیق داده شده است. همچنین باب غصب، اتلاف و تسبیب متخذ از فقه اسلامی است.

دوم - قوانین خارجی

در تحقیقات و آثار حقوقی ما از حقوق کشورهای فرانسه، سوئیس، مصر، عثمانی و بلژیک به عنوان منابع مورد استفاده نویسندگان قانون مدنی نام برده شده است که لازم است نحوه استفاده از منابع مذکور به اختصار مورد بررسی قرار گیرد.

با آن که بخشهایی از قانون مدنی ما از کد ناپلئون اقتباس شده است، اما نگاه آماری نشان می دهد که در الهام پذیری قانون مدنی از حقوق فرانسه به ویژه در متن احکام و مواد آن نباید مبالغه نمود. همچنانکه احمد متین دفتری در جریان اصلاح ماده ۲ قانون مدنی بیان داشته است: «تقسیمات، رویه و سرمشق قانون مدنی ما، کد ناپلئون است و ما قوانین عرفی را از اروپاییها گرفتیم»^۱ و مسلم است که منظور ایشان، شکل و ساختار کلی قانون مدنی بوده است که آن هم اقتباسی ناقص از قانون مدنی فرانسه است و چنین نقصی عمدی بوده و دلیل آن مطابق ساختن احکام قانون مدنی با موازین فقهی بوده است.

در بسیاری از آثار حقوقی از قانون مدنی فرانسه به عنوان اولین قانون مدنی مدون نام برده شده است، اما باید توجه داشت که اولین حرکت قانونگذاری در قرن ۱۸ از آلمان آغاز شد. در قلمرو باواریا (بایرن) که امروزه بخشی از کشور آلمان به شمار می رود، قانون مدنی باواریا به زبان آلمانی و با بهره گیری از بسیاری از عبارات لاتین در سال ۱۷۵۶ یعنی ۴۸ سال قبل از تدوین کد ناپلئون وضع شد و تا قبل از تصویب قانون مدنی آلمان (BGB) در بخشی از این کشور لازم الاجرا بود. اقسام حقوق، اموال و تحصیل مالکیت، خانواده، حق ارتفاق، حق انتفاع، میراث، بیع، وکالت، ضمانت، شبه عقد، تبدیل تعهد، دلگاسیون و حقوق فئودالی از جمله مواردی بود که در متن قانون مذکور احکام آن پیش بینی شده بود.^۲

۱- احمد رضا نائینی، مشروح مذاکرات قانون مدنی، چاپ اول، تهران، مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶، ص ۷۲۹.

۲- O.F. Robinson, T.D. Fergus and W.M. Gordon, *European Legal History*, 2d ed, UK, Butterwords, 1994, p. 248; <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/CMBC1756.htm> (accessed 28 March 2014); see also in Googlebooks: (Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis Oder Neu Verbessert- und Ergänzt- Chur).

قانون مدنی پروس^۱ نیز که شامل بخشی از روسیه، لیتوانی و بخشی از امپراطوری آلمان بود، در سال ۱۷۹۴ مشتمل بر ۱۹۰۰ ماده به دستور فردریک دوم تدوین شد و شامل احکام راجع به حقوق مدنی، حقوق خانواده، حقوق کیفری و عمومی بود^۲. البته باید پذیرفت که قانون مدنی فرانسه اولین قانون مدونی بوده است که با روشی منظم و در محدوده‌ای مشخص (روابط مدنی اشخاص) تدوین و در تمام قلمرو یک کشور لازم الاجرا گردید.

ساختار کتاب اول قانون مدنی ایران مشتمل بر مقدمه، تقسیم بندی اموال و مالکیت و حق انتفاع و حق ارتفاق از نظر ساختار و شکل از قانون مدنی فرانسه اقتباس و در احکام ماهوی با حقوق اسلام مطابقت داده شده است.

کتاب دوم قانون مدنی در اسباب تملک نیز از حیث ساختار از حقوق فرانسه الهام گرفته است، اما همانگونه که بیان شد بسیاری از احکام آن بر اساس موازین فقهی تدوین شده است. عقود و تعهدات به طور کلی (مواد ۱۸۳ تا ۳۰۰ ق.م.) که قسمت عمده نظریه عمومی تعهدات را شامل است، از حقوق فرانسه گرفته شده است با این توضیح که برخی از مفاهیم مانند قصد و رضا، معامله فزولی، اقاله و ابراء و مالکیت مافی الذمه از فقه اسلامی اخذ شده است. کلیات باب دوم با عنوان الزامات بدون قرارداد از مواد ۳۰۱ تا ۳۰۶ از قانون مدنی فرانسه گرفته شده است و مواد ۳۳ و ۳۳۴ ق.م. که از مواد ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ ق.م. ف. اقتباس شده است. ماده ۱۰ قانون مدنی نیز اقتباسی از قانون مدنی فرانسه است.

در تدوین جلد دوم و سوم قانون مدنی (مواد ۹۶۰ به بعد ق.م.) اگر چه در باب نکاح، طلاق، ارث، وصیت و اخذ به شفعه از موازین فقهی اقتباس شده است، اما در مباحث تابعیت، اقامتگاه، احوال شخصیه و ادله اثبات دعوی از حقوق سوئیس الهام گرفته شده است و دلیل آن توصیه داور مبنی بر استفاده از قانون سوئیس در خصوص مباحث یاد شده بوده است^۳. البته عضویت مرحوم دکتر احمد متین دفتری (داماد دکتر مصدق) در کمیسیون دوم تدوین قانون مدنی که تحصیلات عالی حقوق را در دانشگاه لوزان سوئیس سپری نموده و به حقوق سوئیس آشنایی کامل داشت، دلیل دیگر این امر بوده است. بنابراین باید توجه داشت که اشاره سید محمد فاطمی قمی به تدوین قانون مدنی بر اساس قوانین مدنی فرانسه، مصر و عثمانی (مجله الاحکام العدلیه) ناظر بر جلد اول قانون مدنی است^۴ که توسط خود او به رشته تحریر درآمده است و

۱- Prussia Civil Code

۲ - http://en.wikipedia.org/wiki/Allgemeines_Landrecht (accessed 28 March 2014).

۳- سید علی شایگان، پیشین، ص ۴۳.

۴- حسن زندیه، پیشین، ص ۱۰۵.

این امر ارتباطی با مواد ۹۶۰ به بعد قانون مدنی ندارد. به جز موارد یاد شده ماده ۹۵۹ ق.م. ایران از ماده ۲۷ قانون مدنی سوئیس و ماده ۲۶۶ ق.م. از ماده ۶۷ قانون تعهدات این کشور اقتباس شده است.

در برخی از آثار حقوقی^۱ اشاره شده است که در تدوین قانون مدنی ما، قانون مدنی بلژیک نیز مورد استفاده قرار گرفته است. علاوه بر اینکه مرحوم فاطمی در دست نوشته‌های خود که به نظر مستندترین منبع در این خصوص است، اساساً اشاره‌ای به استفاده از قانون مدنی بلژیک ننموده است و تصریح به استفاده از قانون مدنی بلژیک در آثار حقوقی ما مستند به منبعی نیست، به نظر می‌رسد که نویسندگان قانون مدنی از قانون مدنی بلژیک استفاده ننموده‌اند، زیرا قانون مدنی بلژیک در حقیقت همان متن قانون ناپلئون (۱۸۰۴) بوده است، به این توضیح که با انقلاب فرانسه در سال ۱۷۹۵، بلژیک به امپراطوری فرانسه ملحق شد و سپس با تصویب قانون مدنی فرانسه در سال ۱۸۰۴، همان قانون در قلمرو بلژیک اجرا می‌گردید. اشغال بلژیک در سال ۱۸۱۴ توسط فرانسه پایان یافت، اما به استقلال این کشور منجر نشد و پادشاهی متحد هلند ایجاد شد که بلژیک نیز جزئی از آن به شمار می‌رفت. دولت جدید در نظر داشت تا قوانین ویژه خود را داشته باشد و بنابراین در سال ۱۸۲۹، چهار قانون جدید مدنی، تجارت، آیین دادرسی مدنی و آیین دادرسی کیفری مهیا گردید تا از اول فوریه ۱۸۳۱ به مرحله اجرا در آید، لیکن در سال ۱۸۳۰ بلژیک به عنوان یک دولت مستقل از بخش جنوبی هلند جدا شد و نتیجتاً قوانین یاد شده هرگز در آن کشور به مرحله اجرا در نیامد.^۲ اولین کمیسیون اصلاح قانون مدنی در بلژیک در سال ۱۸۴۱ ایجاد شد و سپس فرانسیس لورن^۳، برجسته‌ترین حقوقدان این کشور به نوشتن یک قانون مدنی جدید اقدام نمود و کار وی در سال ۱۸۸۳ پایان یافت، ولی کاتولیکها در سال ۱۸۸۴ به قدرت رسیدند و کمیسیون دیگری را برای تدوین قوانین بر اساس ذوق و سلیقه خود تشکیل دادند و در طی قرن ۱۹ میلادی فقط تغییرات جزئی در قانون مدنی ایجاد شد که این اصلاحات جزئی نیز در ماهیت، حقوق بلژیک به شمار نمی‌رفت، زیرا حقوقدانان

۱- سید علی شایگان، پیشین، ص ۴۳، سید حسین صفایی، دوره مقدماتی حقوق مدنی، ج ۱، اشخاص و اموال، چاپ دوم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۲، ص ۱۷؛ سید حسن امین، پیشین، ص ۵۱۲، رضوان، مجموعه حقوقی وزارت دادگستری، ش ۴۴، ۱۳۱۶، ص ۲۲؛ همچنین رک:

Parviz Owsia, Formation of Contract: A Comparative Study under English, French, Islamic and Iranian Law, UK, Graham & Tortman, 1993, p.30.

۲- Hubert Bocken and Walter de Bondt, *Introduction to Belgian Law*, Bruylant (Bruxelles) and Kluwer Law International Pub, 2001, p.7-8.

۳- François Laurent

بلژیکی اساساً تفکر لوگزامبورگی یا آلمانی داشتند^۱. در تاریخ تدوین جلد اول قانون مدنی ایران، که مسلماً قبل از سال ۱۳۰۷ شمسی مصادف با ۱۹۲۸ میلادی در بخش قراردادهای و تعهدات، فقط ۹ ماده از قانون مدنی بلژیک مورد اصلاح قرار گرفته بود که منحصرأ یکی از اصلاحات مذکور قبل از تصویب قانون مدنی ایران و در سال ۱۹۱۳^۲ رخ داده است و بقیه اصلاحات آن بعد از تصویب قانون مدنی ما صورت گرفته است^۳. در سایر بخش‌ها نیز (مبحث اشخاص و اقامتگاه) نیز اکثر اصلاحات قانونی در این کشور پس از سال ۱۹۴۹ میلادی صورت پذیرفته است و در اصلاحات محدودی هم که قبل از تصویب قانون مدنی ایران (۱۹۳۵-۱۹۳۴) صورت گرفته است، نشانه‌ای از آن موضوعات در قانون ما ملاحظه نمی‌شود، بنابراین با توجه به تطابق قانون مدنی فرانسه با قانون مدنی بلژیک^۴ در زمان تصویب قانون مدنی ما، نیازی به استفاده از قانون اخیرالذکر نبوده است.

۶- اهمیت مطالعه طرح اصلاحی کاتالا

روش و مشی نویسندگان قانون مدنی ایران به ما می‌آموزد که مطالعات تطبیقی کلید اصلی قانونگذاری است. بدون شناخت دقیق از قوانین، رویه قضایی و دکترین کشورهای که از نظر حقوقی توسعه یافته‌اند، اصلاحات قانونی ممکن نیست. استفاده از تجربه دیگران در حوزه علوم انسانی، برخلاف سایر علوم، هزینه‌چندانی ندارد، چرا که قوانین مختلف در دسترس است و به سهولت و رایگان می‌توان از تجربه و دانش دیگران استفاده نمود. در این میان حقوق مدنی فرانسه ارزش مطالعه تطبیقی را دارد، چرا که در باب تعهدات، قانون مدنی ایران، از کد ناپلئون اقتباس شده است و بایستی به قانون مادر مراجعه نمود. اما نباید تصور نمود که مطالعه قانون

۱- Ibid., p. 12.

۲- تنها اصلاح قانون مدنی بلژیک در بخش قراردادهای و تعهدات که قبل از تصویب قانون مدنی ایران صورت گرفته است، راجع به ماده ۱۱۵۳ ق.م. است و مربوط به که اصلاح مزبور نیز در تصویب قانون مدنی مورد توجه نبوده است. بقیه مواد دقیقاً همان مواد قانون مدنی فرانسه بوده است.

۳- John H. Crabb, *The Constitution of Belgium and The Belgian Civil Code*, Fred B. Rothman & Co. Pub, USA, 1982, p.218 et. Seq.

۴- از آنجایی که قانون مدنی بلژیک قبل از اصلاحات، دقیقاً همان متن قانون مدنی فرانسه بود، لذا در برخی از نوشته‌های حقوقی اشتباه مشابهی ملاحظه می‌شود. در کتاب حقوق تعهدات محمد جعفر جعفری لنگرودی، رنه دیکر (René Dikkers) حقوقدان بلژیکی، مؤلف فرانسوی تلقی شده است. گفتنی است که کتاب وی تحت عنوان حقوق مدنی بلژیک (Précis de droit civil belge) در سال ۱۹۵۴ تألیف شده است و در آن زمان نیز قوانین دو کشور (فرانسه و بلژیک) در بخش تعهدات یکسان بوده و احتمالاً همین امر سبب اشتباه مذکور شده است. رک: محمد جعفر جعفری لنگرودی، حقوق تعهدات، چاپ سوم، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۷۸، ص ۱۱۶.

مدنی فرانسه برای نیل به این هدف کافی است، چرا که خلاء قانون مدنی فرانسه از طریق رویه قضایی مستحکم و دکترین حقوقی مرتفع شده است.

قانون مدنی فرانسه همیشه مورد نظر جهانیان بوده است. دلایل متعددی وجود دارد که این توجه را برانگیخته است. اولین قانون مدنی مدونی است که در تمام قلمرو کشور قابلیت اجرا یافته است. تأثیر پذیری آن از حقوق رم البته نه به شکلی خالص، بلکه با الهام از دیدگاههای حقوقدانان قدیمی این کشور و اصال آن و در مواردی نفوذ استعماری این کشور در افریقا و سایر مناطق از دیگر اسباب نفوذ آن به شمار می‌رود. ایالت لوئیزیانای آمریکا، ایالت کبک کانادا، هلند، آلمان، ایتالیا، اتریش، ژاپن^۱، چین، آرژانتین و بسیاری از کشورهای عربی و افریقایی از جمله کشورهایی هستند که تحت تأثیر حقوق فرانسه قرار گرفته‌اند.^۲

طرح اصلاحی کاتالا در بردارنده آخرین تحولات حقوق تعهدات این کشور است. رویه قضایی و دکترین حقوقی به نحو بارزی در این طرح مورد توجه قرار گرفته است و مشارکت سی و هفت تن از حقوقدان برجسته نیز بر ارزش و اعتبار آن افزوده است. طرح اصلاحی کاتالا توسط اساتید دانشگاه آکسفورد به انگلیسی ترجمه شده است. همچنین وزارت دادگستری فرانسه متن آن را به زبانهای آلمانی، ایتالیایی و اسپانیایی ترجمه نموده است.^۳ البته لازم به توضیح است که نویسندگان طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه به سرپرستی پروفیسور کاتالا نیز از اصلاحات و قانونگذاری‌های همسایگان خود مانند آلمان و هلند و در مواردی حتی از قواعد نظام کامن^۴ استفاده نموده‌اند.

با در نظر گرفتن ارزش و اعتبار علمی و اکادمیک طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه، انگیزه اصلی ارائه اثر حاضر معرفی مواد پیشنهادی طرح و تحلیل تطبیقی احکام آن با حقوق ایران و اسناد بین‌المللی است. تمایل حقوقدانان ما به مطالعه احکام قانون مدنی و دکترین و رویه قضایی فرانسه در باب تعهدات، ضرورت توجه به تحولات حقوق فرانسه را آشکار می‌سازد و با توجه به توسعه حقوق تعهدات در طرح اصلاحی مورد نظر و پیشنهادات جدید مطروحه از

۱- Céline Castets-Renard, *Les projets de réforme du droit français des contrats*, Osaka University Law Review, No. 57 (February 2010), pp. 65-86.

۲- For more study see: Duncan Fairgrieve (ed), *The Influence of the French Civil Code on the Common Law and Beyond*, British Institute of International and Comparative Law, London, 2007.

۳- طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه (طرح کاتالا) علاوه بر متن اصلی فرانسوی، تاکنون به چهار زبان دیگر یعنی آلمانی، ایتالیایی و اسپانیایی ترجمه شده است و در کتاب حاضر اولین ترجمه فارسی آن ارائه شده است. جهت مطالعه متن کامل نسخه‌های یاد شده رک:

(<http://www.henricapitant.org/node/73>)

۴- خسارت تنبیهی و قاعده تقلیل خسارت در طرح اصلاحی کاتالا مورد تأیید قرار گرفته است.

سوی تدوین‌گران آن، می‌توان به روشنی خلاءهای قانون مدنی ایران را در باب تعهدات شناسایی نمود و از نکات مثبت آن استفاده نمود. مضافاً بر اینکه پلان و تقسیم‌بندی مقررات و ساختار کلی طرح اصلاحی می‌تواند از جنبه شکلی نیز مهم ارزیابی می‌شود و توجه به این امر می‌تواند اشکالات ساختاری قانون مدنی ما را آشکار سازد.

با این حال در ارزش این طرح نبایستی مبالغه نمود. از جمله انتقاداتی که بر وارد بر آن شده است، سرعت تدوین طرح اصلاحی و تعجیل در ارائه آن است^۱ و حتی ترجمه آن به زبان‌های آلمانی، ایتالیایی و اسپانیایی به همت وزارت دادگستری فرانسه نشانه تمایل شدید به صدور آن بوده است. ایراد دیگر طرح عدم استفاده و بهره‌گیری از دانش سایر حقوقدانان اروپایی است و این طرح تنها با مشارکت حقوقدانان فرانسوی تهیه شده است^۲ و همچنین اظهار شده است که این طرح خیلی فرانسوی است و اثری از گرایش نویسندگان آن به هماهنگ‌سازی حقوق در اروپا دیده نمی‌شود، از جمله اینکه لزومی به ذکر نظریه علت^۳ در تعهدات که اروپاییان تمایل به حذف آن دارند، نبوده است^۴.

از دیگر انتقادات وارده عدم شناسایی نقض قابل پیش‌بینی در طرح مزبور است، مضافاً بر اینکه اظهار شده است که تدوین‌گران طرح اصلاحی از حقوق تطبیقی استفاده بیشتری را می‌توانستند به عمل آورند، چرا که یک‌سان‌سازی حقوق قراردادهای اروپا چنین الزامی را در پی ندارد^۵.

۷- میزان تأثیر حقوق اروپا در طرح اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه

حقوق قراردادهای فرانسه طی بیست سال اخیر تحت تأثیر حقوق اروپایی بوده است. با این حال باید بررسی نمود که حقوق کشورهای اروپایی و همچنین اصول حقوق قراردادهای اروپا و نسخه

۱- اصلاحات قانون مدنی هلند در سال ۱۹۴۷ آغاز شد و در سال ۱۹۹۲ نتیجه داد.

۲- نباید تصور نمود که چون طرح اصلاحی ویژه حقوق فرانسه است، نیازی به استفاده از دانش دیگران نیست. عبدالرزاق احمد السنهوری حقوقدان برجسته مصری در تدوین قانون مدنی سوریه و عراق، کویت، سودان، لیبی و امارات نقش عمده‌ای ایفا نموده است.

۳- Cause

۴- Ruth Sefton-Green, The DCFR, the Avant-projet Catala and French Legal Scholars: a story of cat and mouse?, Edin.LR, 2008, 12(3), p.356-373.

۵- Ewoud Hondius, The Two Faces of the Catala Project – Towards a New General Part of the French Law of Obligations, European Review of Private Law 6-2007, Kluwer Law International, p. 839.

کاملتر آن یعنی طرح چارچوب مشترک مرجع تا چه اندازه در دیدگاه‌های فرانسویان مؤثر بوده است.^۱

از علل تو سعه بحث نو سازی حقوق قراردادهای و تعهدات در فرانسه، طرح بحث قانون مدنی واحد اروپا بوده است. انتشار وسیع اصول حقوق قراردادهای اروپا در این کشور و همچنین اصول قراردادهای بازرگانی بین‌المللی، فرانسویان را متوجه مشابهت‌ها و اختلافات میان حقوق فرانسه و راه‌حل‌های پیش‌بینی شده در اسناد بین‌المللی نموده است.

البته میان حقوقدانان فرانسوی، در استفاده از حقوق اروپایی اتفاق نظر وجود ندارد، اما برخی معتقدند که اقتباس فرانسویان از اصول حقوق قراردادهای اروپا سبب تضعیف بخش فرهنگی حقوق فرانسه و از بین رفتن قوانین ملی است و حتی یکپارچگی اروپا سبب می‌شود که صدمات جبران‌ناپذیری بر قوانین راجع به قراردادهای وارد شود و افزوده‌اند که هدف اصول حقوق قراردادهای اروپا بهره‌وری اقتصادی و سودآور نمودن حقوق قراردادهای است، در حالی که حقوق مدنی فرانسه سعی در حفظ ارزش‌های شهروندی، اخلاقی و انسانی دارد. مازو معتقد است که هدف از اصلاحات حقوق قراردادهای و تعهدات در حقوق فرانسه، بایستی تحکیم جذابیت آن باشد تا قابلیت صدور داشته باشد و لذا مناسب است از مفاهیم و ارزش‌هایی که در سایر قوانین اروپایی و یا اصول حقوق قراردادهای اروپا وجود دارد، استفاده شود، اما با وجود این بایستی از تقلید کورکورانه نیز پرهیز شود.^۲

از آنجایی که کد ناپلئون الهام‌بخش بسیاری از کشورهای حقوق نوشته در تدوین قانون مدنی بوده است، گرایش و بلندپروازی‌های فرانسویان برای صدور مدل‌ها و طرح‌های اصلاحی خود به دیگر کشورها همچنان ادامه دارد، اما موانعی در این راه وجود دارد و از جمله آن‌ها می‌توان به نظریه «علت» اشاره نمود که در خصوص بقای این نظریه در قانون مدنی میان قضات و نویسندگان فرانسه اختلاف نظر وجود دارد. در اصول حقوق قراردادهای اروپا و قوانین جدید آلمان و لهستان، نظریه علت پیش‌بینی نشده است و برای بسیاری از کشورها ناشناخته است. از دیدگاه مازو نیز این سنت قدیمی فرانسوی که تنها موجب لذت اساتید فرانسه و یأس دانشجویان است، بایستی کنار گذاشته شود.^۳

از جمله تأثیراتی که اصول حقوق قراردادهای اروپا در طرح اصلاحی کاتالا داشته است، پیش‌بینی دوره پیش‌قراردادی (مواد ۱۱۰۴ تا ۱۱۰۷)، توسعه حمایت از زیان‌دیده شروط

۱- Denis Mazeaud, Le droit europ en des contrats et ses influences sur le droit français, ERCL, 1/2010, p. 3.

۲- Ibid.

۳- Ibid, p.12 et 21.

غیرمنصفانه قراردادی در ماده ۲-۱۱۲۲، شناسایی خسارت تنبیهی در ماده ۱۳۷۱، به رسمت شناختن تقلیل خسارت در ماده ۱۳۷۳ و شناسایی فسخ یکجانبه و غیر قضایی در ماده ۱۱۵۸ می‌باشد.

با این حال سنت‌های قدیمی فرانسوی مانند نظریه «علت» و تمایز میان قراردادهای مدنی و تجاری در طرح اصلاحی کاتالا همچنان حفظ شده است.^۱

۸- ضرورت استفاده از اسناد بین‌المللی در اصلاحات قانونی

نباید از نظر دور داشت که امروزه متدلوژی مطالعات تطبیقی تغییر یافته است و ضرورت نگرش به اسناد بین‌المللی در کنار مطالعه حقوق سایر کشورها، چه در مطالعات آکادمیک و چه در حوزه قانونگذاری افزایش یافته است و بسیاری از کشورها در اصلاحات قانونی از اسناد مزبور استفاده می‌کنند. امروزه در قلمرو حقوق قراردادها چهار سند مهم بین‌المللی مورد توجه است. کنوانسیون سازمان ملل متحد راجع به بیع بین‌المللی کالا (کنوانسیون وین ۱۹۸۰)^۲، اصول قراردادهای بازرگانی بین‌المللی مؤسسه وحدت حقوق خصوصی رم^۳، اصول حقوق قراردادهای اروپا^۴ و طرح چارچوب مشترک مرجع^۵ که همگی در راستای توسعه حقوق خصوصی و به ویژه حقوق قراردادها بوده و حاصل تلاش سالیان دراز حقوقدانان صاحب نظر است و هیچ یک از تلاشهای مزبور به صورت انفرادی صورت نگرفته است.

جای تأمل است که در مقایسه با اصول حقوق قراردادهای اروپا که در ۱۹۹۹ ماده و توسط بیش از چهل نفر از حقوقدانان صاحب نظر و در طی مدت بیش از بیست سال فراهم آمده است، و همچنین طرح اصلاحی کاتالا، که با مشارکت حدود ۳۴ حقوقدان برجسته و سه نفر از قضات دیوان عالی فرانسه تدوین گردیده است، حاشیه نویس بزرگ قانون مدنی ما، ۳۵۲۰ ماده طرح

۱- Bénédicte Fauvarque-Cosson et Denis Mazeaud, L'avant-projet français de réforme du droit des obligations et du droit de la prescription, Rev. dr. unif., vol. 11, 2006, p. 106.

۲- The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)

۳- Unidroit Principles of International Commercial Contracts (UPICC)

۴- The Principles of European Contract Law (PECL)

۵- Draft Common Frame of Reference (DCFR)

قانون مدنی را که دارای تعارض و تزامم بسیاری میان مواد پیشنهادی است، به تنهایی ارائه نموده است.^۱

کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا از جمله اسنادی است که بیشترین نفوذ را در نظام‌های حقوق ملی داشته است و این کنوانسیون در دکتترین، رویه قضایی و قانونگذاری‌های کشورهای متعددی مانند آرژانتین، برزیل، کانادا، چین، دانمارک، فرانسه، آلمان، یونان، ایتالیا، روسیه، اسپانیا، سوئیس و آمریکا البته با تأثیرات متفاوتی همراه بوده است. فرانسه جزو اولین ده کشوری است که به کنوانسیون مزبور ملحق شده است و تمایل حقوقدانان فرانسه به تحلیل و بررسی کنوانسیون افزایش یافته است. البته یکی از انتقادات وارد بر طرح اصلاحی کاتالا این است که نویسندگان آن توجه کاملی به کنوانسیون نداشته‌اند و جز در موارد محدودی از آن بهره برداری نکرده‌اند.^۲

اصول قراردادهای بازرگانی بین‌المللی از جمله اسناد دیگری است که در تدوین طرح اصلاحی کاتالا مورد توجه قرار گرفته است. این اصول تأثیر عمده‌ای در حقوق داخلی کشورها داشته است که نمونه آن اصلاحات قوانین راجع به قراردادها در چین است.^۳ اصول مذکور نظر طراحان اصلاح قانون مدنی ژاپن را نیز برانگیخته است.^۴

به نظر برخی اصول حقوق قراردادهای اروپا^۵ انگیزه و واسطه‌ای برای تهیه طرح کاتالا بوده است، زیرا هنگامی که در سال ۲۰۰۳ نسخه کامل اصول مزبور انتشار یافت و به زبان فرانسه ترجمه شد، فرانسویان دریافتند که در این ارتباط از هم‌تایان اروپایی خود عقب افتاده‌اند و درحقیقت طرح کاتالا تقلیدی از گروه مطالعه و تدوین قانون مدنی اروپا بود تا سنت حقوق

۱- دکتر جعفری لنگرودی می‌نویسد: «کار فاطمی فردی بود، و حال آنکه کد ناپلئون را جمعی از دانایان تهیه دیدند و واقعاً مردان توانایی دست به دست هم دادند و آن شاهکار عظیم و جاویدان را ساختند و جهانی را مدیون خود کردند» و در جای دیگر می‌گوید: «اگر فهرست طرح قانون مدنی [منظور طرح انفرادی خود ایشان است] را با فهرست کد ناپلئون سطر به سطر مقایسه کنید، تصدیق خواهید فرمود که تاریخ تدوین قانون مدنی در این مقطع زمانی ورق خورده است و طلّیعه عصر نوین در تدوین قانون مدنی ظاهر شده است». رک: محمد جعفر جعفری لنگرودی، علم حقوق در گذر تاریخ، چاپ اول، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۸۷، ص ۲۳.

۲- Claude Witz, *France*, in: Franco Ferrari (ed) *The CISG and its Impact on National Legal Systems*, Sellier, 2008, p. 129 et. Seq.

۳- Zhang Shaohui, L'influence des Principes d'UNIDROIT sur la réforme du droit chinois des obligations, Rev. dr. unif. 2008, p.153.

۴- Takashi Uchida, Contract Law Reform in Japan and the UNIDROIT Principles, Rev. dr. unif. 2011, p. 705.

۵- رک: ابراهیم شعاریان و ابراهیم ترابی، اصول حقوق قراردادهای اروپا و حقوق ایران: مطالعه تطبیقی، چاپ اول، تبریز، نشر فروزش، ۱۳۸۹.

مدنی خود را به رخ بکشد و بنابراین گفته می‌شود که طرح کاتالا یک رفرم ریشه‌ای نبوده است، بلکه رویه قضایی مهم فرانسه، در آن مدون شده است.^۱ به هر حال اصول حقوق قراردادهای اروپا نیز در تدوین طرح اصلاحی مورد نظر قرار گرفته است، اما انتقاد شده است که این اصول فقط در موارد محدودی مورد توجه نویسندگان طرح اصلاحی قرار گرفته است.^۲

هدف دیگری که از تدوین اسناد بین‌المللی دنبال شده است، یکسان‌سازی و هماهنگ‌سازی حقوق در جامعه جهانی بوده به نحوی که بتواند سبب تسهیل تجارت بین‌المللی شود.^۳ بدیهی است هر سیستم حقوقی نیازمند همگامی با پیشرفت‌ها و نوآوری‌هایی است که در اسناد بین‌المللی تبلور یافته است.

گفتنی است در سایر طرح‌های اصلاحی حقوق قراردادها (مانند طرح وزارت دادگستری فرانسه) تلاش شده است تا مقررات پیشنهادی را با اسنادی همچون PECL و DCFR هماهنگ نمایند و در حقیقت تدوین مقرراتی مانند DCFR و PECL موجب شده است تا فرانسویان به تدوین طرح‌های اصلاحی تمایل پیدا کنند.^۴

۱- Ruth Sefton-Green, *op. cit.*, p. 352-4.

۲- *Ibid.*, p. 361.

۳- کشورهای که به کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا ملحق شده‌اند، بیش از هشتاد درصد تجارت جهانی را در اختیار دارند و در اکثر قراردادهای بین‌المللی، کنوانسیون مزبور به عنوان قانون حاکم بر قرارداد در نظر گرفته می‌شود.

۴- Yves Picod, *Les projets français sur la réforme du droit des obligations*, InDret, 4/2009, p. 3.

مبحث دوم

طرح‌های اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه

۱- طرح اصلاحی حقوق تعهدات و مرور زمان (پی‌یر کاتالا)

مفصل‌ترین طرح اصلاحی راجع به حقوق تعهدات، به سرپرستی پروفیسور پی‌یر کاتالا و با مشارکت ۳۴ نفر از اساتید حقوق مدنی فرانسه و ۳ نفر از قضات بازنشسته دیوان عالی این کشور تدوین گردیده و در سال ۲۰۰۵ تقدیم وزارت دادگستری فرانسه شده است و به انضمام باب مرور زمان، مشتمل بر ۵۷۱ ماده می‌باشد. مطالعه این طرح که متن فرانسوی آن ضمیمه کتاب حاضر است، موضوع اصلی این تحقیق به شمار می‌رود.

شعار گروه کاری طرح کاتالا عبارت از حفظ، اصلاح و مقاومت بوده است. به این معنی که بخش‌هایی از قانون مدنی بایستی حفظ شوند و بخشی دیگر از مقررات با توجه به تحولات عمده ای که در حقوق فرانسه و سایر کشورها و اسناد بین‌المللی روی داده است، بایستی اصلاح شود. مقاومت در برابر تمایلات اخیر اروپاییان و حفظ سنت‌های قدیمی فرانسوی، شعار دیگر این گروه کاری بوده است.

از جمله نوآوری‌های طرح اصلاحی کاتالا، ساختار بسیار توسعه یافته آن است و حقوقدانان فرانسوی معتقدند که این طرح به زودی موجب تحولات اساسی در حقوق تعهدات فرانسه خواهد شد.^۱ این طرح مورد استقبال دانشگاهیان و دادگاه‌های فرانسه قرار گرفته و حتی در سطح بین‌المللی نیز توجهاتی را به خود جلب نموده است.^۲

۲- طرح اصلاحی حقوق قراردادها^۳ (فرانسوا تره)

این طرح شامل ۱۴۰ ماده و حاصل پروژه گروه کاری آکادمی علوم حقوقی و سیاسی فرانسه در سال ۲۰۰۸ به سرپرستی فرانسوا تره است. این طرح در دو عنوان اصلی به موضوع تعهدات

۱- Bénédicte Fauvarque-Cosson et Denis Mazeaud, *L'avant-projet français de réforme du droit des obligations et du droit de la prescription*, Rev. dr. unif., vol. 11, 2006, p. 103 et seq.

۲- John Cartwright & Stefan Vogenauer & Simon Whittaker (eds), *Reforming the French Law of Obligations*, GB, Hart pub, 2009, p. 16-17.

۳- réforme du droit des contrats

پرداخته است. عنوان اول این طرح به قراردادهای اختصاص یافته و در چهار فصل، پیشنهاداتی را در ارتباط با مباحثات مقررات کلی، تشکیل قرارداد، آثار قرارداد و تفسیر پیش‌بینی نموده است. عنوان دیگر طرح اصلاحی حقوق قراردادهای فرانسوا تره به موضوع اثبات اختصاص یافته است. در این متن رویه قضایی دیوان عالی فرانسه از سال ۱۸۰۴ تاکنون و همچنین قوانین اروپایی مورد توجه قرار گرفته است.^۱

از نوآوری‌های این طرح شناسایی هاردشیپ در قراردادهای طولانی مدت است. شروط غیر منصفانه قراردادی نیز از دیگر ویژگی‌های این طرح است.^۲

۳- طرح اصلاحی مسئولیت مدنی^۳ (فرانسوا تره)

یکی دیگر از پروژه‌های اصلاحی حقوق تعهدات فرانسه، پروژه اصلاح مسئولیت مدنی فرانسه به سرپرستی پروفیسور فرانسوا تره می‌باشد که با تشکیل یک گروه کاری و مشارکت عده‌ای دیگر مانند اساتید حقوق، قضات و وکلای حرفه‌ای تنظیم شده با تغییراتی در قانونگذاری و با استفاده از رویه قضایی و همچنین توجه به تحولات حقوق تطبیقی به ویژه حقوق اروپایی و توجه خاص به نیازهای اقتصادی و اجتماعی، حقوق مسئولیت مدنی را ارتقا دهد.

طرح اصلاح مسئولیت مدنی فرانسوا تره در ۶۹ ماده و چهار بخش شامل قواعد عمومی مسئولیت مدنی (تقصیر، خسارت، رابطه علیت و خسارت ناشی از فعل غیر)، نظام‌های ویژه مسئولیت (خسارت ناشی از فعل اشیاء، فعل حیوانات، فعل بنا، فعل محصولات معیوب، وسایل نقلیه موتوری، مزاحمت غیر عادی، فعالیت‌های پز شکی)، شروط معاف‌کننده و مستثنی‌کننده مسئولیت و جبران می‌باشد.^۴

۴- پروژه اصلاح حقوق قراردادهای^۵ (وزارت دادگستری)

وزارت دادگستری فرانسه در سال ۲۰۰۸ پیشنهاداتی را برای اصلاح حقوق قراردادهای ارائه نمود که در ماه می ۲۰۰۹ مورد بازنگری قرار گرفته و نسخه جدید آن منتشر گردید. این پروژه در ۱۷۱ ماده و در ۸ فصل ارائه شده است. اعضای گروه کاری از میان قضات دادگستری و اشخاص

۱- François Terré (dir.), *Pour une réforme du droit des contrats*, Dalloz, 2008, p. 11.

۲- Céline Castets-Renard, *Les projets de réforme du droit français des contrats*, Osaka University Law Review, No. 57 (February 2010), p. 69.

۳- réforme du droit de la responsabilité civile

۴- François Terré (dir.), *Pour une réforme du droit de la responsabilité civile*, Dalloz, 2011, p. 1-13.

۵- Projet de Réforme du droit des contrats

حرفه‌ای انتخاب شده بودند و تدوین‌گران در این پروژه به متون حقوقی اروپا توجه داشته‌اند و تلاش نموده‌اند تا مقررات فرانسه را با اسنادی همچون DCFR و PECL هماهنگ نمایند.^۱ این طرح به سرپرستی «فرانسوا آنسل»^۲ و با مشارکت یکی از اساتید^۳ دانشگاه که متن آن را تنظیم نموده، تدوین یافته است. از دیدگاه سیاسی و اقتصادی نیز این طرح حائز اهمیت بوده و مورد توجه سازمان‌های حرفه‌ای مانند اتاق بازرگانی و صنایع پاریس قرار گرفته است، لیکن طرح مزبور تاکنون مورد ملاحظه پارلمان فرانسه قرار نگرفته است.

این پروژه شامل یک فصل مقدماتی و یک عنوان فرعی تحت عنوان «قرارداد» می‌باشد که فصل اول به «تشکیل»، فصل دوم به «نمایندگی»، فصل سوم به «شکل»، فصل چهارم به «اعتبار»، فصل پنجم به «آثار»، فصل ششم به «تفسیر»، فصل هفتم به «عدم اجرا» و فصل هشتم به «قرارداد به شکل الکترونیکی» اختصاص یافته است.

۵- پروژه اصلاح رژیم تعهدات و شبه قراردادهای (وزارت دادگستری)

وزارت دادگستری فرانسه در سال‌های اخیر حرکتی را به سمت اصلاح حقوق مدنی آغاز کرده است. پس از اصلاح قانون مرور زمان در ۱۷ ژوئن ۲۰۰۸، با توسعه پیش‌نویس حقوق تعهدات از جمله حقوق قراردادهای که قبلاً ارائه شده است، نوسازی حقوق تعهدات فرانسه تداوم یافته است. اصلاح رژیم تعهدات و شبه قراردادهای دومین اقدام در این زمینه به شمار می‌رود. هدف آن نوسازی و ارتقاء قانون مدنی با استفاده از راه‌حل‌های رویه قضایی فرانسه و سایر قواعدی است که در حقوق اروپایی قبلاً مورد توجه قرار گرفته است. بخش تعهدات در این پروژه به ۴ فصل تحت عناوین «انواع تعهدات»، «سقوط تعهدات»، «انتقال تعهدات» و «اثبات تعهدات» اختصاص یافته است. در بخش شبه قراردادهای نیز مباحث مربوط به «اداره امور غیر»، «ایفای ناروا» و «دارا شدن ناعادلانه» مورد توجه قرار گرفته و مجموعاً این پروژه در ۲۱۵ ماده تدوین یافته است.

۱- Yves Picod, *Les projets français sur la réforme du droit des obligations*, InDret, 4/2009, p. 3. Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1499134>

۲- François Ancel

۳- Bénédicte Fauvarque-Cosson

۴- Projet de Réforme du régime des obligations et des quasi-contrats

مبحث سوم

مروری بر اسناد بین‌المللی راجع به قراردادهای و مسئولیت مدنی

۱- کنوانسیون سازمان ملل راجع به بیع بین‌المللی کالا (CISG)

حقوق قراردادهای به خصوص حقوق قراردادهای تجاری همواره در مرکز توجه و در خط مقدم حرکت به سمت یکسان سازی و هماهنگ سازی حقوق خصوصی بوده است، چرا که وجود حقوق‌های داخلی مختلف به عنوان مانعی برای تجارت بین‌الملل تلقی می‌شود.^۱ برای از میان برداشتن چنین مانعی حرکت‌هایی در سطح ملی، قاره‌ای و بین‌المللی از قرن شانزده آغاز شده است و در دهه‌های اخیر به اوج خود رسیده است. اگرچه در برهه‌ای از زمان این حرکت‌ها با موفقیت همراه نبوده است^۲ اما در حال حاضر موفقیت‌های ناشی از هماهنگ‌سازی حقوق خصوصی به ویژه در عرصه حقوق قراردادهای امری غیر قابل انکار است. در این ارتباط یکی از موفق‌ترین پروژه‌های هماهنگ سازی حقوق قراردادهای تجاری، کنوانسیون سازمان ملل متحد راجع به قراردادهای بیع بین‌المللی کالا^۳ است که در سال ۱۹۸۰ به عنوان حقوق متحدالشکل حاکم بر قراردادهای بیع بین‌المللی به مرحله اجرا درآمد. کنوانسیون مزبور به عنوان موفق‌ترین سند بین‌المللی در حوزه قراردادهای توصیف می‌شود، زیرا در حال حاضر حدود ۸۰ کشور به

^۱- Ingeborg Schwenzer, *Who Needs Uniform Contract Law and Why?*, Villanova Law Review, 2013, Vol. 58, p. 723.

^۲- به عنوان مثال می‌توان به «قانون یکنواخت راجع به بیع بین‌المللی اشیاء منقول مادی» و «قانون یکنواخت راجع به تشکیل قرارداد بیع بین‌المللی اشیاء منقول مادی» اشاره نمود که اولی مربوط به تعهدات بایع و مشتری و به تعبیر دیگر آثار بیع است و دومی در رابطه با انعقاد قرارداد بیع، مقرراتی را ارائه نموده است. این دو طرح بدون اینکه در یکدیگر ادغام شوند در ژوئیه ۱۹۶۴ آماده برای امضا از سوی کشورها شدند ولی با شکست نسبی مواجه گردیدند. یکی از دلایل این شکست، تلاش این کنوانسیون‌ها برای ادغام و تلفیق سنت‌های نظام‌های حقوقی رومی- ژرمنی و کامن‌لا بود. برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به:

Peter Huber & Alastair Mullis, *The CISG: A new textbook for students and practitioners*, Sellier. European Law Publishers, 2007, p. 3.

^۳- United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG)

کنوانسیون مزبور ملحق شده‌اند که بیش از دو سوم تجارت جهانی را در اختیار دارند^۱ و سند مزبور در حد وسیعی توسط دیوان‌های دآوری و محاکم ملی به عنوان جامع‌ترین حقوق حاکم بر قراردادهای بین‌المللی اعمال می‌گردد^۲. علی‌رغم موفقیت‌ها و مزایایی که کنوانسیون حاضر دارد، حقوقدانان به وجود برخی از معایب نیز اذعان دارند که از جمله آن‌ها می‌توان به کار سخت اصلاح و تغییر مقررات آن به علت معاهده بودن آن اشاره نمود^۳.

کشور ایران هنوز به کنوانسیون مزبور ملحق نشده است. با این وجود توجه حقوقدانان و پژوهشگران به کنوانسیون مزبور در ایران در سال‌های اخیر به شدت افزایش یافته است. به طوری که اولین ترجمه غیر رسمی از کنوانسیون مزبور در سال ۱۳۶۷ توسط دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی انجام شد. با این حال به دلیل اینکه ترجمه مزبور حاوی اشکالات متعددی بوده است در ترجمه فارسی دیگری که از کنوانسیون ارائه شده، اشکالات وارد بر ترجمه قبلی مرتفع گردیده است^۴.

۲- اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی (UPICC)

مؤسسه بین‌المللی وحدت حقوق خصوصی یک نهاد مستقل و سازمانی بین‌الدولی است که به منظور ایجاد وحدت میان مقررات ملی کشورها در حوزه حقوق خصوصی در سال ۱۹۲۶ به عنوان یک ارگان فرعی جامعه ملل در رم ایجاد گردید و از ۳۰ می ۱۹۲۸ کار خود را آغاز نمود، لیکن با انحلال جامعه ملل، این مؤسسه در سال ۱۹۴۰ به عنوان یک سازمان بین‌المللی مجدداً فعالیت خود را از سر گرفت. در حال حاضر، ۶۱ کشور به این مؤسسه پیوسته‌اند که این اعضا از

۱- کشورهای برزیل و بحرین جزو آخرین کشورهایی هستند که به کنوانسیون مزبور ملحق شده‌اند.

۲- Franco Ferrari, What Sources of Law for Contracts for the International Sale of Goods? Why One Has to Look Beyond the CISG, International Review of Law and Economics, 2005, p. 314.

۳- Pillar Perales Viscasillas, Applicable Law, the CISG and the Future Convention on International Commercial Contracts, Villanova Law Review, 2013, Vol. 58, p. 733.

۴- ابراهیم شعاریان و فرشاد رحیمی، ترجمه فارسی کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا، رک: www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/text.html

تمام قاره‌های دنیا می‌باشند.^۱ این مؤسسه درصدد مطالعه نیازها و روش‌هایی برای به روز کردن، یکسان‌سازی و مدون نمودن حقوق خصوصی می‌باشد.^۲

این مؤسسه علاوه بر تنظیم اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی (UPICC)، در تدوین سایر کنوانسیون‌ها نیز نقش داشته است که از آن جمله می‌توان به کنوانسیون ۱۹۶۴ لاهه در مورد قانون متحدالشکل راجع به بیع بین‌المللی کالا (ULF) و تشکیل قراردادهای بیع بین‌المللی کالا (ULIS)، کنوانسیون بین‌المللی ۱۹۷۰ بروکسل راجع به قراردادهای سفر، کنوانسیون ۱۹۸۳ ژنو راجع به نمایندگی در بیع بین‌المللی کالا، کنوانسیون ۱۹۸۸ اتاوا راجع به حق‌العمل‌کاری بین‌المللی، کنوانسیون ۱۹۸۸ اتاوا راجع به لیزینگ مالی بین‌المللی، کنوانسیون ۱۹۹۵ رم راجع به اموال فرهنگی مسروقه یا اموال فرهنگی که به طور غیرقانونی صادر شده‌اند، کنوانسیون ۲۰۰۱ کیپ‌تاون راجع به منافع بین‌المللی در تجهیزات سیار، اشاره نمود.^۳

یکی از اقدامات این مؤسسه، تنظیم «اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی» می‌باشد که یکی از موفق‌ترین اسناد بین‌المللی در حوزه تجارت بین‌الملل است. متن نسخه ۲۰۱۰ این اصول تا به حال به زبان‌های انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، ایتالیایی، اسپانیولی، چینی، یونانی، مجارستانی، ژاپنی، پرتهالی، روسی و اوکراینی ترجمه شده است.^۴

اصول مزبور شامل یک مقدمه و ۱۱ فصل می‌باشد که عبارتند از: مقررات عمومی، تشکیل قرارداد و اختیارات نمایندگان، اعتبار، تفسیر، محتوای قرارداد و حقوق طرف‌های ثالث و شروط تعلیق، اجراء، عدم اجراء، تهاتر، واگذاری حقوق انتقال تعهدات و واگذاری قراردادهای، مواعد مرور زمان و تعدد بدهکاران و طلبکاران.

۱- ایران بر اساس «لایحه قانونی الحاق دولت ایران به مؤسسه یکنواخت کردن حقوق خصوصی» در سال ۱۳۴۳ به این مؤسسه ملحق شده است.

۲- Stefan Vogenauer & Jan Kleinheisterkamp, *Commentary on the Unidroit Principles of International Commercial Contract (PICC)*, New York, Oxford University Press, 2009, p. 6.

۳- Regarding these conventions, see:

<http://www.unidroit.org/english/conventions/c-main.htm>

۴- See Various language versions of the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts:

<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/translations/blackletter2010-main.htm>

البته نسخه ۲۰۱۰ این سند به فارسی نیز ترجمه شده است. برای مطالعه این سند رک: بهروز اخلاقی، فرهاد امام، اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی، چاپ سوم، تهران، شهر دانش، ۱۳۹۳.

اولین نسخه اصول قراردادهای بین‌المللی تجاری، شامل یک مقدمه و هفت فصل، اولین بار در سال ۱۹۹۴ چاپ و منتشر شد اما از آنجائیکه این مقررات پاسخگوی نیازهای جامعه تجارت بین‌المللی نبود، این موسسه مطالعاتی را در قلمروهای دیگر حقوقی صورت داد که نتایج این تحقیقات و مطالعات با عناوین «اختیارات نمایندگان»، «حقوق طرف‌های ثالث»، «تهاتر»، «واگذاری حقوق، انتقال تعهدات، واگذاری قراردادهای» و «مواعد مرور زمان» در سال ۲۰۰۴ چاپ و منشور گردید. همچنین با توجه به نیاز جامعه تجارت بین‌الملل، در سال ۲۰۱۰ یک بخش تحت عنوان «شروط تعلیق» به فصل ۵ افزوده شد و تدوین‌گران، فصل ۱۱ را با عنوان «تعدد بدهکاران و طلبکاران» به این سند افزودند. لازم به ذکر است که این اصول در عمل با موفقیت چشمگیری مواجه شده است و به عنوان یک عرف فراملی بازرگانی مورد توجه داوران و طرفین قرارداد قرار گرفته است.

اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی محدود به قراردادهای «تجاری» و «بین‌المللی» بوده و صرفاً بر قراردادهای منعقد شده بین بازرگانان و سایر متخصصین حرفه‌ای حاکم بوده و در مورد تمامی قراردادهای میان شهروندان عادی قابلیت اعمال ندارد. اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی برای دو منظور دیگر نیز اعمال می‌شود، اول به منظور تسهیل و تکمیل اسناد بین‌المللی موجود و دوم به عنوان مدل و الگویی برای قانونگذاران ملی و بین‌المللی.^۱

۳- اصول حقوق قراردادهای اروپا (PECL)

کمیسیون حقوق خصوصی اروپا^۲ که به «کمیسیون لاندو» شهرت یافته و گروه تحقیق قوانین مدنی اروپا^۳ دو گروه کاری در سطح اتحادیه اروپا می‌باشند که هدفشان ایجاد یک مجموعه مدون از مقررات در حوزه حقوق مدنی است.

هر دو گروه مذکور از سوی اتحادیه اروپا مورد حمایت مالی قرار می‌گیرند و فعالیت‌ها و اقدامات آنان نقش مهمی در روند تنظیم حقوق قراردادی اروپا ایفا می‌کند. هر یک از دو گروه کاری یاد شده اقدامات مهمی انجام داده‌اند و یکی از فعالیت‌های اخیر کمیسیون حقوق

۱- See regarding these purposes: Stefan Vogenauer & Jan Kleinheisterkamp, *op. cit.*, p. 25 *et seq.*

۲- The Commission on European Private Law

۳- Study Group on a European Civil Code

خصوصی اروپا، تدوین اصول حقوق قراردادی اروپا^۱ (PECL) می‌باشد. کمیسیون مزبور، اصول حقوق قراردادهای اروپا را در سه مجموعه، در سال‌های مختلف ارائه و منتشر نمود.

برای تدوین و تنظیم اصول مذکور سه کمیسیون در طی سال‌های ۱۹۸۲ تا سال ۲۰۰۳ برگزار گردید. اولین کمیسیون برای آماده‌سازی مجموعه نخست اصول حقوق قراردادهای اروپا دوازده جلسه را در طی سال‌های ۱۹۸۲ تا ۱۹۹۰ تشکیل داد و توانست مجموعه نخست این اصول را در سال ۱۹۹۵ منتشر نماید. دومین کمیسیون به منظور آماده‌سازی مجموعه دوم اصول مذکور و بازنگری مجموعه نخست آن، هشت جلسه را در طی سال‌های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۶ تشکیل داد و حاصل فعالیت‌های خود را در سال ۱۹۹۹ منتشر نمود. سومین کمیسیون به منظور آماده‌سازی فصول نهایی اصول حقوق قراردادهای اروپا پنج جلسه را در طی سال‌های ۱۹۹۷ تا ۲۰۰۱ تشکیل داد و موفق به انتشار مجموعه کامل این اصول در سال ۲۰۰۳ شد.^۲

هدف اولیه اصول حقوق قراردادهای اروپا اعمال آن به عنوان قواعد عمومی معاملات در اتحادیه اروپا است. اصول اروپا نسبت به تمام انواع قراردادها قابل اعمال است. از طرف دیگر، محدوده منطقه‌ای اعمال اصول اروپا محدود به کشورهای عضو اتحادیه بوده و پوشش دهنده تمام قراردادها (اعم از داخلی و فراملی) می‌باشد. اصول حقوق قراردادهای اروپا نسبت به معاملات همه شهروندان قابل اعمال می‌باشد.^۳

در مقدمه آن بیان شده که اصول مزبور می‌تواند به نهادهای اتحادیه اروپا در ارائه لوایح قانونی در زمینه حقوق قراردادها و همچنین به قضات دادگاه‌ها، داوران و مشاوران حقوقی در حل و فصل دعاوی حوزه قراردادها یاری رساند.

به صورت کلی، اصول حقوق قراردادهای اروپا می‌تواند برای پنج هدف اصلی مورد استفاده قرار گیرد که عبارتند از: تعدیل قرارداد، تفسیر قراردادهای داخلی و منطقه‌ای، بهره‌گیری به

۱- Principles of European Contract Law

۲- See Ole Lando & Hugh Beale (eds), *The Principles of European Contract Law Parts I and II*, prepared by the Commission on European Contract Law, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2000; Ole Lando, Eric Clive, André Prüm & Reinhard Zimmermann (eds), *The Principles of European Contract Law, Part III*, prepared by the Commission on European Contract Law, Kluwer Law International, The Hague, London, Boston, 2003.

۳- برای مطالعه این سند رک: ابراهیم شعاریان، ابراهیم ترابی، اصول حقوق قراردادهای اروپا و حقوق ایران، تبریز، انتشارات فروزش، ۱۳۸۹.

عنوان الگوی قانونگذاری در قانونگذاری‌های داخلی و منطقه‌ای، ارائه مبنایی برای یک‌سان سازی بیشتر و به عنوان یک حقوق بازرگانی فراملی نوین^۱.

۴- طرح چارچوب مشترک مرجع (DCFR)

در دسامبر سال ۲۰۰۷، «طرح چارچوب مشترک مرجع برای حقوق خصوصی اروپا»^۲ به «کمسیون اروپا»^۳ ارائه گردید. این پیش‌نویس، نتیجه چهار سال فعالیت مستمر «گروه مطالعه قانون مدنی اروپا»^۴ و «گروه تحقیق حقوق خصوصی موجود اتحادیه اروپا»^۵ می‌باشد. این طرح شامل اصول^۶، تعاریف^۷ و قواعد نمونه^۸ حقوق خصوصی اروپا می‌باشد. «گروه تحقیق» (Acquis Group) بر روی سایر موارد تحقیق می‌نمود. تقریباً دویست و پنجاه نفر از کشورهای مختلف در این گروه تحقیقاتی بالغ بر ۲۵ سال فعالیت و تحقیق نموده‌اند^۹. همانگونه که اشاره گردید DCFR شامل «اصول»، «تعاریف» و «قواعد نمونه» می‌باشد. این طرح از ده «کتاب» به شرح ذیل تشکیل یافته است:

-
- ۱- Lars Meyer, Soft Law for Solid Contract, A Comparative Analysis of the Value of the Unidroit Principles and the PECL to process of Contract law Harmonization, Denver Journal of International Law and Policy, spring 2006.
 - ۲- Draft- Common Frame of Reference for a European Private Law (DCFR)
 - ۳- European Commission.
 - ۴ - Study Group on a European civil code (SGECC)
 - ۵- Research Group on the Existing EC Private Law (acquis-group)
 - ۶- Principles
 - ۷- Definitions
 - ۸- Model Rules
 - ۹- Christian Von Bar & Eric Clive, Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Vol.1, First ed., Munich, Sellier. European law publishers, 2009, p. 1.

کتاب اول: مقررات عمومی^۱، کتاب دوم: قراردادهای و سایر اعمال حقوقی^۲، کتاب سوم: تعهدات و حقوق مربوط به آن^۳، کتاب چهارم: عقود معین و حقوق و تعهدات ناشی از آنها^۴، کتاب پنجم: مداخله خیرخواهانه در امور دیگران^۵، کتاب ششم: مسئولیت غیرقراردادی ناشی از ورود خسارت به دیگران^۶، کتاب هفتم: دارا شدن بلاجهت^۷، کتاب هشتم: تحصیل و از دست دادن مالکیت کالا^۸، کتاب نهم: تضمین حقوق مالکانه در اموال منقول^۹، کتاب دهم: تراست^{۱۰}.

این طرح همچنین شامل دو ضمیمه در خصوص «تعاریف» و «قواعد مربوط به محاسبه زمان» می‌باشد^{۱۱}. متنی که هم اکنون از DCFR منتشر شده، علاوه بر مقررات و مواد اصلی، حاوی ۶ جلد کتاب به عنوان توضیحات می‌باشد. در ذیل کلیاتی در خصوص مفاهیم و ساختار این طرح بیان شده است:

در DCFR، چهار اصل کلی پذیرفته شده عبارتند از: «اصل آزادی قراردادهای»، «اصل امنیت»، «اصل عدالت»، «اصل کارایی» و البته بایستی دقت نمود که این اصول از ارزش یکسانی برخوردار نیستند^{۱۲}.

۱- Book I: General Provisions

۲- Book II: Contract and other Judicial Acts

۳- Book III: Obligations and Corresponding Rights

۴- Book IV : Specific Contracts and The Right and Obligations arising from them

۵- Book V : Benevolent Intervention in another's affairs

۶- Book VI : Non-Contractual Liability arising out of damage caused to another

۷- Book VII : Unjustified Enrichment

۸- Book VII : Acquisition and Loss of Ownership of Goods

۹- Book IX : Proprietary Security in Movable Assets

۱۰- Book X : Trusts

۱۱- See: Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nölke (eds), Principles, Definitions and Model Rules of European Contract Law, First ed, Munich, sellier., European Law pub, 2004 See also: Jan M. Smits, The draft- Common Frame of Reference for a European Private Law : Fit for Purpose ?, available at: <http://ssrn.com/abstract=1117248>

۱۲- See also: Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nölke (eds), op.cit., p. 60-99.

در بخش تعاریف، تدوین‌گران به دنبال توسعه و یکسان‌سازی اصطلاحات حقوقی در سطح اتحادیه اروپا هستند. در راستای همین هدف بسیاری از اصطلاحات مهم، در ابتدای کتاب اول تعریف شده است. در ماده ۱:۱۰۸ کتاب اول DCFR مقرر گردیده است که تعاریف موجود در ضمیمه، در تمامی بخش‌های سند قابل اعمال است مگر اینکه متن، خلاف آن را تصریح نماید.^۱ بزرگترین بخش DCFR حاوی قواعد نمونه می‌باشد. صفت «نمونه» بیان‌کننده این مفهوم است که این قواعد از قدرت اجرایی قانونی برخوردار نیستند و در حقیقت نوعی از «قواعد حقوقی نرم»^۲ می‌باشند.

۵- قانون متحدالشکل اوهادا راجع به قراردادها (OHADA Uniform Act on Contract Law)

کلمه OHADA^۳ که در زبان انگلیسی به معنای سازمانی جهت یکسان‌سازی حقوق بازرگانی آفریقا بکار می‌رود، شامل مجموعه‌ای از قوانین بازرگانی و سازمان‌های اجرایی می‌باشد. هفده کشور از آفریقای غربی و مرکزی در جهت افزایش جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی طی معاهده ۱۷ اکتبر ۱۹۹۳ این سازمان را پذیرفته‌اند. از آن جهت که اغلب اعضای ایالت‌ها را مستعمره‌نشینان سابق فرانسه تشکیل می‌دهند، قوانین OHADA بر اساس سیستم قانونی فرانسه می‌باشد. هدف اصلی معاهده OHADA تسهیل سرمایه‌گذاری به طور کل و سرمایه‌گذاری‌های خارجی به صورت خاص می‌باشد.^۴

پیشرفت‌های اقتصادی در مناطق صحرای آفریقا که شامل غرب و مرکز آفریقا می‌باشد، با پیشرفت‌های اقتصادی و تحقیقاتی قانونی چندین دهه اخیر به رقابت پرداخته و از سال ۱۹۹۳ در ۱۷ کشور غربی و مرکزی آفریقا تغییرات انقلابی ایجاد کرده است. این کشورها به طور مشترک به مشکلات تجاری خود پرداخته‌اند. هر یک از آن‌ها با واگذاری بخشی از حاکمیت ملی

۱- Ibid., p. 17-18.

۲- Soft Law Rules

۳- OHADA is the French acronym for “Organisation pour l’Harmonisation en Afrique du Droit des Affaires”, which translates into English as “Organization for the Harmonization of Business Law in Africa”.

۴- Marcel Fontaine, *L’avant-projet d’Acte uniforme OHADA sur le droit des contrats: vue d’ensemble*, available at: <http://www.unidroit.org/english/publications/review/articles/2008-1&2/203-215.pdf>;

خود با استقرار سازمان واحد برون مرزی که دارای قوانین تجاری واحدی باشد، موافقت کرده‌اند که قوانین آن داخل هر یک از این کشورها قابل اجرا باشد.^۱

این قوانین با نیازهای اقتصادی در حال پیشرفت جهان سازگاری داشته و قوانین تجاری قرون پیشین فرانسه که سابقاً در دولت‌های عضو OHADA قابل اجرا بود، را بروز رسانی می‌نماید. ممکن است سیستم OHADA به طور مادی فضای سرمایه‌گذاری در غرب و مرکز آفریقا را دگرگون نماید. اگر این سیستم موفق باشد، الگویی برای بخش‌های دیگر جهان در حال پیشرفت پیشنهاد می‌نماید.^۲

قانون متحدالشکل اوهادا راجع به قراردادهای^۳، بر اساس اصول قراردادهای بازرگانی بین‌المللی (UPICC) تنظیم شده است و این دو سند از نظر محتوا و ساختار بسیار به هم نزدیک می‌باشند. در حقیقت این قانون تقریباً منطبق با اصول Unidroit می‌باشد و فقط چارچوب قراردادی آن به چارچوب قانونی تبدیل شده است. این پروژه در سپتامبر ۲۰۰۴ با همکاری دبیرخانه موسسه یکنواخت کردن حقوق خصوصی تدوین گردید.

قانون متحدالشکل OHADA دارای یک فصل مقدماتی و سیزده فصل ماهوی، مشتمل بر ۲۲۳ ماده می‌باشد که به موضوعات «قلمرو اعمال»، «مقررات عمومی»، «تشکیل و اختیار نمایندگان»، «اعتبار»، «تفسیر»، «محتوا و حقوق اشخاص ثالث»، «اجرا»، «عدم اجرا»، «تهارت»، «ادغام تعهدات»، «تعهدات مشروط، تضامنی و تخیری»، «واگذاری حقوق، انتقال تعهدات، واگذاری قراردادهای»، «مرور زمان» و «حمایت از طلبکاران و اشخاص ثالث» می‌پردازد.

۶- اصول حقوق مسئولیت مدنی اروپا (PETL)

در سطح بین‌المللی، هیچ قانون یا کنوانسیون منسجم و واحدی راجع به مسئولیت مدنی وجود ندارد. از سال ۱۹۹۲، گروهی از پژوهشگران در حوزه حقوق مسئولیت مدنی به منظور بحث در مورد مسائل اساسی مسئولیت مدنی و همچنین تحولات اخیر و جهت‌گیری‌های آینده قانون مسئولیت مدنی مرتباً با هم ملاقات کردند تا اینکه تصمیم به تنظیم اصول حقوق

۱- <http://www.unidroit.org/english/legalcooperation/ohada.htm>

۲- Claire Moore Dickerson, *Harmonizing Business Laws in Africa*, Columbia Journal of Transnational Law, 2005, p. 2, *available at*: <http://law.bepress.com/expresso/eps/618>

۳- OHADA Uniform Act on Contracts Law

مسئولیت مدنی گرفتند. این گروه در درجه اول یک گروه اروپایی است، اما در عین حال در این میان، کارشناسانی از سایر حوزه‌های حقوقی مهم نیز دیده می‌شود.^۱

تمامی اعضای گروه مسئولیت مدنی، پروفیسور حقوق می‌باشند. اگرچه، چندین عضو در وزارت دادگستری یا شورای دولتی فعالیت می‌کردند و برخی نیز وکیل دعاوی بودند.

این گروه، اصول حقوق مسئولیت مدنی اروپا (PETL)^۲ را در کنفرانس عمومی ۱۹ و ۲۰ می‌سال ۲۰۰۵ در وین ارائه داد. هدف این اصول ارتقاء و همانندسازی حقوق مسئولیت مدنی اروپاست. این اصول می‌تواند به عنوان یک نوع چارچوب برای توسعه آینده حقوق مسئولیت مدنی اروپا بکار گرفته شود.^۳

به دنبال انتشار اصول حقوق مسئولیت مدنی اروپا همراه با شرح مواد پیشنهادی در سال ۲۰۰۵، گروه مجدداً در سال ۲۰۰۹ برای گسترش قلمرو PETL و به روز رسانی و تصحیح مندرجات آن در سایه مباحثات بعدی پژوهشگران و پیشرفت‌های ملی و اتحادیه اروپا، گرد هم آمدند. در سال ۲۰۱۳ گروه کاری بر یک سری از موضوعاتی که در ویرایش نخستین PETL به آن اشاره نشده، تمرکز نموده است. موضوعاتی که به آن‌ها رسیدگی خواهد شد عبارتند از: مسئولیت نهادهای دولتی، رابطه میان مسئولیت قراردادی و غیر قراردادی، مرور زمان و بار اثبات دعوی.^۴

۱ اصول حقوق مسئولیت مدنی اروپا حاوی ۳۶ ماده است که تحت ۶ عنوان و در ۱۰ فصل ارائه شده است. عنوان اول به بیان «قاعده اصلی» اختصاص یافته است. عنوان دوم این اصول به موضوع «شرایط عمومی مسئولیت» پرداخته است و شامل دو فصل «خسارت» و «رابطه سببیت» می‌باشد. عنوان سوم، مبانی مسئولیت را در ۳ فصل «مسئولیت مبتنی بر تقصیر»، «مسئولیت مطلق» و «مسئولیت برای دیگران» تبیین نموده است. عنوان چهارم در دو فصل «اسباب معافیت عمومی» و «فعالیت یا رفتار کمک کننده» به موضوع اسباب معافیت اختصاص یافته است. در نهایت عنوان پنجم به تعدد مرتکبین و عنوان ششم به طرق جبران پرداخته است.

۱- European Group on Tort Law, *Principles of European Tort Law*, New York, Springer, 2005, p. 12.

۲- Principles of European Tort Law

۳- European Group on Tort Law, *op.cit.*, *loc. cit.*

۴- <http://www.egtl.org/>

علاوه بر متن مواد، گروه تدوین‌کننده اقدام به تدوین توضیحاتی در ذیل هر ماده نموده‌اند که در مواقع تردید می‌توان به آن‌ها رجوع نمود. توضیحات عموماً در بر دارنده توضیح کلی ماده، واژه‌شناسی، و نمونه‌های توضیحی هستند.

در کتاب حاضر، اصول حقوق مسئولیت مدنی اروپا، به عنوان یکی از منابع تطبیقی مباحث مسئولیت مدنی در نظر گرفته شده است.

بخش دوم

طرح اصلاحی کاتالا و مطالعه

تطبیقی آن

معرفی کلی طرح اصلاحی^۱

۱- دویستمین سالگرد قانون مدنی جنب و جوش قابل ملاحظه‌ای در اکثر کشورهایی که سهمی در اصل تدوین این قانون داشته‌اند^۲، صرف‌نظر از زبان این کشورها، ایجاد کرده است. به همین مناسبت گردهمائی‌های بی شماری در سطوح مختلف و با اهداف گوناگون ترتیب داده شده که در آن‌ها نام‌های پرتالیس^۳ و کاربونی^۴ کاملاً برجسته بوده است. بنیانگذار و اصلاحگر این قانون نیز همان دیدگاه تاریخی را داشته است. فهمی عمیق از سنن و آداب و رسومی که «روح قرون» را تشکیل می‌دهد و این احساس که «صحیح آن است که هر آنچه را که لزومی به از بین بردنش نیست حفاظت کنیم». آن‌ها خود وضع نظم حقوقی نبودند. اما در عین حال تردیدی نداشتند که قانونگذاری - و نه رویه قضایی^۵ - مادر نظم حقوقی است. «هنر قانونگذار این است که مفیدترین اصول برای عموم مردم را در هر یک از زمینه‌ها بیابد؛ هنر قاضی نیز این است که به این اصول جامه عمل پوشانده و با بکارگیری عاقلانه و منطقی این اصول، در موارد خاص آن‌ها را توسعه و بسط دهد»^۶.

با کنار هم گذاردن این دو اسم می‌توان از دو چیز مطمئن گردید: یکی اینکه قانون مدنی سال ۱۸۰۴ فرانسه همواره مدلی آرمانی از قانونگذاری مدنی بوده است و دیگر اینکه اصلاح این قانون بدون لطمه زدن به یکی از دو عنصر شکل و ساختار آن همواره ممکن بوده است. نمونه بارز این ادعا را می‌توان در کار موفق کاربونی^۴ در بازنگری جلد اول این قانون مشاهده کرد. اما با تمام این تفاصیر که شنیدنش ممکن است برای فرانسوی‌ها خوشایند و گوشنواز باشد، پیام بدیهی و روشن دیگری نیز در بر دارد و آن اینکه: «در انتظار چه هستید و چرا به مدرنیزه کردن قانون مدنی همت نمی‌گمارید؟».

۱- Pierre Catala (Professeur émérite de l'Université de Paris 2)

۲- در تدوین قانون مدنی فرانسه، از حقوق کشورهای دیگر نیز استفاده شده است.

۳- Portalis

۴- Carbonnier

۵- jurisprudence

2- Portalis, Discourse Preliminaire

۲- با چشم اندازی که از نقطه عطفی بزرگ در سال ۲۰۰۴ وجود داشت، تعدادی از محافل دانشگاهی فرانسه یک سال پیش از آن، فعالیت‌هایی را در این زمینه آغاز کردند. این فعالیت‌ها با سمپوزیومی که توسط دانشکده حقوق دانشگاه «سو»^۱ ترتیب داده شده بود، کلید خورد. این سمپوزیوم، حقوق فرانسه را در کنار «اصول حقوق قراردادهای اروپا» قرار می‌داد که حاصل فعالیت کار گروه پروفیسور «لاندو»^۲ بوده است. آنچه که به تدریج خود را نشان می‌داد این بود که اگرچه در موارد مشخصی، مقررات طرح اصلاحی منطبق بر چارچوب پیشنهادی برای اروپا بوده و یا با تغییرات اندکی با آن سازگار می‌شدند، اما در موارد متعدد دیگر «اصول حقوق قراردادهای اروپا» بیش از اینها با عرف ملی فرانسه تضاد داشتند. در حال حاضر، در فرانسه پژوهش‌های بیشتری در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد.

کسانی که برای کنکاش بر سر این موضوع گرد هم آمده بودند هیچگونه غرضی برای مخالفت با فرد یا چیزی نداشتند. بلکه هدف آن‌ها سنجش دقیق عناوین سوم و چهارم کتاب سوم قانون مدنی برای تعیین موارد سکوت قانون و مشخص نمودن آن دسته از مقررات در حال اجرا است که بایستی به همان شکل خود باقی بمانند، یا بازنگری و تعدیل شوند و یا کنار گذاشته شوند. در این خصوص تلاش گردیده تا الگوی همسایگان آلمانی و هلندی پیگیری شود که به تازگی قوانین خود را اصلاح نموده‌اند، همانگونه که هم‌تایان فرانسوی‌ها در آنسوی اقیانوس اطلس یعنی در کبک کانادا و آمریکای لاتین نیز همین کار را کرده‌اند.

کانون این مباحثه نو، جایگاه قانون مدنی در نظام حقوق خصوصی بوده است. آیا قانون مدنی اصول بنیادین و کلی حقوق یعنی قوانین اساسی مدنی فرانسه را تشکیل می‌دهد؟ اگر چنین نباشد، آیا می‌توان آن را در مرکز یک سیستم قانونگذاری که به میل و خواست سیاستمداران داخلی و اتحادیه اروپا اشاعه می‌یابد و به تدریج از چنان پیچیدگی برخوردار شده که اطلاع افراد از حوزه‌های خاص آن امتیازی انحصاری برایشان تلقی می‌شود، از نو بنا نهاد؟ برای پاسخ به این دو پرسش لازم است که تصویر روشنی از «قانونگذاری مدنی» ارائه شود.

۳- بنا به گفته پرتالیس^۳، «قانونگذاری مدنی، به روابط معین یا متناسب با موقعیت - طبیعی یا قراردادی، قهری یا ارادی - می‌پردازد که هر فردی را به فرد یا افراد دیگر مرتبط می‌سازد». این کلمات ساده چارچوب اهداف کلی قانون مدنی را به خوبی نشان می‌دهد. همانگونه

۱- sceaux université

3- Lando

۳- Portalis

که حقوق بازرگانی، آزادی‌های لازم را در انجام معاملات به تجار اعطا می‌کند و قوانین حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان به طور خاص حافظ منافع مصرف‌کننده در مقابل تجار و صاحبان حرف می‌باشد، قوانین مدنی نیز با همین اشخاص سر و کار دارند، با این تفاوت که نقش آن‌ها در اینجا فراتر از یک تاجر یا مصرف‌کننده است. قانون مدنی تمامی شهروندان را یکسان انگاشته و از لحظه تولد تا مرگ مراقب آنان است.

در حوزه قراردادهای، وظیفه قانون مدنی ایجاد توازن بین آزادی عمل تجار از یک سو و میزان عدالت قراردادی از سوی دیگر است، بدون این‌که بیش از حد لازم حافظ و نگهبان مصرف‌کنندگان باشد. قانون مدنی، قانون تعادل است که به طور مساوی تمامی منافع حاضرین را در بر می‌گیرد بی آن‌که الزاماً یکی از طرفین را ترجیح دهد. وظیفه ایجاد تعادل قراردادی به منظور کارائی و اطمینان بیشتر با توجه به بافت و زمینه‌های حقوقی^۱ مربوطه و مقبولیت اجتماعی مورد نظر بر عهده سایر قوانین و مقررات می‌باشد.

در صورتی که مدرنیزه کردن قانون مدنی، با رویکرد حفظ اعتدال انجام شود، باعث خواهد شد که این قانون به عنوان محور اصلی حقوق خصوصی باقی بماند. همچون تنه تنومند یک درخت که شاخه‌هایش رشد کرده و گسترش می‌یابند لیکن ارتباط آن‌ها با ریشه هیچگاه قطع نمی‌گردد. بدین منظور، عنوان «تعهدات» باید منبع اصولی باشد که بیان نوینی از حقوق کلی قابل اعمال را پیش‌بینی نموده و در عین حال قواعد خاص جدید را نیز در بر گیرد. در چنین حالتی این طرح اصلاحی به طور معمول محل مراجعه قضاتی خواهد بود که با سکوت در قوانین موضوعه یا قراردادهای خاص روبرو می‌شوند که در واقع مبنای مشترک استدلال حقوقی است.

۴- پروژه‌ای که با حمایت انجمن «هانری کاپیتان»^۲ در سال ۲۰۰۳ شروع شده بود، با همکاری وزارت دادگستری به پایان رسیده است. تعداد افرادی که در بدو انجام پروژه حضور داشتند برای اتمام موفقیت آمیز آن در چنین زمان کوتاهی بسیار اندک بودند. لازم بود که با تقسیم بار کاری، متخصصین دیگری نیز به کار دعوت شوند. در اولین اقدام، مطالب تقسیم بندی شده و هر بخش از کار به حقوقدانانی که دارای صلاحیت‌های ویژه‌ای بودند محول گردید و در عین حال یک سری قواعد ناظر بر زمان و شکل کار نیز به مورد اجرا گذارده شد. دیری نگذشت که تدوین‌گران طرح اصلاحی لازم دیدند که دو تیم مجزا از هم تشکیل دهند که یکی از آن‌ها به موضوع قراردادهای و شبه قراردادهای بپردازد و دیگری به مسئولیت مدنی. «وینی»^۳ از

۱- juridique

۲- Association Henri Capitant

۳- Geneviève Viney, Professor at the University of Paris 1.

گروه اول به همراه «دوری»^۱ یک گروه کاری جمعاً متشکل از شش استاد دانشگاه را تشکیل داده و کار مربوط به مسئولیت مدنی را بر عهده گرفتند. اما در مورد قراردادهای و شبهه قراردادهای، با توجه به وجود انبوهی از موضوعات برای بررسی، اتخاذ رویکرد کاملاً متمرکز، عملی به نظر نمی رسید. لذا لازم بود که هسته اولیه گروه از چشم انداز همکاران اطمینان حاصل نموده و در عین حال با حضور شمار مناسبی از حقوقدانان تقویت شود. از این رو بیست و شش نفر از افراد دانشگاهی به همراه سه قاضی ارشد که بازنشسته دیوان عالی فرانسه بودند، مسئولیت بازنویسی عنوان سوم یعنی تعهدات قراردادی را که به هجده موضوع مجزا تقسیم شده بود بر عهده گرفتند. دو نفر دیگر از همکاران گروه، بخش های شبهه قراردادهای و مرور زمان را به خود اختصاص دادند. به طور کلی سی و هفت نفر در انجام پروژه مشغول کار شدند.

انجام پروژه روی هم رفته شامل چهار مرحله بود. این مراحل البته گاهی همپوشانی داشتند. مرحله نخست (از فوریه تا جولای ۲۰۰۳) به آماده سازی طرح اختصاص یافت که شامل تعیین اهداف، تقسیم بندی مطالب و گرد هم آوردن همکاران بود. در مرحله دوم (از سپتامبر ۲۰۰۳ تا آوریل ۲۰۰۴) هر یک از افراد وظیفه خود را در تهیه پیش نویس مقالات مرتبط با فصل یا بخشی که به آنها محول شده بود به اتمام رسانیده و متنی را جهت ارائه تهیه نمودند.

سپس هر یک از این کارها جهت اخذ نظرات، پیشنهادات و انتقادات سایر اعضا در اختیار آنان قرار گرفت. این مرحله سوم به نوعی حالت مباحثه داشت که در سایه نقش ارزنده حقوقدانان، بسیاری غنی و با ارزش بود. در این مرحله مطالب جا افتاده و مطالب تکراری و همچنین مطالعات خاصی در قانون فعلی که به علت انجام تغییرات در طرح شناسائی نشده بودند، مورد شناسائی قرار گرفتند. البته گاهی اختلاف نظراتی نیز وجود داشت که تعداد آنها کمتر از حد انتظار بوده و معمولاً در قالب توافق، حل و فصل می شد.

مرحله سوم قاعداً باید تا پائیز ۲۰۰۴ به اتمام می رسید، لیکن این مرحله تا پایان طرح ادامه یافت و باید گفت که مرحله چهارم یا همان مرحله نهایی طرح، به طور موازی از تابستان ۲۰۰۴ انجام پذیرفت. هدف اولیه این مرحله هماهنگ سازی حدود بیست اثر کاری بود که به خاطر سبک خاص هر یک از حقوقدانان، به طور اجتناب ناپذیری از لحاظ شکلی ناهمگون بودند. بعلاوه، کار حل و فصل اختلافاتی که در مرحله سوم بروز می کرد و بر روی مجدد برخی از متن ها در راستای پیشنهادات ارائه شده، در مباحثات مرحله سوم نیز در دستور کار قرار داشت. مسئولیت این بخش از کار را هسته اولیه گروه به عهده گرفت که در هر مورد با توجه به موضوع مورد بحث از افراد داوطلب نیز کمک می گرفت. لازم بود که از برخی از فصل ها تا ده

۱- Georges Durry (Emeritus Professor at the University of Paris 2)

نسخه تهیه شود. «کورنو»^۱ نقشی تعیین کننده در بازنویسی‌ها ایفاء می‌کرد که هر خواننده خوش ذوقی می‌تواند سبک او را تشخیص دهد.

در حالی که حقوق قراردادهای و شبه قراردادهای شکل جدید خود را می‌یافتند، گروه «وینی» دوری» کار بازنویسی قانون مسئولیت مدنی و «مالوری»^۲ نیز بخش مربوط به قوانین مرور زمان را به اتمام می‌رساندند. بدین ترتیب امکان تقدیم طرح اصلاحی به مسئولین دولتی و جامعه حقوقی در اوایل تابستان ۲۰۰۵ فراهم شد. این پیش‌نویس شامل یک معرفی اولیه و به دنبال آن مقدمه خاص مربوط به تعهدات قراردادی بود که توسط «کورنو» نگاشته شده بود. به دنبال آن دیباچه‌ای قرار داشت که هر یک از حقوقدانان، بخش مربوط به خود را که روی آن کار کرده بود، معرفی می‌نمود و در نهایت متن اصلی مربوط به موارد جدید ۱۱۰۱ الی ۱۳۳۹ گنجانده شده بود. بخش دوم نیز شامل مقدمه‌ای به قلم «وینی» در مورد مسئولیت مدنی و به دنبال آن مواد ۱۳۴۰ الی ۱۳۸۶ بود. بخش سوم نیز که به مرور زمان اختصاص داشت شامل مقدمه‌ای به قلم «مالوری» به اضافه مواد ۲۲۳۴ الی ۲۲۸۱ بود.

۵- هدف نگارنده از این توضیحات در خصوص روش کار، صرفاً معرفی برخی از ویژگی‌های کار است که در کنار هم، منطق پشت پروژه‌ای با چنین عظمت و تنوع موضوعی را تشکیل می‌دهند.

به عقیده نگارنده، قبل از هر چیز لازم است که نسبت به منابع خود ادای احترام کنیم، که با اولین قانونگذاری شروع می‌شود. مطالعات حقوقدانان فرانسه‌ای نشان داده است راه‌حلهای متعددی که در «کد ناپلئون» ارائه شده هنوز هم پس از دو قرن ارزش خود را حفظ کرده است. لذا، این موارد یا به همان شکلی که توسط نیاکان آنان ارائه شده و یا به جهت سازگاری بیشتر با سلاقی امروزی مجدداً بازنگری و تدوین شده‌اند. در این رابطه، لازم است یادآوری شود که «طرح اصلاحی به دنبال فاصله گرفتن از قانون اصلی نبوده بلکه منطبق با آن تدوین یافته است».

در همین راستا، طرح اصلاحی را باید مرهون نوشته‌های دانشگاهیان و نیز رویه قضایی^۳ دانست. از متون دانشگاهی به عنوان منبع بسیاری از واژگان تخصصی در نوآوری‌های بنیادین

۱- Gérard Cornu (Emeritus Professor at the University of Paris 2)

۲- Philippe Malaurie (Emeritus Professor at the University of Paris 2)

۳- jurisprudence

استفاده به عمل آمد، که برای نمونه می‌توان به «تعهد به وسیله» و «تعهد به نتیجه» اشاره نمود. همچنین تعاریف متعددی که گنجانند آن‌ها در قانون، مطلوب ارزیابی می‌شود، مرسوم متون دانشگاهی است، چرا که تعریف فراتر از معنای رایج و محدود، خود وسیله‌ای بی بدیل برای تحلیل و بیان ماهیت یک چیز است.

اما هر اندازه که نقش متون دانشگاهی عظیم بوده باشد، اقدامات دادگاه‌ها تأثیر عمیق‌تری در تنظیم طرح‌های صلاحی داشته است. بدیهی است که پختگی عناوین سوم و چهارم تا حدی ناشی از ظهور قوانین و مقرراتی است که پیرامون قانون مدنی رشد و تکامل یافته‌اند. اما بیشتر از آن حاصل عملکرد دیوان عالی کشور فرانسه در تفسیر قانون مدنی بر خلاف نص قانون بوده است. این دیوان بود که به دوره پیش از عقد قرارداد عینیت بخشیده، برای فعل اشیاء مسئولیت قائل شده، موادی را به نفع اشخاص ثالث شکل داده است که تمامی این‌ها در صفحه به صفحه متن قابل مشاهده است.

۶- این نکته را نیز باید خاطر نشان شد که متن کد ناپلئون و تفاسیری که از منابع دیگر تحصیل شده‌اند، گرچه ممکن است قابل ملاحظه باشند، لیکن نمی‌توانند باعث شوند که «طرح اصلاحی» به سطح نازلی از تدوین قوانین به شکل امروزی تنزل یابد.

در مورد برخی نکات که کم اهمیت هم نیستند، قواعد جدیدی دیده می‌شود که عکس قوانین موضوعه فعلی است. به عنوان مثال، وعده یکجانبه قرارداد^۱، وعده‌دهنده را ملزم می‌کند که در صورت موافقت ذینفع پیش از پایان دوره زمانی مقرر، قرارداد را منعقد نماید (ماده ۱۱۰۶)؛ نقش دکترین «علت» به هنگام تشکیل قرارداد، بدون ورود به بحث اجراء، به طور کامل مورد توجه قرار می‌گیرد (مواد ۱۱۲۴ و ۱۱۲۵ با هم). در مورد نیابت در اجراء^۲، تعهد نایب در مقابل شخص ثالث (ذینفع نیابت) موجب می‌شود که حق منوب‌عنه در مقابل نایب غیر قابل دسترسی شود، به نحوی که نمی‌تواند موضوع توقیف یا واگذاری قرار گیرد (ماده ۱۲۸۱). در جای دیگری تأکید شده که متون اصلاحی هیچ تناقضی با رویه قضایی نداشته، بلکه هدف از آن‌ها شفاف‌سازی (استرداد)^۳، ارائه چارچوب (رضایت و انتقال قرارداد)، تعدیل آن از طریق یک قاعده اثباتی (تثبیت قیمت، موضوع مواد ۱۱۲۱-۴ و ۱۱۲۱-۵) یا ابداع راه‌حل‌های جدید است،

۱- promesse unilatérale

۲- delagation

۳- restitutions

نظیر «دعای مستقیم»^۱ (ماده ۱۱۶۸) و «قراردادهای مرتبط»^۲ (مواد ۱۱۷۲ و بعد) و «انتقال طلب آتی»^۳ (ماده ۱۲۵۲).

و بالاخره اینکه لازم است مواردی که فراتر از اختیارات دادگاهها هستند در نظر گرفته شود. در چنین مواردی قانونگذار به تنهایی می‌تواند به ایجاد حقوق یا تغییر آن منجر شود. ممکن است قانونگذار تصمیم بگیرد که بجای ماده ۱۱۴۲ قانون مدنی، مقرراتی کاملاً متضاد را جایگزین کند (ماده ۱۱۵۴ | صلاحی) یا به دادگاه اجازه دهد که حکم به انجام مذاکره مجدد در مورد قراردادی بدهد که امتیاز خود را برای یکی از طرفین تماماً از دست داده باشد (ماده ۲-۱۳۵). به همین ترتیب وجود مقررات قانونی به منظور اعطای حق تقدم به طلبکارانی که مبادرت به طرح «دعوی جهت توقیف حقوق مالی مدیون»^۴ و «دعوی معامله به قصد فرار از دین»^۵ می‌کنند (ماده ۱-۱۱۶۷) و نیز برای کاهش تشریفات اساسی انتقال طلب (ماده ۲-۱۲۵۴) ضروری است.

در حقوق مسئولیت مدنی، تأیید وجود مسئولیت قراردادی، ایجاد رژیم مسئولیتی که برای زیاندیدگان خسارات شخصی مطلوب‌تر باشد (مواد ۱۳۴۱، ۱۳۵۱، ۱۳۷۳ و ۱-۱۳۸۲)، توسعه مسئولیت مطلق در خصوص فعالیت‌های خطرناک غیر عادی (ماده ۱۳۶۲) و گشودن راهی برای خسارات تنبیهی (ماده ۱۳۷۲) بر عهده قانونگذار می‌باشد. در مورد مرور زمان تنها قانونگذار می‌تواند مواعید مورد نظر را تعیین نموده یا نقش انقطاع و تعلیق را مجدداً تعریف نماید.

۷- مقدمه حاضر که هدف از آن معرفی طرح اصلاحی می‌باشد همچون بومرنگی طیف‌هایی از استمرار و تغییر را در خود جای داده است که این امر ممکن است یکپارچگی طرح اصلاحی را پنهان نماید. با وجود این، یکپارچگی در رگه‌های موضوعی فراوانی که در تهیه آن به هم پیوسته‌اند، کاملاً مشهود است.

اصل استحکام^۶، شرایط مربوط به اعتبار قراردادهای را به ضمانت اجراهای آن متصل می‌نماید (مواد ۱۱۲۲ الی ۱-۱۱۲۴) و به ویژه الهام بخش قواعد اساسی نظیر قسمت دوم ماده ۱۱۲۵ و

۱- action directe

۲- contrats interdépendants

۳- cessions de créance future

۴- action oblique

۵- action paulienne

۶- این اصل (principe de cohérence)، در برخی مواقع به عنوان نمونه فرانسوی قاعده استاپل (estoppel) در نظر گرفته شده است. رک:

نیز قواعد مربوط به تفسیر (ماده ۱۱۳۷) و اثبات (ماده ۱۲۹۳) می‌باشد. فراتر از این جلوه‌های آشکار، نوعی هماهنگی پنهانی نیز عناصر مختلف طرح اصلاحی را به هم پیوند می‌دهد که توضیحات آتی آن را آشکارتر خواهد کرد.

در این طرح، قدرت اراده انسان به روشنی به رسمیت شناخته شده است. در حقیقت قدرت مطلق اراده در خصوص تبادل رضا (مواد ۱۱۲۷ و ۱۱۳۶) من جمله در مورد اثبات (ماده ۱۲۸۹)، مسئولیت (ماده ۱۳۸۲) و مرور زمان (ماده ۲۲۳۵) اصلی مهم تلقی می‌شود. به موازات آن، آثاری که برای اعمال ارادی یکجانبه پیش‌بینی شده، قوی‌تر خواهند شد (مواد ۱-۱۱۰۱، ۴-۱۱۲۱، ۵-۱۱۲۱ و ۱۱۵۸).

اما اگر قرار بود که قانون مدنی به طور کامل تسلیم آزادی قراردادهای شود، ویژگی توازن را که برای این قانون ضروری می‌باشد از دست خواهد داد. تأکید بر آزادی قراردادهای نمی‌تواند بدون ایجاد توازن، اطمینان حقوقی ایجاد کند. از این روست که تکلیف صداقت^۱، چه به صورت صریح و چه به صورت ضمنی، در سراسر موضوع تعهدات قراردادی جاری است (مواد ۱-۱۱۰۱، ۴-۱۱۲۱، ۵-۱۱۲۱ و ۱۱۵۸).

فراتر از آن، همین روح انسجام باعث می‌شود که قانونگذاری مدنی، از طریق مقررات عامی که محدود به قانون حمایت از مصرف‌کننده نیستند، برای کمک به طرف ضعیف‌تر وارد عمل شود. قواعد مربوط به تشریفات قرارداد، اهلیت و قدرت اجرایی که در طرح اصلاحی به صورت برجسته‌تری در مقایسه با قانون مدنی، تکامل یافته‌اند، چنین حالتی دارند. در کنار اینها، تعدادی مقررات خاص، با حفظ همان دیدگاه، به موضوع شرایط اعتبار قراردادهای (مواد ۳-۱۱۱۴، ۳-۱۱۲۲، ۱۱۲۵ و بعد) تفسیر قراردادهای (ماده ۱-۱۱۴۰)، اجرای قراردادهای (مواد ۱۱۵۴ و ۱۱۷۵)، انتقال قراردادهای (ماده ۴-۱۱۶۵) و اثبات قراردادهای (ماده ۱۲۸۹) قسمت سوم و ماده ۱۲۹۹ می‌پردازند. به همین ترتیب، مقررات مربوط به مسئولیت مدنی نیز رفتار کسانی را که شرایط آن‌ها نظارت‌های ویژه‌ای را می‌طلبد، تحت پوشش قرار می‌دهد (مواد ۱۳۵۶ و ۱۳۵۷) و قواعد مرور زمان نیز کسانی را که از اقدام قانونی منع شده‌اند، مصون نگاه می‌دارد (ماده ۲۲۶۶).

۸- همانگونه که توضیح داده شد در طرح اصلاحی تلاش شده است که توازن عادلانه‌ای بین پیشینه تاریخی و نیازهای امروزی به همان شیوه‌ای که پدران و بانیان قانون مدنی فرانسه در روزگار خود عمل کردند، حفظ شود. از آنجائیکه امروزه نیز چنین توازنی برای هر جامعه‌ای

ضروری است، خالی از لطف نخواهد بود که ببینیم اکنون در انتهای پروژه، نتایج کار تا چه اندازه با اصول مطرح شده توسط پروفیسور «لاندو» همخوانی دارد. به نظر می‌رسد که پاسخ این سؤال پیچیده باشد.

در زمینه تشکیل قراردادهای عیوب رضا و نمایندگی^۱، همگرایی آشکاری به چشم می‌خورد، گرچه طرح اصلاحی در رابطه با مورد اخیر فراگیرتر است. به همین ترتیب، در مرحله اجرای قرارداد نیز مقررات یکسانی در اجرای عین قرارداد، روش‌های سه گانه موجود در صورت قصور مدیون (اجراء^۲، فسخ^۳ یا خسارت^۴) و نیز فسخ یکجانبه^۵ قرارداد، وجود دارد. تشابه نظرات در موضوع مرور زمان حتی از موارد دیگر بیشتر و مطلوبتر است.

با وجود این، در اصول حقوق قراردادهای اروپا، دکترین «علت» به عنوان دلیل توجیه کننده تعهدات لحاظ نشده است. در این اصول، اختیار تغییر قراردادهای به دادگاه تفویض شده (که تنظیم کنندگان طرح اصلاحی غالباً با آن مخالفند) و اعلام ابطال قرارداد از طریق اخطار به طرف دیگر قرارداد مجاز شمرده شده است. در همین اصول، امکان اثبات قرارداد با هر یک از دلایل وجود داشته و مسئولیت تضامنی در امور مدنی اصل قرار گرفته است. بر اساس اصول حقوق قراردادهای اروپا، انتقال طلب، نیازی به نگارش کتبی و هیچ تشریفات دیگری نداشته و با توافق طرفین مؤثر می‌شود، بدون آن که نیازی باشد قابلیت استناد آن در مقابل شخص ثالث بررسی شود. بی‌تردید چنین راه‌حلهایی که اعمال آن‌ها در امور مدنی به لحاظ افزایش مداخله قضائی در قراردادهای بالقوه زیانبار است، باعث شده است که حقوقدانان مدنی فرانسه ملاحظاتی را در آن موارد در نظر بگیرند.

۹- عمل قانونگذاری عملی انفرادی نیست، بلکه اقدامی جمعی است. هدف مشترک همه اعضای گروه این بوده که به امر اصلاح کلی حقوق تعهدات و مرور زمان جامه عمل بپوشانند، که ضرورت چنین کاری بر هیچیک از نخبگان قانونگذاری ملی ما پوشیده نیست. تدوین‌گران

۱- représentation

۲- exécution

۳- résolution

۴- dommages-intérêts

۵- منظور از فسخ یکجانبه (résolution unilatérale)، فسخی است که نیاز به حکم قضائی ندارد و در مقابل این اصطلاح فسخ قضائی (résolution judiciaire) استعمال می‌شود. بایستی توجه نمود که اصولاً در حقوق فرانسه فسخ از نوع قضائی است و فقط تحت شرایط خاصی فسخ مستقیم و یکجانبه تجویز شده است.

طرح اصلاحی امیدوارند که طرح اصلاحی بتواند قانون مدنی منطبق بر زمان را در اختیار فرانسه قرار داده و موجب شود که کشور فرانسه در سطح اروپا نیز حرفی برای گفتن داشته باشد.

دیباجه ژرار کورنو^۱

آنچه که در طرح اصلاحی پیرامون قراردادهای و به طور کلی تعهدات قراردادی آورده شده است، حاصل خلق اثری جدید بر بومی سفید نیست؛ بلکه باید آن را نوعی بازبینی، لیکن بازبینی جامع تلقی کرد. دقیقاً به این دلیل که از سال ۱۸۰۴ هیچ گونه برر سی در این مقیاس بر روی این قانون صورت نگرفته است، این دستور العمل سزاوار اولین دست یازی قانونگذاری است. بقای دکتترین عام قرارداد در قانون مدنی به هیچ عنوان به معنی کهنه و منسوخ شدن آن نیست، بلکه حتی وارث آن پیشینه قانونگذاری بودن، امری مبارک است. در عین حال نمی توان این مسئله را تضمینی برای تخطی ناپذیر بودن آن تلقی کرد، چرا که هر عصر جدیدی، دیدگاه های نوینی را پیش روی همه قرار می دهد.

بر مبنای تفکری که از سال ۱۹۶۵ در اصلاح نظام دارائی های زوجین و نیز تغییر قانون حقوق خانواده (که مربوط به دارایی های خانوادگی و سایر حقوق می باشد)^۲ حاکم بوده است، حقوق قراردادهای نیز به نوبه خود لازم است در درون همان چارچوب حقوقی تغییر یابد که پیشتر بدان تعلق داشته است. در حوزه قانون مدنی، تدوین مجدد بخش مربوط به قراردادهای بایستی با در نظر گرفتن سایر بخش ها انجام پذیرد تا هماهنگی موجود در بین بخش ها خدشه دار نشود. مقررات کلی مربوط به استرداد پس از زوال قرارداد، با در نظر گرفتن مقررات دیگر مرتبط با مالکیت مشاعی اموال، انتقال میان زوجین، ترکیب و ادغام دارائی برای تقسیم مساوی آن و رجوع از بخشش و بسیاری دیگر از مقررات تنظیم شده است. در سرتا سر قانون مدنی، همین اصطلاحات با شرایط یکسان جاری است و این مزیتی است که ناشی از امر اصلاح است. قرارداد، هسته مرکزی طرح اصلاحی محسوب می شود. پس از پرداختن به تشکیل و شرایط اعتبار قراردادهای، دکتترین عام تعهدات قراردادی شامل تفسیر، اجراء، عدم اجراء، آثار قرارداد نسبت به اشخاص ثالث، اقسام تعهدات، انتفاء و اثبات ارائه می گردد. با وجود این، قبل از پرداختن به این بخش اصلی، بخش مقدماتی که منابع تمامی تعهدات شامل تعهدات قراردادی و تعهدات فرا قراردادی (شبه قراردادهای و مسئولیت مدنی) را به صورت اجمالی مرور می کند.

۱- Gérard Cornu

۲- نگهداری صغار، حقوق اشخاص بالغ تحت حمایت قانونی، اختیار والدین، توارث، طلاق، وضعیت املاک در دوره انحلال.

چنین تصویری حد تمایز بین اعمال حقوقی^۱ و وقایع حقوقی^۲ را پیش رو قرار می‌دهد که در پرتو همین تمایز، هر یک از این دو عینیت می‌یابد. در حوزه اعمال حقوقی، جایگاه قرارداد در کنار اعمال یکجانبه حقوقی و اعمال جمعی قرار می‌گیرد. از سوی دیگر در خصوص وقایع حقوقی می‌توان به شبهه قراردادها و مسئولیت مدنی اشاره کرد که به ترتیب منشاء تعهدات ناشی از منافع حاصله بدون داشتن حق یا زیان وارده به ناحق می‌باشند. این موارد به شکلی گسترده و مؤکد در مقررات کلیدی مندرج در ماده ۱۳۷۰ فعلی مورد استفاده قرار گرفته است. تعریف اقسام مختلف اعمال حقوقی و وقایع حقوقی به همراه انواع مختلف قرارداد در بخش‌های آتی آورده شده است. لیکن استفاده از تعاریف حقوقی چندان نظام‌مند نیست و این مزیت منحصر به اصطلاحات حقوقی مرجع می‌باشد، چرا که این اصطلاحات کلید حقوق قراردادها تلقی می‌شوند که از آن میان می‌توان به انواع تعهدات، اقسام تعهد، علت انتفای قرارداد، شیوه‌های اثبات، معاملات مربوط به طلب و غیره اشاره داشت. تعهدات، به دلیل سیستمی که در عمل به این مفاهیم تحمیل می‌گردد، دکترین منسجم و به هم پیوسته‌ای را تشکیل می‌دهند.

نکات اساسی

اساساً رهیابی به یک دیدگاه نوین مستلزم رد اصولی نیست که هنوز نقاط قوت قراردادها محسوب می‌شوند. در این راستا ماده ۱۱۳۴ هنوز هم مثل سابق پشتیبان حقوق مسلم شهروندان است.

با وجود این، در اصل آزادی قراردادی و الزام آور بودن قراردادها، تمایل به عدالت قراردادی بایستی مدنظر قرار گیرد. در اصل این مسئله یکی از تفکرات اساسی اصلاح می‌باشد. طرح اصلاحی تا بدانجا به عدالت قراردادی میدان می‌دهد که با امنیت حقوقی سازگار باشد. در مورد افراد رشید، بطلان نسبی به دلیل غبن^۳، همانند اشتباه در ارزش، در موارد محدودی امکان‌پذیر می‌باشد. اما اکراه معنای جدیدی پیدا می‌کند. در این معنای جدید، اکراه محدود به فشار جسمی یا روحی نیست، بلکه می‌تواند ناشی از تهدید نامناسب برای پیش بردن یک روند قانونی و یا بهره گرفتن از موقعیت ضعف شدید که در آن یکی از طرفین در وضعیتی است که طرف دیگر با استفاده از فرصت به مزایای فوق العاده و آشکاری دست می‌یابد، نیز باشد. تقلب، نه تنها زمانی که از سوی طرف دیگر انجام می‌شود، بلکه در مواردی که توسط عامل وی و حتی تحت

۱- actes juridiques

۲- faits juridiques

۳- lésion

شرایط خاصی توسط طرف ثالث انجام پذیرد نیز در نظر گرفته می شود (ماده ۲-۱۱۱۳). فراتر از همه این که در طرح اصلاحی در موارد خاصی، یک قاعده قانونگذاری حمایتی، بازبینی قضایی^۱ شروط قراردادی را که عدم توازن بیش از اندازه‌ای به زیان یکی از طرفین ایجاد می کند را مجاز می شمارد. در قراردادهائی که متضمن اجرای متوالی یا اقساطی می باشد، اگر توازن اولیه در محتوای تعهدات طرفین به طور فاحشی به هم بخورد، در چنین مواردی طرح اصلاحی راه را برای اعمال تئوری غیر قابل پیش بینی بودن در حقوق خصوصی می گشاید. در مواردی که طرفین در ابتدا به توافق نرسند دادگاه می تواند حکم به انجام مذاکرات جدید بدهد و چنانچه باز هم توافق حاصل نشود، فسخ یکجانبه قرارداد برای آینده قابل پیگیری است (ماده ۱-۱۱۳۵ به بعد). همین نگرانی در مورد توازن موجب خواهد شد در مواردی که توافق تحت نفوذ غالب طرف دیگر انجام شده باشد، قرارداد به نفع طرف دیگر تفسیر شود. (ماده ۱-۱۱۴۰).

در کنار تمامی این پیشرفت ها در عدالت قراردادی، اصل حسن نیت اهمیت قابل توجهی یافته است. اصل حسن نیت که اولین بار در مورد اجرای قراردادها مطرح گردید (ماده ۱۱۳۴ قسمت سوم)، حوزه نفوذ خود را گسترش داده و تشکیل قراردادها را نیز در بر می گیرد (شامل مذاکرات، مباحثات، قسمت اول ماده ۱۱۰۴؛ توافق راجع به مواعد قابل اعمال در مرور زمان، ماده ۱۱۶۲). تعهد به آگاه نمودن به طور منطقی به قانون افزوده شد و در بخشی که به اقسام تعهدات می پردازد، وقوع شرط بایستی با رعایت وفاداری^۲ باشد (ماده ۱۱۷۶). این گرایش به اصل حسن نیت در سراسر مقررات هویداست (مانند ماده ۱۱۲۰). «آزادی و صداقت» شعاری است که دارای پیشینه ای نیک است.

یکی دیگر از پدیده های جدید یعنی پویائی خلاق عرف ها در فرایند رو به رشد فعالیت های اقتصادی، گروه کاری طرح اصلاحی را به ناچار با چالشی بنام پیچیدگی فزاینده روابط قراردادی روبرو کرد. معیار اصل نسبی بودن قراردادها هنوز به قوت خود باقی است یعنی قراردادها تنها طرفین قرارداد را ملتزم می نماید (ماده ۱۱۶۵). با وجود این، قراردادها غالباً در قالب فعالیت های گروهی به هم مرتبط می گردند که نوعی وابستگی متقابل با پیامدهای بسیار مهم در پی دارند (ماده ۱۱۳۷). در حقیقت در چنین مفهومی است که قابلیت انتقال قراردادها (به ویژه در ادغام یا تقسیم یک شرکت) در قالب جانشینی یکی از طرفین قرارداد (ماده ۲-۱۱۶۵) تحقق می یابد (گرچه به طور کلی انتقال دین به تنهایی امکان پذیر نیست). در چنین حوزه هایی است که

۱- judiciaire

۲- loyauté

معاملات سه جانبه گسترش می‌یابند. البته شرط به نفع اشخاص ثالث و تعهد به فعل ثالث^۱، مدت‌های مدیدی جایگاه شایسته خود را داشته‌اند، لیکن یک واقعیت اقتصادی بسیار مهم بدین موضوع حیات تازه‌ای می‌بخشد. در درون دارایی‌های یک فرد، طلب به عنوان یک دارایی تلقی می‌شود که می‌تواند به عنوان تضمین مورد استفاده قرار گرفته و بخشی از وجه رایج اقتصادی است. در طرح اصلاحی به مسئله معاملات مرتبط با طلب اهمیت ویژه‌ای داده شده و در فصل مستقلی بدان‌ها پرداخته شده است (مواد ۱۲۵۱ به بعد). اگرچه جانشینی و تبدیل تعهد جایگاه ویژه خود را حفظ نموده‌اند، نیابت در اجراء (که در قانون مدنی کمتر مورد توجه قرار گرفته است) در انواع مختلف خود مورد استفاده قرار گرفته (مواد ۱۲۷۵ به بعد) و در عصر معاملات الکترونیکی، انتقال طلب از سهولت لازم برخوردار شده است. قرارداد انتقال طبق توافق طرفین در سند کتبی که متضمن انتقال باشد، بدون اینکه اعتبار آن نیازمند تسلیم باشد، به تنهایی و به خودی خود اثر انتقال حق را در بر دارد و انتقال حق آنجا که به اشخاص ثالث مربوط می‌شود، بدون اطلاع دادن به آن‌ها نافذ و مؤثر است (ماده ۱۲۵۴). بر اساس همین نگرش، قواعد سختگیرانه‌ای که از فردگرایی نشأت می‌گیرند، در موارد دیگری متوقف می‌گردند. اکنون فضای کافی برای به‌ستانکاران وجود دارد تا اقدام به طرح دعوی مستقیم نمایند (ماده ۱۱۶۸). اعمال جمعی، با در نظر گرفتن جایگاهی که در میان اعمال حقوقی دارند، بایستی در پرتو نفع مشترک تفسیر شوند (ماده ۱۱۳۶). و بالاخره اینکه تأکید طرح اصلاحی بر لزوم تبیین این نکته که قراردادهای منعقد به شیوه قانونی می‌تواند له و علیه اشخاص ثالث مورد استناد قرار گیرند و اشخاص ثالث بایستی آن‌ها را محترم بشمارند، بر مبنای همین نگرش صورت می‌گیرد، لیکن در این مورد خاص سایر عناصر حقوقی موجود نیز مورد اشاره قرار می‌گیرند.

بی‌تردید شناسائی این عناصر واقعی همگام با تلاش برای پی بردن به ماهیت عناصر نا شناخته دیگری صورت می‌پذیرد که پیش از این در اندیشه حقوقی متصور بوده‌اند. همچون ماهیگیری که تلاش می‌کند صید خود را به درون تور خود بکشانند. مبنای این بازنویسی ما علاوه بر تفاسیر ارائه شده توسط قضات و نویسندگان، سایر منابع خلاق یعنی «درک مشترک علم حقوق»^۲ بوده است که شناسایی قواعد حقوقی را مجاز می‌نماید (دکترین دیدگاه مشترک)^۳. تدوین‌گران طرح اصلاحی در صدد این نبوده‌اند که تمامی سوابق مربوط به رویه قضایی و مقالات دانشگاهی را در قالب قانونگذاری بیاندازند، بلکه تلاش نموده‌اند هسته اصلی فهم

۱- porte-fort

۲- consensus doctrinal

۳- communis opinio doctorum

مشترک آن‌ها را جدا کرده، بسیاری از عناصر را به حال خود رها کنند. از این رو در طرح اصلاحی توصیه شده است که موارد زیر ایجاد و در حقیقت اعلان گردد: وقایع حقوقی می‌تواند به هر روشی اثبات شود (ماده ۱۲۸۷)؛ اصل «رضایی بودن» در انتخاب طرفین نسبت به شکل قرارداد (اصل ۱۱۲۷)؛ تطابق شکل قرارداد اولیه و قراردادی که اصلاح کننده یا فسخ کننده آن می‌باشد (ماده ۶-۱۱۲۷)؛ وجود یک نظم عمومی برای حمایت از اشخاص (ماده ۱-۱۱۲۹)؛ اجازه به شخصی که در صورت اقدام انفرادی فاقد اهلیت قانونی می‌باشد برای بهره‌مندی از اعمال حقوقی که عرفاً در دسترس هستند یا اعمال حقوقی که به شخص او مربوط می‌شوند (ماده ۲-۱۱۱۷)؛ و به عنوان یک قاعده عمومی، تأکید بر لزوم وجود عقل سلیم برای معتبر بودن قراردادها (ماده ۱۱۰۹). لذا طرح اصلاحی به دکترین توصیف در قانون مدنی جامه عمل پوشانیده- که در اینجا منظور، توصیف اعمال حقوقی می‌باشد که کلید تجزیه و تحلیل قراردادها می‌باشد (ماده ۱۱۴۲ به بعد)- و از سوی دیگر موجب تحقق دکترین عام نمایندگی شده است (ماده ۱۱۱۹ به بعد)؛ در این طرح اختیار اقدام به نام دیگری، به عنوان شرط ویژه اعتبار اعمال حقوقی منعقد شده به و سیله نماینده قانونی، قضایی یا قراردادی می‌باشد (مواد ۱۱۰۸ و ۱۱۱۹ به بعد)؛ اهلیت تمتع^۱ در مقابل اهلیت تصرف^۲ تعریف شده است (مواد ۱۱۱۶ و ۱۱۱۷)؛ ارتباط بین عدم اهلیت، حمایت و نمایندگی نشان داده شده است؛ مقرراتی برای اشخاص حقوقی در نظر گرفته شده است؛ برای «غیر قانونی بودن»^۳ معنای عامی در نظر گرفته شده است که بدان امکان می‌دهد نظم عمومی، اخلاق حسنه و قواعد آمره حقوق را نیز تحت پوشش خود قرار دهد (مواد ۱۱۲۶ و ۳-۱۱۶۲)؛ و تعهد ارزش نیز در آن تعریف شده است (ماده ۱۱۴۸) و مواردی دیگر. در تمامی این حوزه‌ها، حقیقتاً از ورود عرف به قانونگذاری استقبال شده است و قانون مدنی با استناد به این منابع موجه احیاء گردیده است.

در سه مورد بحث انگیز، ممکن است نسبت به وجود یک دیدگاه مشترک قابل اتکاء تردیدهایی حاصل شود. طرح اصلاحی، دکترین «علت» (مواد ۱۱۲۴ به بعد)، «تعهد انتقال» و اجرای آن‌ها به صرف رضایت متقابل (مواد ۱۱۲۱، ۱۱۴۵ و ۱۱۵۲ به بعد) و نیز اثر قهقرایی شروط (ماده ۱۱۸۲) را حفظ نموده است. گروه کاری پس از ارزیابی نظرات مختلف، متقاعد شد که بر مبنای تفسیر غالب، نقش دوگانه «علت» در توجیه یک تعهد همراه با جزئیات منطقی که شرایط اعمال آن‌ها را تشکیل می‌دهد، کاملاً احراز شده است، همانگونه که در مورد «تعهد

۱- capacité de jouissance

۲- capacité de exercice

۳- illicéité

انتقال» و اجرای آن‌ها نیز این مسئله صادق است. در حقیقت، حفظ این مفاهیم نسبت به استفاده از شیوه‌های غیر مستقیمی که در صورت حذف این مفاهیم برای پر کردن جای خالی آن‌ها ضروری است، مشکلات کمتری را در پی دارد.

در ادامه همین نظریه، در طرح اصلاحی پیشنهاد شده که شکاف‌های موجود در قانون مدنی از طریق افزودن قواعدی که در راستای خطوط فکری که در یک نقطه به هم منتهی می‌شوند و زمینه‌های ادغام آن‌ها را فراهم می‌کنند، ترمیم شود. در این پیش‌نویس، اجرای عین تعهد به عنوان اصل اول می‌باشد (ماده ۱۱۵۴)، که زمینه را برای فسخ یکجانبه قرارداد در صورت عدم اجراء آماده کرده است (مواد ۱۱۵۸ به بعد)، همچنین به حق حبس^۱ اموال در قانون مدنی مبنای حقوقی بخشیده و آن را به عنوان یک اصل بیان می‌کند (ماده ۱۱۵۶) و انبوهی از پیشنهادات پیرامون نکات خاص دیگر نیز مطرح می‌شود. این پیش‌نویس با طرح اصول کلی مربوط به شکل مذاکرات (مواد ۱۱۰۴ به بعد)، قراردادهای چارچوب^۲ (ماده ۱۱۰۲-۶)، توافقات کلی (ماده ۱-۱۱۰۴)، ایجاب و قبول (مواد ۱۱۰۵ به بعد)، وعده یکجانبه (ماده ۱۱۰۶)، پیمان حق تقدم^۳ (ماده ۱-۱۱۰۶)، قرارداد های الحاقی^۴ (ماده ۵-۱۱۰۲)، دوره بررسی^۵ یا دوره پشیمانی^۶ (ماده ۲-۱۱۱۰) و حق انصراف^۷ (ماده ۱-۱۱۳۴) به کلیت قواعدی که به مذاکرات قراردادی و تشکیل قراردادها تجسم می‌بخشند، ماهیت می‌دهد که این مهم تحول قابل توجهی در قانون مدنی محسوب می‌شود.

مسائل روش شناختی

یکی از شیوه‌های اصلی بکار رفته در روش بازبینی ما، پر کردن شکاف‌های موجود با هدف افزودن مفاد جدید به قانون مدنی بوده است. با عنایت به جاری بودن همین شیوه در نظریه کلی ما، کاربرد این روش فصل به فصل با توضیحاتی برای روشن شدن بیشتر مطالب جدید و با اهمیت و سازگاری آن‌ها همراه است که این در درون چارچوب خاصی، راه را برای بسیاری از نوآوری‌های هماهنگ می‌گشاید.

۱- droit de rétention

۲- contrat cadre

۳- pacte de préférence

۴- contrat adhésion

۵- délai de réflexion

۶- délai de repentir

۷- faculté de dédit

بنابراین در طرح اصلاحی الگوی برخی چیزها تغییر می‌یابد. پیش‌بینی منابع سه گانه برای تهاتر زمینه را برای چهار شرط اساسی تهاتر قانونی فراهم می‌کند (ماده ۱-۱۲۴۱) که در همین رابطه «تهاتر قضایی»^۱ و «تهاتر قراردادی»^۲ هر کدام جایگاه مناسب خود را پیدا می‌کند. به ودیعه گذاشتن تعهدات ناشی از اجرای قرارداد نزد امین عمومی می‌تواند بعد از انجام تشریفات لازم (ارائه اجرا و اعلام آگهی برای پذیرش اجراء) که مسئولیت انجام برخی اقدامات را بر عهده متعهدله قرار می‌دهد، موجب بری شدن متعهد گردد. در صورت تخلف متعهدله از این اقدامات، تصمیمات منطقی دیگری زیر نظر دادگاه به مورد اجرا گذاشته خواهد شد (مواد ۱۲۳۳ به بعد). دکترین شروط که تاکنون محدود به «شروط تعلیقی»^۳ در مقابل شروط فاسخ (کاشف)^۴ بوده است، با افزوده شدن نوع سومی از شروط فاسخ (ناقل)^۵ غنای بیشتری می‌یابد. این نوع شرط که بدون اثر قهقرایی، نسبت به آینده اعمال می‌شود، مفهومی است که به دلیل آثار مفید آن مورد استفاده قرار می‌گیرد و هدف از آن تنها تکمیل مفهوم اسقاط قرارداد در انتهای یک دوره زمانی نیست (ماده ۱-۱۱۸۴). در میان این تعهدات دارای شرایط خاص، تعهدات غیر قابل تقسیم مورد توجه است و دین میان متعهد و متعهدله غیر قابل تقسیم است (ماده ۱۲۲۴: قاعده محض ایفاء) اما بر مبنای قانون، بین وارث آن‌ها قابل تقسیم است (قاعده وراثت محض). و بالاخره این که تقسیم‌بندی تعهدات بر مبنای موضوع تعهد به دو دسته «تعهد انتقال»^۶ و «تعهد به فعل یا ترک فعل»^۷ به طور طبیعی دچار تحولاتی شده که منجر به ظهور نوع سومی از تعهدات بر اساس موضوع تعهد یعنی «تعهد انتقال برای استفاده»^۸ شده است. شخصی که از مال متعلق به دیگری استفاده می‌نماید، به دلیل ضرورت استرداد آن شیء، نگهداری موقتی آن بر عهده استفاده کننده می‌باشد، که چنین تعهداتی هرگز به انتقال مالکیت منجر نمی‌شود (که در مورد «تعهد انتقال» چنین است). به همین دلیل شخصی که چیزی را برای استفاده در اختیار دارد هیچگونه کار، تلاش یا خدماتی را (و یا منافع ناشی از خودداری از انجام کاری همانگونه

۱- compensation judiciaire

۲- compensation conventionnelle

۳- condition suspensive

۴- condition résolutoire

۵- condition extinctive

۶- obligation de donner

۷- obligations de faire et de ne pas faire

۸- obligation de donner à usage

که در تعهدات مربوط به فعل یا ترک فعل جاری است) از دیگری دریافت نمی‌کند، مگر در مورد خاصی که چیزی باید پس از استفاده به صاحبش عودت داده شود که بحث متفاوتی است (مواد ۱۱۰۲، ۱۱۲۱، ۱۱۴۶ و ۱۱۵۵ به بعد).

از طرف دیگر، قوانینی که تاکنون پراکنده بودند، در یکجا گردآوری شده‌اند که بررسی ارتباط بین آن‌ها، ماهیت حقیقی آن‌ها را مشخص می‌کند. از این رو تشریفات رسمی قراردادهای فرصت تجمیع جنبه‌های مختلف در مقررات کلی را فراهم می‌آورد (مواد ۱۱۰۸ و ۱۱۲۷ به بعد). استرداد پس از زوال قرارداد (به دلیل ابطال یا فسخ قرارداد) پیش‌بینی شده است (مواد ۱۱۶۱ به بعد). ایجاد ارتباط بین مفاهیمی که هنوز در قانون مدنی آورده نشده‌اند، نیز نتیجه مشابهی خواهد داشت. با افزودن این موارد به قانون مدنی، عدم قابلیت استناد^۱ (در مقابل اشخاص ثالث)، انتفای قرارداد^۲ و قاعده‌مندسازی^۳ از هم تشخیص داده شده (مواد ۱۱۳۱ تا ۱۱۳۳) و هر یک از آن‌ها به ترتیب با عنوان تعهد به وسیله و تعهد نتیجه (ماده ۱۱۴۹) تعریف می‌شوند. یقیناً باید این پیشنهادات را گامی به جلو تلقی نمود.

و نکته آخر اینکه، حتی آن دسته از مقررات مربوط به حقوق تعهدات که کراراً مورد آزمایش قرار گرفته و کاملاً جا افتاده‌اند، هنگامی که در معرض بازبینی دقیق و موشکافانه قرار می‌گیرند، نیاز به برخی تغییرات جزئی دارند. از همین روست که برای روشن نمودن مبنای تمامی امارات ذیل، منظم نمودن تعاریف حقوقی کافی است (ماده ۱۳۱۴)؛ آنچه که در رابطه با امارات قانونی نیاز به اثبات ندارد (ماده ۱۳۱۷)؛ قابل رد بودن ماهیت آن دسته از اماراتی که تشخیص آن‌ها به دادگاه واگذار شده است (ماده ۱۳۱۸)؛ آثار مهم - در عین حال ناتمام - «سند محمول بر صحت» که کلیه شواهد دیگر را قابل قبول می‌سازد لیکن لازم است که توسط یکی دیگر از این شواهد تأیید شود (ماده ۱۳۱۲)؛ ماهیت رضایی ابرای تعهدات (مواد ۱۲۳۷ به بعد)؛ ساختار پیچیده شرط به نفع شخص ثالث (مواد ۱۷۱ به بعد)؛ وظیفه اخلاقی در تعهدات طبیعی (ماده ۱۱۵۱)؛ و وظیفه قضات در عمل به آنچه که آن را درست فرض می‌کنند (ماده ۱۲۸۷).

با این وصف نباید در مورد اهمیت پیش‌نویس ارائه شده مبالغه نمود، چرا که در حقیقت طرح اصلاحی، بازنویسی قانون مدنی فعلی فرانسه است. لیکن در مسیر انجام این کار فرصتی پیش آمد تا به برخی از انتظارات موجود پاسخ داده شود. به عنوان مثال، در برخی از تغییرات در قوانین، اهمیت و جایگاه مهمی به اراده طرفین در حین انجام توافق - تا حدودی که معقول

۱- inopposabilité

۲- caducité

۳- régularisation

بود- اعطاء گردید. چنین گرایش‌هایی موجب گردید که تدوین‌گران با استفاده از اصول راهگشای خود به این قوانین جهت و انعطاف بیشتری بدهند که از جمله این اصول می‌توان به احراز این مسئله که قراردادها باید به صورت منطقی و منصفانه تفسیر شوند (ماده ۱۱۳۹) و «عقود نامعین»^۱ نیز با استفاده از قیاس بایستی به عقود معین مرتبط شوند (ماده ۱۱۰۳)، اشاره نمود.

همچنین این بازبینی جامع این فرصت را بوجود آورد تا بتوان برخی نکات توضیحی ارائه نمود که اغلب به ظهور راه‌حل‌های جدید منجر می‌شود. به عنوان مثال، رضایت تعریف گردید (ماده ۱۲۱۹) و روشن شد که رضایت با هر یک از ادله قابل اثبات است (ماده ۱۲۳۱)؛ عیوب رضا به عنوان عاملی تعیین‌کننده در رضایت‌طرفین به عنوان یک شرط عام به رسمیت شناخته شد (ماده ۱-۱۱۱۱)؛ اصول تفسیری حاکم بر تفسیر، به اعمال حقوقی یکجانبه نیز تسری داده شد (ماده ۱۱۳۶)؛ اهمیت سکوت در تشکیل قراردادها ارزیابی گردید (ماده ۶-۱۱۰۵)؛ ضمانت اجرای عدم رضایت تنها موجب بطلان نسبی در نظر گرفته شد (ماده ۲-۱۱۰۹)؛ یک اصل محرز که تنها وصول قبولی می‌تواند موجب کامل شدن تشکیل قرارداد شود، مورد تصریح قرار گرفت (ماده ۱۱۰۷).

این اصلاحات متعدد قابل تفکیک از پیشنهادات اصلاحی دیگر نیستند. در حقیقت، بازبینی جامعی که در اینجا از آن صحبت می‌شود، چه از دیدگاه محتوا بدان نگریسته شود و چه از دیدگاه روش‌شناسی بر دو مفهوم استوار است.

نظریه‌های مختلف، به صورت یک مجموعه و در کنار هم در نظر گرفته شده‌اند. «اصل استحکام» اولین حلقه ارتباط بین آن‌ها می‌باشد. البته در مواردی که موقعیت اقتضاء می‌کند، نقاط مشخص اختلاف نیز لحاظ شده است، لیکن در سراسر این نوشته مفاهیم مشابهی جاری است و در ژرفای آن، همان مفاهیم اساسی با برجستگی مداوم تکرار می‌شوند. دکترین عام قراردادها که ناشی از ماهیت ذاتی آنهاست، تنظیم انواع مختلف قراردادها از ساده به پیچیده است، که البته هدف از آن تضعیف قرارداد نیست، بلکه افزوده شدن مفاهیم جدید توأم با ساده سازی، تقویت و سازماندهی مجدد، موجب تقویت آن می‌گردد. با وجود این، لازم است که ساختاری که بدون آن ساختار تعهدات قراردادی به طور کلی وجود نخواهد داشت، همواره رعایت شود. خط آهن و جاده هر کدام در درون شبکه خود گسترش می‌یابند که این امر در مورد شبکه قراردادها نیز صادق است و البته ابزارهای لازم به نفع استفاده‌کنندگان به روز شده است.

در رابطه با قواعد دیگر، داخل یا خارج از قانون مدنی، مقررات مربوط به دکترین عام هنوز هم با هدف واحد خود یکپارچگی خود را حفظ نموده‌اند. آن‌ها شکل دهنده حقوق عام قراردادها می‌باشند. این مقررات عام اجازه می‌دهند که جایگاه هر یک از قواعد مربوط به هر نوع خاص قرارداد محفوظ بماند. هدف از حفظ جایگاه این قواعد این است که از یک سو عناصر اصلی حقوق قراردادها در قالب نمونه‌هایی ایجاد گردد و از سوی دیگر راه اعمال کامل حقوق قراردادها (تا حد ممکن) در اعمال حقوقی یکجانبه و اعمال جمعی گشوده شود (ماده ۱-۱۱۰۱) و به پرسش‌هایی که به واسطه سکوت برخی از متون حقوقی دیگر بی پاسخ مانده‌اند، پاسخ‌ها و راه‌حل‌های جایگزین ارائه دهد که از این لحاظ مثل قانون کمکی عمل می‌کند. از همان ابتدا، ماده ۱۱۰۳ این اصل را مطرح می‌سازد و همین اصل است که نقش خود را در سرنوشت قانون مدنی که سالگرد دویست سالگی آن را جشن می‌گیرند، ایفاء می‌نماید.

فصل مقدماتی: منابع تعهدات (مواد ۱۱۰۱ الی ۲-۱۱۰۱)

مقدمه: تبیین مواد پیشنهادی طرح اصلاحی^۱

فصل آغازین عنوان سوم (یعنی تعهدات) که جدیداً به این بخش اضافه شده، حاصل عنوان جدیدی در قانون مدنی است که سه بخش قراردادهای، شبه قراردادهای و مسئولیت مدنی را در کنار هم قرار می‌دهد. به تعبیر دقیقتر هدف از آن معرفی اولیه سه منبع اصلی تعهدات است.

ماده ۱۱۰۱، ضمن ارائه یک بازبینی، با پذیرش مبنای مقررات کلیدی ماده ۱۳۷۰ در قانون فعلی، بر اساس آن گسترش می‌یابد. این مقرر با تفاوت عمده‌ای «اعمال شخصی فردی که موضوع یک تعهد قرار گرفته» (با استناد به وقایع حقوقی) یعنی شبه قراردادهای را از یک سو و جرم‌ها و شبه جرم‌ها را از سوی دیگر از هم متمایز نموده و «تعهداتی را که صرفاً ناشی از قدرت قانون می‌باشند» به همراه مثال‌هایی به طور جداگانه توضیح می‌دهد.

اینگونه نیست که ماده ۱۱۰۱ طرح اصلاحی از وجود چنین تعهداتی غافل باشد، بلکه هدف اصلی آن، همانگونه که در آغاز عنوان «تعهدات» آورده شده، ایجاد یکسانی در «وقایع حقوقی» و «اعمال حقوقی» و به ویژه در مورد قراردادهاست.

مقدمه حاضر پیرامون منابع اصلی تعهدات قصد دارد که تصویر روشن و واقعی از آن‌ها ارائه دهد. یقیناً یافتن ارتباط بین مفاهیم اساسی مرتبط بسیار مهم است. به ویژه، روشن شدن جایگاه قراردادهای در طبقه‌بندی کلی اعمال حقوقی و نیز شبه قراردادهای و موارد دیگر که به ایجاد تعهدات در حوزه کلی وقایع حقوقی می‌انجامد، حائز اهمیت فراوان است.

از این رو است که تدوین‌گران در انتخاب‌های تقنینی، وفاداری خود را نسبت به مفاهیم سنتی فرانسوی حفظ و اظهار می‌نمایند. تردیدی نیست که قراردادهای، شکلی از اعمال حقوقی محسوب می‌شوند، اما در دیدگاه غالب که در اینجا نیز مورد تأیید است، قراردادهای دارای نقش مرکزی بوده و می‌باشند. به همین دلیل است که اولین عنوان در زیر عنوان «تعهدات» به موضوع قراردادهای می‌پردازد و درست به همین دلیل تمامی اشکال اعمال و وقایع حقوقی ابتدا در قالب مجموعه منسجمی قرار داده می‌شوند که بخشی از آن را تشکیل می‌دهند.

مقررات ماده ۱-۱۱۰۱ تلاش می‌کند تا در وهله اول تعریفی کلی از اعمال حقوقی ارائه داده (قسمت ۱) و سپس برای هر یک از موارد سه گانه فوق‌الذکر تعریف جداگانه‌ای ارائه نماید

(قسمت‌های ۲، ۳ و ۴). تعریف کلی اعمال حقوقی همان تعاریف کلاسیک هستند، لیکن تعاریف ارائه شده برای اعمال حقوقی یکجانبه و اعمال حقوقی جمعی نسبتاً جدیدترند.

ویژگی شخصی که یک عمل حقوقی را انجام می‌دهد، عامل متمایز کننده اعمال حقوقی از اعمال حقوقی جمعی می‌باشد: به طور مثال در حالی که در قرارداد دو یا چند شخص حضور دارند، در اعمال جمعی، اعضای یک جامعه (صرف نظر از اینکه دارای شخصیت مستقل حقوقی باشند یا نه) مشارکت دارند. اعمال حقوقی یکجانبه که عموماً توسط یک شخص واحد ایجاد می‌شوند، ممکن است از بیش از یک شخص سر بزنند و این زمانی است که این اشخاص برای تأمین نفع مشترک با هم متحد شوند (وحدت منافع مشترک نشان می‌دهد که علی‌رغم تکرر اشخاص انجام دهنده، عمل یکجانبه است).

اما فراتر از همه این‌ها، قلمرو فعالیت آن‌ها نیز این سه را از هم متمایز می‌کند. در مورد قراردادها، مطابق اصل آزادی قراردادها، حوزه فعالیت کلی است. در مقابل، موضوع تصمیمات جمعی به هدف خاص و اختیارات ویژه هر یک از انواع گروه‌ها (مالکین مشترک، انجمن‌ها، شرکت‌ها و غیره) بستگی دارد. با وجود این، اراده یکجانبه شخص هنوز به سطحی نرسیده که به عنوان یکی از منابع کلی تعهدات شناخته شود. بلکه می‌تواند صرفاً در قلمرو اصول تأیید شده توسط قانون و یا (جدیداً) عرف عمل نماید.

اساساً، تمامی اعمال حقوقی با توجه به این که اعمال اختیاری محسوب می‌شوند، بر مبنای اراده دسته‌بندی می‌گردند، زیرا وقایع حقوقی ممکن است ارادی نیز باشند. در مورد اعمال حقوقی، اراده همواره به سمت نتایج حقوقی سوق داده می‌شود که شخص ایجاد کننده آن، عامدانه تشخیص داده و پیگیری می‌کند.

ماده ۱-۱۱۰ در قسمت آخر خود، به صورت ضمنی ارتباط اعمال حقوقی یکجانبه و اعمال جمعی را با مقررات خاص حاکم بر اعتبار و آثار آن‌ها بیان می‌کند. لیکن هر کجا که ضرورت دارد، رژیم قراردادی عام نیز به عنوان موضوع ثانوی اعمال می‌گردد. لذا در این ارتباط، این ماده به عنوان حقوق عام اعمال حقوقی مطرح می‌شود که البته قراردادها جایگاه ویژه‌ای در این میان دارند.

ماده ۲-۱۱۰ مقرر می‌دارد چنانچه وقایع حقوقی بسیار متنوع باشند چه از نظر رفتاری (یعنی فردی یا جمعی) و چه از نظر رویدادی (یعنی رویدادهای خاص و متنوع اقتصادی، سیاسی، طبیعی و غیره) همواره قانون است که اثر حقوقی معینی را برای آن‌ها مشخص می‌کند (که البته در مورد اعمال ارادی که به صورت اختیاری انجام می‌شوند، صدق نمی‌کند).

نهایت این که این ماده تفاوت اصلی بین اعمال زیانبار و غیر قانونی از یک سو (که منجر به مسئولیت مدنی می‌شود، یعنی عنوان فرعی سوم) و اعمال قانونی و مفید را از سوی دیگر (که

منجر به تعهدات شبه قراردادی بر عهده شخصی می‌گردد که بدون داشتن حقی از آن منتفع می‌شود، یعنی عنوان فرعی دوم) بیان می‌کند.

مواد پیشنهادی

ماده ۱۱۰۱^۱

تعهدات از اعمال حقوقی^۲ یا وقایع حقوقی^۳ ناشی می‌شوند.
تعهدات معینی نیز صرفاً به موجب قانون ایجاد می‌شود، نظیر وظایف میان همسایگان و وظایف عمومی^۴، که به هر یک در بخش مربوطه پرداخته می‌شود.

ماده ۱۱۰۱-۱

اعمال حقوقی، اقداماتی ارادی هستند که به قصد ایجاد آثار قانونی انجام می‌شوند.
یک عمل حقوقی قراردادی یا قرارداد توافقی است که بین دو یا چند شخص با هدف ایجاد نمودن چنین آثاری تشکیل می‌گردد.
عمل حقوقی یکجانبه اقدامی است که از جانب یک شخص و یا تعدادی از اشخاصی که با هم عمل می‌کنند، با هدف ایجاد آثار قانونی تحت شرایط پذیرفته شده در قانون و یا عرف، انجام می‌گیرد.
عمل حقوقی جمعی، تصمیمی است که به صورت جمعی توسط اعضای یک انجمن اتخاذ می‌شود.
در خصوص اعتبار و آثار اعمال یکجانبه و اعمال جمعی، تا آنجا که ممکن است، همان قواعدی که در مورد قراردادهای اعمال می‌شود، حاکم می‌باشد.

۱- اسناد بین‌المللی

تعریف اعمال حقوقی در ماده ۱:۱۰۱ کتاب دوم DCFR بیان گردیده و تدوین‌گران این سند میان اعمال حقوقی و قرارداد قائل به تفکیک شده و دو تعریف مجزا ارائه نموده‌اند. طبق بند ۲ این ماده، یک عمل حقوقی، هر اظهار یا توافقی است که به قصد داشتن آثار قانونی خاصی انجام می‌شوند. این اظهار یا توافق می‌تواند صریح بوده و یا به طور ضمنی از رفتار شخص قابل تشخیص باشد. همچنین یک عمل حقوقی می‌تواند یکجانبه، دو جانبه و یا چند جانبه باشد. این

۱- این ماده بکارگیری مجدد و بسط ماده ۱۳۷۰ قانون مدنی فعلی فرانسه است.

۲- actes juridiques

۳- faits juridiques

۴- برای مطالعه در خصوص اعمال حقوقی و وقایع حقوقی رک:

Association Henri Capitant des Amis de la Culture Juridique Française & Société de Législation Comparée, *European Contract Law*, eds Bénédicte Fauvarque-Cosson & Denis Mazeaud, sellier, european law publishers, Munich, 2008, p. 66-100.

۵- مانند سرپرستی (tuelle)؛ به ماده ۴۲۷ قانون مدنی فعلی فرانسه رجوع شود.

تعریف نه تنها شامل قراردادهای، بلکه در بر گیرنده بسیاری از اظهاراتی که به قصد ایجاد آثار قانونی انجام شده‌اند، نیز می‌باشد. همچنین این تعریف وسیع از اعمال حقوقی، شامل اعمال حقوقی جمعی نیز می‌شود.

بند ۱ ماده مزبور نیز تعریفی از قرارداد ارائه نموده که طبق آن، قرارداد توافقی است که به قصد ایجاد رابطه قانونی الزام‌آور یا داشتن سایر آثار قانونی انجام می‌شود. همانند اعمال حقوقی، قرارداد نیز می‌تواند یکجانبه، دوجانبه و یا چند جانبه منعقد گردد.

بر اساس ماده ۱۰۷-۱ PECL، مقررات این سند با تعدیلات مناسب نسبت به تعهدات یکجانبه و سایر اظهارات و رفتارهای مبین قصد نیز اعمال می‌شود. هر چند در این سند در خصوص اعمال جمعی مقررات ویژه‌ای پیش‌بینی نشده است، لیکن طبق ماده ۱۰۷-۱، مقررات این سند در خصوص تمامی اظهارات و رفتارهای مبین قصد قابل اعمال خواهد بود، از این رو می‌توان با تعدیلات مناسب، مقررات PECL را در مورد اعمال جمعی نیز اعمال نمود. در CISG، UPICC و OHADA تعریفی در خصوص اعمال حقوقی، عمل حقوقی یکجانبه و اعمال حقوقی جمعی پیش‌بینی نشده است.

۲- حقوق ایران

عمل حقوقی یکجانبه در قانون مدنی ایران تعریف نشده است، اما مصادیق گوناگونی از ایقاع، مانند اخذ به شفعه، ابراء و فسخ را می‌توان در قانون مدنی مشاهده نمود.

در تعریف ایقاع، گفته شده که «انضای اثر حقوقی است که با یک اراده انجام می‌شود»^۱. با توجه به اینکه نیل به هدف خاص قانونی و مشروع به عنوان یکی از ارکان ایقاع مطرح شده، به نظر می‌رسد که ضروری است تا در تعریف ایقاع، چنین رکنی مورد تصریح قرار گیرد، در ست همانگونه که در طرح اصلاحی حاضر و در تعریف عمل حقوقی یکجانبه، هدف ایجاد آثار قانونی، در تعریف آن قید شده است. در تعریف ارائه شده از سوی برخی دیگر^۲ از نویسندگان برای ایقاع، رکن مورد نظر مورد اشاره قرار نگرفته است.

عمل حقوقی جمعی در قانون مدنی ایران سابقه طرح ندارد، اما این اصطلاح در دو ماده ۹۶۲ و ۱۲۱۳ ق.م. مورد استفاده قرار گرفته است. برخی از نویسندگان^۳ ضمن طرح موضوع و

۱- ناصر کاتوزیان، حقوقی مدنی (ایقاع)، چاپ اول، تهران، نشر یلدا، ۱۳۷۰، ص ۱۹.

۲- مهدی شهیدی، تشکیل قراردادها و تعهدات، چاپ اول، تهران، نشر حقوقدان، ۱۳۷۷، ص ۴۳.

۳- ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها، ج ۱، پیشین، ص ۴ به بعد.

بیان مصادیقی از اعمال حقوقی جمعی (مانند ماده ۶ قانون تملک آپارتمان‌ها، ماده ۳۵ قانون کار و ماده ۴۸۹ قانون تجارت) ضرورتی برای طرح این موضوع در حقوق ایران قائل نیستند. به نظر برخی^۱، اعمال حقوقی کاری ارادی است که اثر حقوقی آن با آنچه فاعل می‌خواهد، منطبق است یا اعلام اراده‌ای است که به منظور ایجاد اثر حقوقی خاص انجام می‌شود و قانون نیز اثر دلخواه را بر آن بار می‌کند. یکی از اقسام اعمال حقوقی، عمل حقوقی دو جانبه می‌باشد که از آن تحت عنوان قرارداد یاد می‌شود و ماده ۱۸۳ ق.م. در تعریف قرارداد دلالت بر این امر دارد. برخی از نویسندگان^۲ عمل حقوقی را عبارت از ماهیتی دانسته‌اند که منحصرأ به اراده انسان و با هدف و تحقق آثار حقوقی آن ایجاد می‌شود و این تعریف به آنچه که در ماده ۱-۱۱۰۱ طرح اصلاحی بیان شده، نزدیک‌تر است.

در خصوص قواعد عمومی ایقاعات، قانون مدنی ایران احکام عمومی اعمال حقوقی یکجانبه را مقرر ننموده است و برخی از نویسندگان ضمن انتقاد از این موضوع، تلاش نموده‌اند تا با استقراء در قوانین و مقررات راجع به ایقاعات، نسبت به ارائه نظریه عمومی ایقاعات اقدام کنند. در هر حال، برای طرح قواعد عمومی ایقاعات، چاره‌ای جز رجوع به قواعد عمومی قراردادها وجود نداشته است و در اکثر موضوعات از جمله، اراده برای ایجاد ایقاع، اصل صحت، اثر اشتباه و اکراه، ایقاع فضولی، لزوم اعلام اراده و مشروع بودن جهت در ایقاعات، به قیاس، احکام عمومی معاملات مورد استناد قرار گرفته است و این موضوع همان مطلبی است که در قسمت اخیر ماده ۱-۱۱۰۱ طرح اصلاحی بدان اشاره شده و قواعد قراردادها تا آنجا که ممکن است نسبت به ایقاعات حاکم خواهد بود.

ماده ۲-۱۱۰۱

وقایع حقوقی شامل رفتار یا رویدادهائی می‌شود که در قانون دارای آثار حقوقی است. عملی که نفعی را به دیگری اعطاء می‌نماید که مستحق آن نیست، شبه قرارداد تلقی می‌شود. تعهدات ناشی از آن نیز تحت حاکمیت عنوان فرعی شبه قراردادها قرار می‌گیرند. عملی که بدون توجیه قانونی سبب ورود خسارت به دیگری می‌شود، منجر به ایجاد تعهد به جبران خسارت بر عهده مرتکب می‌گردد. این تعهدات تحت شمول عنوان فرعی مسئولیت مدنی قرار دارند.

۱- ناصر کاتوزیان، قواعد عمومی قراردادها، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر بهنشر، ۱۳۶۴، ص ۱.

۲- مهدی شهیدی، تشکیل قراردادها و تعهدات، پیشین، ص ۳۳.

بقیه صفحات کتاب در فایل موجود نیست. جهت تهیه متن کامل کتاب
به وب سایت انتشارات شهر دانش مراجعه فرمایید.

فهرست منابع

۱- منابع فارسی

الف) کتب

- احمدی، نعمت، *آیین دادرسی مدنی*، چاپ سوم، تهران، نشر اطلس، ۱۳۷۷.
- اخلاقی، بهروز و امام، فرهاد، *اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی*، چاپ سوم، تهران، شهر دانش، ۱۳۹۳.
- آخوندی، روح‌الله، *اشتباه در موضوع قرارداد*، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق، ۱۳۹۰.
- امامی، حسن، *حقوق مدنی*، ج ۱، چاپ بیست و سوم، تهران، نشر اسلامیه، ۱۳۸۳.
- امامی، حسن، *حقوق مدنی*، ج ۲، چاپ بیست و یکم، تهران، نشر اسلامیه، ۱۳۸۸.
- امامی، حسن، *حقوق مدنی*، ج ۴، چاپ دوازدهم، تهران، نشر اسلامیه، ۱۳۷۴.
- امامی، حسن، *حقوق مدنی*، ج ۵، چاپ سوم، تهران، نشر اسلامیه، ۱۳۶۶.
- امامی، حسن، *حقوق مدنی*، ج ۶، چاپ دوم، تهران، نشر اسلامیه، ۱۳۷۱.
- امیری قائم مقامی، عبدالمجید، *حقوق تعهدات*، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر میزان، ۱۳۷۸.
- امیری قائم مقامی، عبدالمجید، *حقوق تعهدات*، ج ۲، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۶.
- امین، سید حسن، *تاریخ حقوق ایران*، چاپ اول، تهران، نشر دائرة المعارف ایران شناسی، ۱۳۸۲.
- انصاری، علی، *تئوری حسن‌نیت در قراردادها*، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.
- اوبر، ژان لوک و کولار دوتیول، فرانسوا، *حقوق تعهدات: قراردادها*، ترجمه مجید ادیب، نشر میزان، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۰.
- اوصیاء، پرویز، *تدلیس، مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، انگلیس، اسلام و ایران*، تحولات حقوق خصوصی، زیر نظر ناصر کاتوزیان، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۷۱.
- ایزانلو، محسن، *شروط محدودکننده و ساقط‌کننده مسئولیت در قراردادها*، چاپ سوم، تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۰.
- باریکلو، علیرضا، *مسئولیت مدنی*، چاپ دوم، تهران، بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۸۷.
- بروجردی، محمد، *اصول قضایی (حقوقی)*، دیوان عالی تمیز، تهران، مطبعه ایران.

- بروجردی عبده، محمد، *حقوق مدنی*، چاپ اول، تهران، نشر علمی، ۱۳۲۹.
- پاشا صالح، علی، *سرگذشت قانون*، چاپ دوم، تهران، نشر دانشگاه تهران، ۱۳۸۳.
- پرو، روژه، *نهادهای قضایی فرانسه*، ترجمه شهرام ابراهیمی و عباس تدین و غلامحسین کوشکی، چاپ نخست، تهران، نشر سلسبیل، ۱۳۸۴.
- تفرشی، محمدعیسی، *مباحثی تحلیلی از حقوق شرکتهای تجاری*، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر تربیت مدرس، ۱۳۷۸.
- جعفری تبار، حسن، *مبنای فلسفی تفسیر حقوقی*، چاپ اول، تهران، انتشارات شرکت سهامی، ۱۳۸۳.
- جعفری تبار، حسن، *مسئولیت مدنی کالاها*، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۸۹.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، *حقوق تعهدات*، چاپ سوم، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۷۸.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، *علم حقوق در گذر تاریخ*، چاپ اول، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۸۷.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، *دائرة المعارف حقوق مدنی و تجارت*، ج ۱، چاپ اول، تهران، بنیاد راستاد، ۱۳۵۷.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، *ترمینولوژی حقوق*، ترمینولوژی حقوق، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۶۳.
- حائری شهاباغ، سید علی، *شرح قانون مدنی*، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۷۶.
- حائری شهاباغ، سید علی، *شرح قانون مدنی*، ج ۲، چاپ اول، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۷۶.
- حسینی نژاد، حسینقلی، *ادله اثبات دعوی*، چاپ اول، تهران، نشر میزان، ۱۳۷۴.
- ح سینی نژاد، ح سینقلی، *مسئولیت مدنی*، چاپ اول، تهران، جهاد دان شگاهی دان شگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۰.
- خدمتگذار، محسن، *تعهد ایمنی در قراردادها*، چاپ اول، تهران، نشر جنگل، ۱۳۸۹.
- داراب پور، مهرباب، *قاعده مقابله با خسارت*، چاپ اول، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۷۷.
- دانش کیا، محمدحسین و دادمیزی، سید مهدی، *دوره حقوق تعهدات*، ترجمه الوسیط فی شرح *القانون المدنی الجدید*، ج ۱، چاپ دوم، قم، انتشارات دانشگاه قم، ۱۳۹۰.
- رحیمی، حبیب الله، *استفاده بلاجهت*، چاپ اول، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۸.
- رضوان، مجموعه حقوقی وزارت دادگستری، ش ۴۴، ۱۳۱۶.
- زراعت، عباس، *قانون آیین دادرسی مدنی در نظم حقوقی ایران*، چاپ دوم، تهران، نشر خط سوم، ۱۳۸۴.

زندیه، حسن، *خاطرات سید محمد فاطمی قمی*، چاپ اول، تهران، نشر مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹.

ژوردن، پاتریس، *اصول مسئولیت مدنی*، ترجمه مجید ادیب، چاپ دوم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۵.

ژوردن، پاتریس، *تحلیل رویه قضایی در زمینه مسئولیت مدنی*، ترجمه مجید ادیب، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۶.

ستوده تهرانی، حسن، *حقوق تجارت*، ج ۴، چاپ اول، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۷۵.

سلطان احمدی، جلال، *تاثیر عرف در تفسیر قرارداد*، تهران، نشر جاودانه، ۱۳۸۹.

شایگان، سید علی، *حقوق مدنی*، چاپ اول، تهران، انتشارات طه، ۱۳۷۵.

شعاریان، ابراهیم و ترابی، ابراهیم، *اصول حقوق قراردادهای اروپا و حقوق ایران*، تبریز، انتشارات فروزش، ۱۳۸۹.

شعاریان، ابراهیم و جباری، منصور، *مسئولیت مدنی پلیس*، چاپ اول، تبریز، نشر فروزش، ۱۳۸۸.

شعاریان، ابراهیم، *انتقال قرارداد (نظریه عمومی- عقود معین)*، چاپ اول، تبریز، نشر فروزش، ۱۳۸۹.

شمس، عبدالله، *ادله اثبات دعوا*، چاپ دوم، تهران، نشر دراک، ۱۳۸۷.

شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، ج ۱، چاپ دهم، تهران، نشر دراک، ۱۳۸۴.

شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، ج ۲، چاپ نهم، تهران، نشر دراک، ۱۳۸۴.

شمس، عبدالله، *آیین دادرسی مدنی*، ج ۳، چاپ پنجم، تهران، نشر دراک، ۱۳۸۵.

شهیدی، مهدی، *آثار قراردادهای و تعهدات*، چاپ دوم، تهران، نشر مجد، ۱۳۸۳.

شهیدی، مهدی، *تشکیل قراردادهای و تعهدات*، چاپ اول، تهران، نشر حقوقدان، ۱۳۷۷.

شهیدی، مهدی، *سقوط تعهدات*، چاپ ششم، نشر مجد، تهران، ۱۳۹۰.

صاحبی، مهدی، *تفسیر قراردادهای در حقوق خصوصی*، چاپ اول، نشر ققنوس، تهران، ۱۳۷۶.

صادقی مقدم، محمد حسن، *تغییر در شرایط قرارداد*، چاپ دوم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۶.

صدرزاده افشار، محسن، *ادله اثبات دعوی در حقوق ایران*، چاپ اول، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۹.

صفایی، حسین و رحیمی، حبیب‌الله، *مسئولیت مدنی (الزامهای خارج از قرارداد)*، چاپ سوم، تهران، نشر سمت، ۱۳۹۱.

صفایی، حسین، *حقوق مدنی و حقوق تطبیقی*، چاپ دوم، نشر میزان، ۱۳۸۶.

صفایی، حسین، *دوره مقدماتی حقوق مدنی*، ج ۱، اشخاص و اموال، چاپ دوم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۲.

صفایی، حسین و قاسم‌زاده، مرتضی، *حقوق مدنی، اشخاص و محجورین*، چاپ اول، تهران، نشر سمت، ۱۳۷۵.

صفایی، حسین، *دوره مقدماتی حقوق مدنی*، ج ۲، چاپ دهم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۹.

عاقلی، باقر، *داور و عدلیه*، چاپ اول، تهران، نشر علمی، ۱۳۶۹.

عاقلی، باقر، *روزشمار تاریخ ایران*، نشر گفتار، تهران، ج ۱، ۱۳۷۶.

عاملی، سید جواد، *مفتاح الکرامه*، ج ۱۲، چاپ اول، قم، نشر دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۹.

عدل، مصطفی، *حقوق مدنی*، چاپ دوم، انتشارات طه، قزوین، ۱۳۸۵.

غمامی، مجید، *قابلیت پیش‌بینی ضرر در مسئولیت مدنی*، چاپ اول، تهران، نشر انتشار، ۱۳۸۳.

قاسم‌زاده، مرتضی، *الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد*، چاپ نهم، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۰.

قشقای، حسین، *شیوه تفسیر قراردادهای خصوصی در حقوق ایران و نظام‌های حقوقی معاصر*،

چاپ اول، قم، نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۷۸.

قنواتی، جلیل، *مطالعه تطبیقی ایجاب و قبول*، چاپ اول، قم، نشر موسسه بوستان کتاب قم،

۱۳۸۳.

کاتبی، حسینقلی، *حقوق مدنی*، چاپ اول، تهران، نشر مدرسه عالی بازرگانی، ۱۳۵۲.

کاتبی، حسینقلی، *فرهنگ حقوق، فرانسه-فارسی*، چاپ اول، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۶۳.

کاتوزیان، ناصر، *اثبات و دلیل اثبات*، ج ۱، چاپ چهارم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۵.

کاتوزیان، ناصر، *اثبات و دلیل اثبات*، ج ۲، چاپ سوم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۵.

کاتوزیان، ناصر، *اعتبار امر قضاوت شده در دعوی مدنی*، چاپ سوم، تهران، نشر کانون وکلای

دادگستری مرکز، ۱۳۶۸.

کاتوزیان، ناصر، *الزام‌های خارج از قرارداد*، ج ۱، چاپ هشتم، تهران، نشر دانشگاه تهران،

۱۳۸۷.

کاتوزیان، ناصر، *الزام‌های خارج از قرارداد*، ج ۲، چاپ هشتم، تهران، نشر دانشگاه تهران،

۱۳۸۷.

کاتوزیان، ناصر، جنیدی، لیا و غمامی، مجید، *مسئولیت مدنی ناشی از حوادث رانندگی*، چاپ

سوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۶.

کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی (مشارکت‌ها، صلح، عطایا)*، تهران، نشر اقبال، ۱۳۶۳.

- کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی (معاملات معوض - عقود تملیکی)*، چاپ چهارم، تهران، نشر انتشار، ۱۳۷۱.
- کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی عقود معین*، ج ۱، چاپ چهارم، تهران، نشر انتشار، ۱۳۷۱.
- کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی عقود معین*، ج ۳، چاپ اول، تهران، نشر بهنشر، ۱۳۶۴.
- کاتوزیان، ناصر، *حقوقی مدنی (ایقاع)*، چاپ اول، تهران، نشر یلدا، ۱۳۷۰.
- کاتوزیان، ناصر، *شفعه وصیت ارث*، چاپ هشتم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۶.
- کاتوزیان، ناصر، *عقود معین (عقود اذنی - وثیقه های دین)*، ج ۴، چاپ پنجم، تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۵.
- کاتوزیان، ناصر، *عقود معین (معاملات معوض - عقود تملیکی)*، ج ۱، چاپ چهارم، تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۱.
- کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادها*، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۴.
- کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادها*، ج ۲، چاپ اول، تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۸.
- کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادها*، ج ۳، چاپ سوم، تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۰.
- کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادها*، ج ۴، چاپ پنجم، تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۷.
- کاتوزیان، ناصر، *قواعد عمومی قراردادها*، ج ۵، چاپ چهارم، تهران، نشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۳.
- کاتوزیان، ناصر، *مسئولیت ناشی از عیب تولید*، چاپ سوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۰.
- کاتوزیان، ناصر، *نظریه عمومی تعهدات*، چاپ پنجم، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۹.
- کریمی، عباس، *ادله اثبات دعوا*، چاپ چهارم، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۲.
- کلانتریان، مرتضی، *داوری*، چاپ اول، تهران، نشر دفتر خدمات حقوقی بین المللی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴.
- لینان دلفون، زویه، *حقوق تجارت الکترونیک*، ترجمه و تحقیق از سستار زرکلام، چاپ اول، تهران، نشر شهر دانش، ۱۳۸۸.
- متین دفتری، احمد، *آئین دادرسی مدنی و بازرگانی*، ج ۱، چاپ اول، تهران، نشر مجد، ۱۳۷۸.

محسنی، حسن، *آیین دادرسی مدنی فرانسه*، چاپ اول، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۱.
 محقق داماد، مصطفی و سایرین، *حقوق قراردادها در فقه امامیه*، ج ۲، چاپ اول، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۹.

محقق داماد، مصطفی و سایرین، *حقوق قراردادها در فقه امامیه*، ج ۲، چاپ اول، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۹.

محقق داماد، مصطفی، *قواعد فقه (بخش مدنی)*، ج ۴، چاپ هفتم، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۵.
 محقق داماد، مصطفی، *حقوق قراردادها در فقه امامیه*، ج ۱، چاپ دوم، تهران، نشر سمت، ۱۳۸۸.

محقق داماد، مصطفی، *نظریه عمومی شروط و التزامات در حقوق اسلامی*، چاپ اول، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۸.

مدنی، سید جلال‌الدین، *آیین دادرسی مدنی*، ج ۲، چاپ دوم، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۶۸.
 معاونت آموزش قوه قضاییه، *مجموعه نشست‌های قضایی*، چاپ اول، ویرایش سوم، تهران، نشر جاودانه، ۱۳۸۷.

موسوی بجنوردی، سید محمد، *قواعد فقهیه*، چاپ دوم، تهران، نشر میعاد، ۱۳۷۲.
 مهاجری، علی، *آیین قضاوت مدنی در محاکم ایران*، چاپ سوم، تهران، انتشارات فکرسازان، ۱۳۸۵.

نائینی، احمد رضا، *م شروح مذاکرات قانون مدنی*، چاپ اول، تهران، مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۶.

نوری، محمدعلی و نجوانی، رضا، *حقوق تجارت الکترونیکی*، چاپ اول، تهران، نشر گنج دانش، ۱۳۸۲.

واحدی، قدرت‌الله، *آیین دادرسی مدنی*، ج ۳، چاپ اول، تهران، نشر میزان، ۱۳۷۷.

(ب) مقالات و پایان‌نامه‌ها

ابدالی، مهرداد، بررسی تطبیقی مبنا و حدود مسئولیت ناشی از عیب تولید در حقوق ایران، فرانسه و دستورالعمل جامعه اروپا، مجله حقوقی دادگستری، ش ۷۸، تابستان ۱۳۹۱.
 ابراهیمی، نصرالله، مسئولیت تولید کالای معیوب و حمایت از مصرف‌کنندگان (تحلیل حقوق در سه نظام برتر دنیا)، پژوهش نامه حقوق و علوم سیاسی، ش ۵، ۱۳۸۶.
 اسداله لطفی، قاعده غرور، فصلنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۴۷، بهار ۱۳۷۹.

- اسدی، محمد حسن، اصل قابلیت استناد قرارداد در فقه امامیه، حقوق ایران و فرانسه، مجله معارف اسلامی و حقوق، ش ۱، بهار و تابستان ۸۶.
- اسکینی، ربیعا، منابع حقوقی بیع تجارت بین المللی، مجله حقوقی دفتر خدمات حقوقی بین المللی جمهوری اسلامی ایران، ش ۷، ۱۳۶۵.
- اصغری، فخرالدین و ابویی، حمیدرضا، حسن نیت در اجرای قرارداد در حقوق انگلیس و ایران، فصلنامه حقوق دانشگاه تهران، ش ۲، تابستان ۱۳۸۹.
- امامی، اسداله و عبدی، صادق، تحلیل مبانی فقهی - حقوقی شرط عدم مسئولیت قراردادی، مجله مجتمع آموزش عالی قم، ش ۲، تابستان ۱۳۷۸.
- امامی پور، محمد، نگاهی نقادانه به قانون اصلاح قانون بیمه شخص ثالث مصوب ۱۳۸۷، مجله حقوق اسلامی، ش ۲۱، تابستان ۱۳۸۸.
- امین، سید حسن، سید محمد کاظم عصار: فیلسوف و عارف عصر، مقالات و بررسیها، دفتر ۶۴، زمستان ۱۳۷۷.
- امینی، منصور و صداقتی، علی، قراردادهای اجباری، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۵۵، ۱۳۹۰.
- امینی، منصور و ناطق نوری، سوده، مطالعه تطبیقی نظریه از دست دادن فرصت، بررسی اجمالی حقوق اروپا و ایالات متحده امریکا، پژوهش های حقوق تطبیقی، دوره ۱۵، ش ۳، پاییز ۱۳۹۰.
- انصاری، مهدی، بررسی نوآوری های لایحه قانون مسئولیت مدنی فرانسه (۲۰۰۵)، فصلنامه اطلاع رسانی حقوقی (معاونت حقوقی ریاست جمهوری)، ش ۱۹ و ۲۰، سال هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۸۸.
- ایزانلو، محسن، تعهد به فعل ثالث، فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، سال ۳۷، ش ۱، بهار ۱۳۸۶.
- ایزانلو، محسن، نقد و تحلیل قانون اصلاح قانون بیمه اجباری، فصلنامه حقوق، دوره ۳۸، ش ۴، زمستان ۱۳۸۷.
- ایزدی فرد، علی اکبر و کاویار، حسین، معامله به قصد فرار از دین در فقه و حقوق، فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، ش ۲۲، زمستان ۱۳۸۹.
- آقاجانی قناد، محمدرضا، مبنای محاسبه قیمت در کالای قیمی مقبوض به عقد فاسد از دیدگاه محقق اول و ثانی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۵۳، پاییز ۱۳۸۰.
- بابایی، ایرج، مبنای مسئولیت کارفرمایان در ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی، مجله پژوهش حقوق و سیاست، ش ۵، پاییز و زمستان ۱۳۸۰.

بادینی، حسن، نگرشی انتقادی به معیار «انسان معقول و متعارف» برای تشخیص تقصیر در مسئولیت مدنی، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، شماره ۱، بهار ۱۳۸۹.

باقری اصل، حیدر، احکام اختصاصی خیار حق انصراف قانون تجارت الکترونیکی ایران، نامه مفید، ش ۷۰، اسفند ۱۳۸۷.

باقری، احمد، پرداخت به شخص ثالث، مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۶۶، زمستان ۱۳۷۸.
بهرامی احمدی، حمید، تاریخچه تدوین قانون مدنی، فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق، ش ۲۴، زمستان ۱۳۸۳.

ترابی، ابراهیم، اصول حاکم بر تفسیر قراردادهای تجاری، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، بهمن ماه ۱۳۹۰.

تفرشی، محمد عیسی و اصغری، فخرالدین، لزوم قابل پیش‌بینی بودن ضرر ناشی از نقض قرارداد در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا مصوب ۱۹۶۰ و حقوق ایران، پژوهشنامه بازرگانی، ش ۲۹، زمستان ۱۳۸۲.

تفرشی، محمد عیسی و شعاریان، ابراهیم، سهم و حقوق ناشی از آن در شرکت‌های سهامی، پژوهش حقوق و سیاست، ش ۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۱.

تفرشی، محمد عیسی و مرتضوی، عبدالحمید، مطالعه تطبیقی تعهد به وسیله و به نتیجه در فقه، حقوق فرانسه و ایران، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، ش ۲، بهار ۱۳۸۸.
جباری، منصور و شعاریان، ابراهیم، مسئولیت مدنی پلیس در نقض وظیفه مراقبت، فصلنامه دانش انتظامی، سال یازدهم، ش ۳ (پیاپی ۴۴)، پاییز ۱۳۸۸.

جعفرزاده، قاسم و سیمایی صراف، حسین، حسن‌نیت در قراردادهای بین‌المللی: قاعده‌ای فراگیر یا حکمی استثنایی، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۴۱، بهار-تابستان ۱۳۸۴.
جعفری تبار، حسن، از آستین طبیبان، قولی در مسئولیت مدنی پزشکان، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۴۱، پاییز ۱۳۷۷.

جنیدی، لعیا، تضامن و آثار و اوصاف آن، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۳۵، پاییز ۱۳۷۵.

جنیدی، لعیا، مطالعه تطبیقی تعهد به دادن اطلاعات با تاکید بر نظام‌های کامن‌لا، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۵۶، ۱۳۸۱.

حاتمی، علی اصغر و رودیجانی، محمد مجتبی، بررسی تطبیقی قوه قاهره، مجله دانشکده سمنان، سال ۷، ش ۲۳، پاییز ۱۳۸۷.

- حیاتی، علی عباس، مبانی تعهد در حقوق ایران و فرانسه، فصلنامه پژوهشی امام صادق(ع)، ۱۳۸۰.
- داراب‌پور، مهرباب، ثمن شناور، مجله تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی، ش ۲۲-۲۱، ۷۷-۱۳۷۶.
- زرکلام، ستار، امضای الکترونیکی و جایگاه آن در نظام ادله اثبات دعوا، مجله مدرس، دوره ۷، ش ۱، بهار ۱۳۸۲.
- زندیه، حسن و ده پهلوانی، طلعت، جایگاه روحانیون متنفذ در مدرنیزاسیون قضایی و تدوین قانون مدنی در عصر پهلوی اول، مجله پژوهشهای تاریخی، ش ۱۶، زمستان ۱۳۹۱.
- سامت، محمد علی، فوت منفعت یا عدم النفع در حقوق ایران و اسلام، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۴۲، زمستان ۱۳۷۷.
- السان، مصطفی و منوچهری، محمدرضا، حدود تعهد بیمه‌گذار به دادن اطلاعات در بیمه‌های اشخاص، فصل‌نامه صنعت بیمه، ش ۱ و ۲، ۱۳۸۸.
- السان، مصطفی، ثبت اسناد و فناوری اطلاعات- تلاقی سنت و نوآوری، ماهنامه کانون سردفتران، ش ۶۴، ۱۳۸۵.
- ساواری، پرویز، شرط فورس‌ماژور در قراردادهای تجاری بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۱ و ۳۲، پاییز و زمستان ۱۳۷۹.
- سیمایی صراف، حسین، شرط ضمنی در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی، مجله وقف میراث جاویدان، ش ۲۲، تابستان ۱۳۷۷.
- شریفی، الهام الدین و حاتمی، حسن، قاعده تقدم تفسیر قرارداد به زیان متعهدله و یا تنظیم کننده، نامه حقوقی، ش ۷۰، سال ۱۳۸۷.
- شعاریان، ابراهیم و قربانزاده، محمد، مبانی فقهی و حقوقی اجرای پیش از موعد قرارداد با مطالعه تطبیقی در اسناد بین‌المللی، دو فصلنامه دانش حقوق مدنی، ش ۳، بهار ۱۳۹۲.
- شعاریان، ابراهیم و مولایی، یوسف، شرایط و موانع اعمال قاعده تقلیل خسارت، پژوهش حقوق خصوصی (دانشگاه علامه طباطبائی)، ش ۳، بهار و تابستان ۱۳۹۲.
- شعاریان، ابراهیم و مولایی، یوسف، مطالعه تطبیقی مبانی قاعده تقلیل خسارت، نشریه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه تبریز، ش ۲، ۱۳۹۰.
- شعاریان، ابراهیم، تطبیق اصل آزادی قرارداد با قاعده العقود تابعه للقصود، مجموعه مقالات کانون وکلای دادگستری آذربایجان شرقی، جلد ۱، چاپ اول، تبریز، نشر فروزش، ۱۳۸۴.
- شعاریان، ابراهیم، تعهد همکاری متعهدله در اجرای قرارداد، مجله حقوق خصوصی، ش ۱۸، بهار و تابستان ۱۳۹۰.

- شعاریان، ابراهیم، ثمن نامعین در قراردادهای پیش فروش، مجله فقه و حقوق اسلامی دانشگاه تبریز، سال سوم، ش ۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.
- شعاریان، ابراهیم، جبران خسارت معنوی ناشی از نقض قرارداد، مجله تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی، ش ۵۴، تابستان ۱۳۹۰.
- شعاریان، ابراهیم، ماهیت دیه و نقدی بر اصطلاح خسارت مازاد بر دیه، نشریه قانون و کلام دادگستری آذربایجان شرقی، ش ۵ و ۶، ۱۳۸۶.
- شعاریان، ابراهیم، مطالعه تطبیقی انتقال تبعی عقد، ارج نامه دکتر الماسی (مجموعه مقالات اهدایی به دکتر نجادعلی الماسی)، به کوشش دکتر حسن محسنی، چاپ اول، تهران، نشر انتشار، ۱۳۹۱.
- شعاریان، ابراهیم، مطالعه تطبیقی پرداخت بیعانه در قراردادهای نشریه دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز، ش ۲، زمستان ۱۳۷۴.
- شعاریان، ابراهیم، مطالعه تطبیقی تعدیل وجه التزام، حقوق مدنی تطبیقی به قلم گروهی از مؤلفان، چاپ دوم، تهران، سمت، ۱۳۸۸.
- شعاریان، ابراهیم، موعد اجرای قرارداد توسط وراثت، فصلنامه پژوهش حقوق، ش ۳۱، زمستان ۱۳۸۹.
- شهیدی، مهدی، برخورد مقررات قانون مدنی و تجارت در مورد قرارداد حمل و نقل، مجموعه مقالات حقوقی، چاپ دوم، تهران، نشر حقوقدان، ۱۳۷۸.
- شیروی، عبدالحسین، تقاضای اجرای قرارداد توسط ذینفع ثالث در حقوق کامن لا با تأکید بر حقوق انگلستان، آمریکا و استرالیا، اندیشه‌های حقوقی، ش ۸، بهار و تابستان ۱۳۸۴.
- شیروی، عبدالحسین، حق فسخ عقد در صورت خودداری از تسلیم عوض در فقه امامیه، مقالات و بررسی‌ها، ش ۷۹، بهار ۱۳۸۵.
- شیروی، عبدالحسین، نقد و بررسی مقررات آیین دادرسی مدنی راجع به مطالبه خسارات قراردادی و تأخیر تأدیه، مجله مجتمع آموزش عالی قم، ش ۹، ۱۳۸۰.
- صادقی نشاط، امیر، حق فسخ قرارداد با وجود امکان الزام به اجرا در حقوق ایران، فصلنامه حقوق دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۹، ش ۴، زمستان ۱۳۸۸.
- صادقی، محسن، مسئولیت ناشی از کالای معیوب: مطالعه تطبیقی در حقوق سوییس و ایران، فصلنامه پژوهش بازرگانی، ش ۴۴، پاییز ۱۳۸۶.
- صالحی، جواد و ابراهیمی، یوسف، مبانی و قلمرو تعهد به ارائه اطلاعات به مصرف‌کننده کالا، دو فصلنامه دانش حقوق مدنی، ش ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۱.

- صفایی، حسین، مفهوم تقصیر سنگینی در ارتباط با شرط عدم مسئولیت، مجله حقوقی، ش ۴، زمستان ۱۳۴۶.
- صفایی، حسین، نعمت الله الفت، اجرای اجباری عین تعهد و تقدم آن بر حق فسخ قرارداد، نامه مفید، ش ۷۹، شهریور ۱۳۸۹.
- طالب احمدی، حبیب، تقصیر در گفتگوهای مقدماتی، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، ش ۳، زمستان ۱۳۸۸.
- طهما سبی، جواد، گفتمان دامنہ مسئولیت در قانون اصلاح قانون بیمه اجباری مصوب ۱۳۸۷، مجله حقوقی دادگستری، سال ۷۳، ش ۶۸، زمستان ۱۳۸۸.
- عادل، مرتضی، قوه قاهره در کنوانسیون بیع بین‌المللی ۱۹۸۰، مجله دیدگاه‌های حقوقی، ش ۲۱ و ۲۲، بهار و تابستان ۱۳۸۰.
- عبداللهی، محسن، خسارت تنبیهی در حقوق بین‌الملل، مجله حقوقی، نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی، ش ۳۰، بهار ۱۳۸۳.
- عبدی‌پور، ابراهیم و پرتو، حمیدرضا، قانون حمایت از مصرف‌کنندگان، حرکتی رو به جلو یا بازخوانی قواعد سنتی، نامه مفید (حقوق تطبیقی)، ش ۵۸، ۱۳۹۰.
- فهمی، عزیزالله، قابلیت پیش‌بینی ضرر در مسئولیت مدنی، فصلنامه دیدگاه‌های حقوقی، ش ۳۴ و ۳۵، ۱۳۸۴.
- قاسمی حامد، عباس و طالب احمدی، حبیب، اطلاع‌رسانی پیش قرارداد، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره سوم، ش ۱، ۱۳۹۰.
- قاسمی حامد، عباس، مروری اجمالی بر نظریه تعهد به دادن اطلاعات در قرارداد از دیدگاه حقوق فرانسه، مجله کانون وکلای دادگستری مرکز، ش ۱۶۵-۱۶۴، ۱۳۷۵.
- قاسمی، کامران، وضعیت پژوهش تبعی (تجدیدنظر) تبعی در قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹، مجله حقوق دادرسی، ش ۵۱، مرداد و شهریور ۱۳۸۴.
- قبولی درافشان، محمد مهدی، مفهوم و مبانی قابلیت استناد قرارداد، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، ش ۱، ۱۳۸۹.
- قدک، عبدالرسول، وابستگی قراردادها در زمینه اعتبارات مصرفی حقوق فرانسه، مجله تحقیقات حقوقی دانشگاه شهید بهشتی، ش ۲۱ و ۲۲، ۱۳۷۶.
- قربانی، مجید، دعوای مشتق: مطالعه تطبیقی در حقوق امریکا، انگلیس و ایران، دو فصلنامه حقوق و سیاست، دانشگاه علامه طباطبائی، ش ۹، بهار و تابستان ۱۳۸۶.
- قنواتی، جلیل، مطالعه تطبیقی زمان انتقال مالکیت در عقد بیع، مجله اندیشه‌های حقوقی، سال اول، ش ۵، زمستان ۸۲.

کاتوزیان، ناصر و انصاری، مهدی، مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست محیطی، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، دوره ۳۸، ش ۲، تابستان ۱۳۸۷.

کاتوزیان، ناصر و عباس‌زاده، محمد هادی، حسن‌نیت در حقوق ایران، فصلنامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۳، ش ۳، پاییز ۱۳۹۲.

کاتوزیان، ناصر، تعلیق در تعهدات، تحولات حقوق خصوصی (مجموعه مقالات)، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱.

کاتوزیان، ناصر، تفسیر قرارداد، ماهنامه قضاوت، ش ۳۴ و ۳۵، ۱۳۸۴. کاتوزیان، ناصر، حمایت از زیان‌دیده و مسئولیت تولیدکننده در حقوق فرانسه، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۶۸، تابستان ۱۳۸۴.

کاتوزیان، ناصر، خطای ورزشی و مسئولیت ورزشی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۴۳، بهار ۱۳۷۸.

کاظمی، محمود، جستاری نقادانه پیرامون نظریه مشهور فقهای امامیه در خصوص مسئولیت پزشک، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، ش ۴، زمستان ۱۳۸۹.

کاظمی، محمود، نظریه از دست دادن فرصت در مسئولیت مدنی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، ش ۵۳، ۱۳۸۰.

کریمی‌نیا، محمد مهدی، تغییر جنسیت از منظر فقهی و حقوقی، فصلنامه معرفت، ش ۳۶، ۱۳۷۹.

کنعانی، محمد طاهر، تعهد به فعل ثالث، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۳، دوره ۳۹، پاییز ۱۳۸۸.

کوردرو ماس، جیودیتا، قراردادهای بین‌المللی میان کامن‌لا و حقوق نوشته: آیا منابع غیر دولتی ترجیح داده می‌شود؟ ترجمه ابراهیم شعاریان، تینا ناعمی، ویژه نامه مجله حقوقی بین‌المللی، زمستان ۱۳۹۱.

مافی، همایون، محمدی، سام و کویار، حسین، مفهوم قرارداد تجاری الکترونیکی و ارتباط آن با قرارداد بین‌المللی، ماهنامه کانون، ش ۱۱۳، بهمن ۱۳۸۹.

محسنی، حسن، اصل حسن‌نیت در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی، مجله حقوق تطبیقی دانشگاه تهران، دوره جدید، ش ۱، ۱۳۸۵.

محسنی، محسن و مرادی نژاد، رضا، مطالعه تطبیقی راهکارهای جبران زیان ناشی از سبب مجمل و ناشناس در مسئولیت مدنی، فصلنامه حقوق، دوره ۴۰، ش ۱، بهار ۱۳۸۹.

- محقق داماد، مصطفی و صادقی، محمود، مبانی و آثار حقوقی تعهد به نفع ثالث در فقه امامیه، مجله مدرس، ش ۱۷، زمستان ۱۳۷۹.
- محقق داماد، مصطفی و گندمکار، رضا حسین، ماهیت، مبانی و آثار تضامن بین بدهکاران (تضامن منفی)، فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء، ش ۴۰، زمستان ۱۳۸۰.
- محقق داماد، مصطفی، استاد علامه سید محمد کاظم عصار لوائسانی تهرانی، نامه فرهنگستان علوم، سال پنجم، ش ۱۱۰ و ۱۱۱، پاییز و زمستان ۱۳۷۷.
- محمدی، سام، تمیز تعهد به نفع شخص ثالث از نهادهای حقوقی مشابه، پژوهش نامه حقوق و علوم سیاسی، ش ۳ و ۲، پاییز ۱۳۸۵.
- محمدی، سام، ماهیت حقوقی تعهد به نفع ثالث، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ش ۱، دوره ۳۹، بهار ۱۳۸۸.
- مددی، صادق، مسئولیت تولیدکنندگان و فروشنندگان کالا، چاپ اول، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۸.
- منجمی، پرناز، دعوای مستقیم و غیر مستقیم در حقوق ایران و فرانسه، پایان نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق خصوصی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۴.
- موسوی بجنوردی، محمد و حق محمدی فرد، زهرا، مسئولیت مدنی و کیفری پزشک با تکیه بر آرای امام خمینی، پژوهشنامه متین، ش ۳۵-۳۴، بهار و تابستان ۱۳۸۶.
- موسوی بجنوردی، محمد، عقد ضمان و نقش آن در حقوق مدنی، مجله وقف میراث جاویدان، ش ۳۱ و ۳۲، پاییز و زمستان ۱۳۷۹.
- موسوی بجنوری، سید محمد، نقش حسن نیت در عقود و قراردادهای در فقه و حقوق، مجله حقوق و علوم سیاسی، ش ۲، بهار ۱۳۸۶.
- نائینی، احمد رضا، بحثی پیرامون لایحه مربوط به قانون مدنی، پیام بهارستان، ش ۲ و ۱، ۱۳۸۷.
- نائینی، احمد رضا، نقش کمیسیونهای قانون مدنی در تنظیم مواد این قانون، پیام بهارستان، ش ۵، پاییز ۱۳۸۸.
- نائینی، احمد رضا، نقش کمیسیونهای قانون مدنی در تنظیم مواد این قانون، پیام بهارستان، ش ۵، پاییز ۱۳۸۸.
- نوری، مسعود، اصول حقوقی تجارت الکترونیک با تاکید بر قانون تجارت الکترونیک ایران، مجله حوزه و دانشگاه، ش ۴۴، پاییز ۱۳۸۴.
- نیکبخت، حمیدرضا، استقلال شرط داوری، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ش ۲۰-۱۹، سال ۱۳۷۶.
- نیکبخت، حمیدرضا، آثار قوه قاهره و انقضای قراردادهای، مجله حقوقی، ش ۲۱، بهار ۱۳۷۶.

وحیدی، غلامحسین، لزوم قابلیت پیش‌بینی خسارات ناشی از نقض تعهدات قراردادی، مجله تحقیقات حقوقی، دانشگاه شهید بهشتی، ویژه‌نامه ش ۱، تابستان ۱۳۸۸.

هریسی نژاد، کمال الدین، تأملی در عوامل تأثیر پذیری حقوق نوین ایران از نظام حقوقی رومی-ژرمنی، فصلنامه حقوق، ش ۲، تابستان ۱۳۸۸.

یزدانیان، علیرضا، بررسی تطبیقی آثار تعلیق در تشکیل و انحلال تعهدات در حقوق ایران و فرانسه، فصلنامه حقوق، دوره ۴۰، ش ۱۰۱، بهار ۱۳۸۹.

یزدانیان، علیرضا، مبانی مسئولیت مدنی متصدی در قراردادهای حمل و نقل کالا در حقوق ایران و فرانسه، مجله حقوقی دادگستری، ش ۷۳، بهار ۱۳۹۰.

یغمایی، اقبال، مصطفی عدل سی و ششمین وزیر فرهنگ، ماهنامه آموزش و پرورش، ش ۷۸، آبان ۱۳۵۳.

۲- منابع عربی

ابن ادريس حلی، *السرائر*، ج ۳، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۷ ق.

ابن عابدین، *رد المحتار علی الدر المختار*، ج ۴، دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، بیروت، ۱۴۰۷ ق.

ابن قدامه، *المغنی*، ج ۵، دار الکتب العربی، بیروت.

ابن مفلح، *المبدع فی شرح المقنع*، ج ۵، المکتب الاسلامی.

ابن نجیم، *البحر الرائق*، ج ۷، چاپ اول، نشر دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۸ ق.

اردبیلی، احمد، *مجمع الفائده و البرهان*، ج ۸، چاپ اول، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۴۳ ق.

امامی خوانساری، محمد، *الحا شیه الثانیه علی المکاسب*، ج ۱، چاپ اول، نرم افزار جامع فقه اهل بیت ۲.

انصاری، شیخ مرتضی، *مکاسب*، ج ۶، چاپ اول، قم، نشر کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری، ۱۴۱۵.

انصاری، شیخ مرتضی، *مکاسب*، ج ۴، چاپ اول، قم، نشر کنگره جهانی بزرگداشت شیخ انصاری، ۱۴۱۵.

بحرانی، شیخ یوسف، *حدائق الناضره*، ج ۱۸، قم، موسسه نشر اسلامی، بی‌تا.

بحرانی، شیخ یوسف، *حدائق الناضره*، ج ۲۲، نشر جامعه مدرسین، قم، ۱۴۰۵ ق.

جریح، منی، *معجم المصطلحات القانونیه*، چاپ اول، لبنان، ۲۰۰۷.

الجزیری، عبدالرحمن، *الفقه علی المذاهب الاربعه*، ج ۲، چاپ چهارم، مصر، شرکت فن الطباعة.

- خائری، سید علی، *الشرح الصغیر فی شرح مختصر النافع*، ج ۲، چاپ اول، قم، نشر انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۹.
- خویی، سید ابوالقاسم، *مصباح الفقاهه*، ج ۷، نرم افزار جامع فقه اهل بیت ۲.
- خویی، سید ابوالقاسم، *رساله توضیح المسائل*.
- خویی، سید ابوالقاسم، *مبانی تکمله المنهاج*، ج ۲، قم، مؤسسه احیاء آثار الامام الخویی، ۱۴۲۲.
- دسوقی، محمد، *حاشیه الدسوقی علی الشرح الكبير*، ج ۴، دارالفکر.
- رستم باز، سلیم، *شرح المجله*، ج ۱ و ۲، چاپ سوم، بیروت، نشر حلبی، بی تا.
- رملی، محمد، *نهایه المحتاج بشرح المنهاج*، ج ۵، دارالفکر، بیروت، ۱۴۰۴ ق.
- روحانی، سید صادق، *فقه الصادق*، ج ۱۷، چاپ اول، قم، نشر دارالکتاب، ۱۴۱۲.
- زحیلی، وهبه، *الفقه الحنبلی المیسر*، ج ۳، دارالقلم، دمشق، چاپ اول، ۱۴۱۸ ق.
- سعد، نبیل ابراهیم، *النظریه العامه للالتزام*، ج ۱، مصادر الالتزام فی القانون اللبنانی و التشريعات العربیه، بیروت، دار النهضه العربیه، ۱۹۹۸.
- السنهوری، عبدالرزاق احمد، *الوسیط فی شرح القانون المدنی*، ج ۱، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۶۴.
- السنهوری، عبدالرزاق احمد، *الوسیط فی شرح القانون المدنی*، ج ۳، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۵۸.
- السنهوری، عبدالرزاق احمد، *الوسیط فی شرح القانون المدنی*، ج ۴، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۵۸.
- السنهوری، عبدالرزاق احمد، *الوسیط فی شرح القانون المدنی*، ج ۵، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۵۸.
- السنهوری، عبدالرزاق احمد، *نظریه العقد*، ج ۱، چاپ دوم، بیروت، منشورات الحلبي الحقوقیه، ۱۹۹۸.
- السنهوری، عبدالرزاق احمد، *نظریه العقد*، ج ۲، چاپ دوم، بیروت، منشورات الحلبي الحقوقیه، ۱۹۹۸.
- شروانی، عبدالحمید و عبادی، احمد، *حواشی علی تحفه المحتاج بشرح المنهاج*، ج ۸، دارالکتب العلمیه، بیروت، چاپ اول، ۱۴۱۶ ق.
- شهید ثانی، *شرح لمعه*، ج ۱.
- شهید ثانی، *شرح لمعه*، ج ۴، چاپ اول، انتشارات داوری، قم، ۱۴۱۰ ق.
- شهید ثانی، *شرح لمعه*، ج ۱، چاپ اول، قم، نشر داوری، ۱۴۱۰.
- شهید ثانی، *مسالك الافهام*، مؤسسه المعارف الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۴۱۶ ق، ج ۶.

- شيخ طوسي، المبسوط، المكتبة المرتضوية لاحياء الآثار الجعفرية، ج ٣.
- شيخ طوسي، مبسوط، ج ٧، نشر مكتب مرتضوى، ١٣٨٧.
- طباطبایی يزدي، سيد محمد كاظم، حاشية المكاسب، ج ٢، چاپ دوم، نشر مؤسسه اسماعيليان، قم، ١٤٢١ هـ.ق.
- عبدالرحمان، محمود، معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهية، ج ١، نرم افزار جامع اهل بيت ٢.
- علامه حلي، تحرير الاحكام، ج ٢، مشهد، مؤسسه آل بيت، بی تا.
- علامه حلي، تذكره الفقهاء، ج ٢، نشر مكتب رضوى، (ط ق).
- علامه حلي، مختلف الشيعه، ج ٥، چاپ اول، قم، مكتب الاعلام الاسلامي، ١٤١٦.
- فرج الصده، عبد المنعم، نظريه العقد فى قوانين البلاد العربيه، بيروت، دار النهضة العربيه، ١٩٧٤.
- فرج الصده، عبد المنعم، نظريه العقد فى قوانين البلاد العربيه، بيروت، دار النهضة العربيه، ١٩٧٤.
- ابن البراج، المذهب، ج ٢، قم، نشر جامعه مدرسين، ١٤٠٦.
- كمپانى، محمد حسين، حاشيه كتاب مكاسب، ج ٥، چاپ اول، قم، نشر انوارالمهدى، ١٤١٨ هـ.ق.
- المجلس الاعلى للشئون الاسلاميه، موسوعه الفقه الاسلامى، ج ١، قاهره، چاپ اول، ١٤١٠ ق.
- محقق حلي، شرايع الاسلام، ج ٢.
- محقق حلي، شرايع الاسلام، ج ٤، قم، نشر امير، ١٤٠٩.
- محقق كركي، جامع المقاصد، ج ٥، قم، مؤسسه آل بيت، ١٤٠٨ هـ.ق.
- محقق كركي، جامع المقاصد، ج ٨، چاپ اول، نشر مؤسسه آل بيت، قم، ١٤١٠ ق.
- ميرزا ابوالقاسم قمى، جامع الشتات، ج ٢.
- نجفى، شيخ محمد حسن، جواهرالكلام، ج ٢٨، داراحياء التراث العربى، بيروت، چاپ هفتم، ١٩٨١ م.

٣- منابع انگليسى

BOOKS

Anja Carlsen, *Usages and Practices Applicable to the Contract: Remarks on the manner in which the PECL may be used to interpret or supplement Article 9 CISG*, in: John Felemegas (ed), *An International Approach to the Interpretation of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (1980) as Uniform Sales Law*, Cambridge University Press, 2007.

Antoniolli. Luisa & Veneziano. Anna, ***Principles of European Contract Law and Italian Law***, The Hague, Kluwer Law International, 2005.

Barnett. Randy E., ***Contract; Case and Doctrine***, 2et ed, New York, Aspen Law & Business, 1999.

Beatson. Jack, ***Anson's Law of Contract***, 27th ed, London, Oxford University Press, 1988.

Bénédicte Fauvarque-Cosson & Denis Mazeaud (eds), ***European Contract Law***, Munich, sellier, European Law Publishers, 2008.

Blasé. Friedrich & Höttler. Philipp, ***Remarks on the Damages Provisions in the CISG (Article 74), Principles of European Contract Law (PECL) and UNIDROIT Principles (UPICC)***, in: Felemegas. John (ed), *An International Approach to the Interpretation of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (1980) as Uniform Sales Law*, Cambridge University Press, 2007.

Bocken. Hubert & de Bondt. Walter, ***Introduction to Belgian Law***, Bruylant (Bruxelles) and Kluwer Law International Pub, 2001.

Busch. Danny, ***The Principles of European Contract Law (part III) and Dutch Law: a commentary II***, Kluwer Law International, The Hague, 2006.

Busch. Danny, ***The Principles of European Contract Law and Dutch Law, a commentary***, Nijmegen [u.a.] Ars Aequi Libri [u.a.], 2002.

Carlsen. Anja, ***Usages and Practices Applicable to the Contract: Remarks on the manner in which the PECL may be used to interpret or supplement Article 9 CISG***, in: John Felemegas (ed), *An International Approach to the Interpretation of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (1980) as Uniform Sales Law*, Cambridge University Press, 2007.

Carrara. Cecilia & Joachim A. Kuchenburg, ***Art. 17 CISG-PECL***, in: John Felemegas (ed), *An International Approach to the Interpretation of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (1980) as Uniform Sales Law*, Cambridge University Press, 2007.

Cartwright. John, Vogenauer, Stefan & Whittaker. Simon (eds), ***Reforming the French Law of Obligations***, GB, Hart pub, 2009.

Charters. Andréa L, ***Specifications and the Contractual Relationship: Article 65 of the CISG in light of PECL Article 7:105***, in: John Felemegas (ed), *An International Approach to the Interpretation of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (1980) as Uniform Sales Law* Cambridge University Press, 2007.

Cheshire. Geoffrey Chevalier, Fifoot. Cecil Herbert Stuart & Furmston. Michael Philip, ***Cheshire, Fifoot and Furmston's Law of Contract***, 8th ed, London, Butterworths, 1972.

Corbin. Arthur Linton, ***Corbin on Contracts***, one Vol. ed, U.S.A., West Publishing Co, 1964.

Crabb. John H., ***The Costitution of Belgium and The Belgian Civil Code***, Fred B. Rothman & Co. Pub, USA, 1982.

Enderlien. Fritz & Maskow. Dietrich, ***International Sales Law***, Oceana pub, 1992, **available at:** <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/enderlein.html>.

Bianca. Massimo, Bonell. Michael Joachim, ***Commentary on The International Sale Law***, Millan, Giaffre, 1987.

European Group on Tort Law, ***Principles of European Tort Law***, New York, Springer, 2005.

Fages. Bertrand et Doireau. Sidonie (sous dir.), ***Lamy Droit du Contrat***, Collection Lamy Droit Civil, 2002.

Fairgrieve. Duncan (ed), ***The Influence of the French Civil Code on the Common Law and Beyond***, British Institute of International and Comparative Law, London, 2007.

Farnsworth. E Allan, in ***Bianca Boneu Commentary on the International Sale Law***, Millan, Giuffre, 1987.

Fauvarque-Cosson. Bénédicte et Mazeaud. Denis (eds), ***European Contract Law***, Munich, sellier pub, 2008.

Ferrand. Frédérique, ***The French Approach to the Globalisation and Harmonisation of Civil Procedure***, in: X. E. Kramer and C. H. van Rhee (eds.), *Civil Litigation in a Globalising World*, The Netherland, Springer, 2012.

Ferrari. Franco (ed) ***The CISG and its Impact on National Legal Systems***, Sellier, 2008.

Ferrari. Franco, 'The Draft of ***UNCITRAL Digest and Beyond***', in: Huber. Peter & Mullis. Alastair, *The CISG: A new textbook for students and practitioners*, Sellier. European Law Publishers, 2007.

Flechther. Harry M, A. Brand. Ronald, S. Walter. Mark (eds), ***Drafting Contracts Under the CISG***, Oxford University Press, 2008.

Giovanni. M.B & others, ***The Italian Civil Code***, an English Translation, U.S.A., 1969.

Gotanda .John , 'Using the ***UNIDROIT Principles to Fill Gaps in the CISG***', in: Saidov. Djakhongir & Cunnington. Ralph, *Contract Damages, Domestic and International Perspectives*, North America, Hurt Pub, 2008.

Grismore. G.C., ***Principles of the Law of Contracts***, U.S.A., Bobbs-Merrill Co, 1947.

Harpwood. Vivienne, ***principles of tort law***, 4th ed, London, Cavendish Pub, 2000.

Hesselink. Martin W, ***Concept of Good Faith***, in: Arthur S. Hartkamp et al. (eds), ***Towards a European Civil Code***, 3rd ed., kluwer law international, 2004.

Honnold. John O, ***Uniform Law for Intenational Sales***, Kluwer Law International, 1999.

Huber. Peter & Mullis. Alastair, ***The CISG: A new textbook for students and practitioners***, Sellier. European Law Publishers, 2007.

Johnston. David et Zimmermann. Reinhard, ***Unjustified Enrichment***, New York, Cambridge University Press, 2004.

Knapp. Charles L, Crystal. Nathan M & Prince. Harry G, ***Problems in Contract Law: Cases and Materials***, 4th ed, U.S.A., Aspen Law & Business, 1999.

Kötz. Hein, Flessner. Axel, ***European Contract Law***, Oxford Uneversity Press, New York, 2002.

Lando. Ole & Beale. Hugh (eds), ***Principles of European Contract Law***, Parts I&II, prepared by the Commission on European Contract Law, Kluwer Law International, 2000.

Lando. Ole, Clive. Eric, Prüm. André & Zimmermann. Reinhard (eds), ***The Principles of European Contract Law***, Part III, prepared by the Commission on European Contract Law, Kluwer Law International, 2003.

Lawson. Richard, ***Exclusion Clauses and Unfair Contract Terms***, 10th ed, boston, Sweet & Maxwell, 2011.

Lookofsky. Joseph, ***The 1980 United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods***, Kluwer Law International, 2000.

MacQueen. Hector & Zimmermann. Reinhard, ***European Contract Law: Scots and African Perspectives***, Edinburgh University Press, 2006.

Markesinis. Sir Basil & Others, ***The German Law of Contract***, US and Canada, Hart pub, 2006.

Mazeaud. Denis, ***Contracts and Third Parties in the Avant-projet de réforme***, in: John Cartwright & Stefan Vogenauer & Simon Whittaker (eds), ***Reforming the French Law of Obligations***, GB, Hart pub, 2009.

Owsia. Parviz, ***Formation of Contract: A Comparative Study under English, French, Islamic and Iranian Law***, UK, Graham & Tortman, 1993.

Pauline. Rémy-Corlay, ***Damages, Loss and the Quantification of Damages in the Avant-projet de réforme***, in: John Cartwright & Stefan Vogenauer & Simon Whittaker (eds), ***Reforming the French Law of Obligations***, GB, Hart pub, 2009.

Perillo. Joseph M., ***Calamari and Perillo on Contracts***, 6th ed, USA, West, 2009.

Raymond Conway. You're listening to a sample of the Audible audio edition. Paul, ***Outline of the Law of Contracts***, 2d ed, U.S.A., Harmon Pub, 1939.

Robinson. Olivia, Fergus. David and Gordon. William Morrison , ***European Legal History***, 2d ed, UK, Butterwords, 1994.

Rochfeld. Judith, ***A Future for la cause? Observations of a French Jurist***, in: John Cartwright & Stefan Vogenauer & Simon Whittaker (eds), ***Reforming the French Law of Obligations***, GB, Hart pub, 2009.

Saidov. Djakhongir & Cunningham. Ralph, ***Contract Damages, Domestic and International Perspectives***, North America, Hurt Pub, 2008.

Saidov. Djakhongir, ***The Law of Damages in International Sales The CISG and other International Instruments***, Hurt, 2008.

Schlechtriem. Peter & Schwenzer. Ingeborg, ***Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG)***, in: Schwenzer. Ingeborg (ed), 3d ed, Oxford, 2010.

Schlechtriem. Peter, ***Uniform Sale Law***, Vienna, Manz, 1986.

Schwenzer. Ingeborg, Fountoulakis. Christiana, Dimsey. Mariel (eds), ***International Sales Law***, Routledge Cavendish, 2007.

Sefton-Green. Ruth, ***Mistak, Fraud and Duties to Inform in European Contract Law***, Cambridge University Press, 2005.

Smith. Stephen E, ***Rejection of Offer Followed by Acceptance: Comparison Between the Provisions of CISG Article 17 and the Counterpart Provisions of UNIDROIT Principles Article 2.5***, in: John Felemegas (ed), ***An International Approach to the Interpretation of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (1980) as Uniform Sales Law***, Cambridge University Press, 2007.

Study Group on a European Civil Code/ Research Group on EC Private Law (Acquis Group), **Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law, Draft Common Frame of Reference (DCFR)**, Full ed, vol 1, Munich, sellier, 2009.

Treitel. Guenter Heinz, **Law of contract**, 9th ed, London, Sweet & Maxwell, 1997.

Uchida. Takashi, **Contract Law Reform in Japan and the UNIDROIT Principles**, Rev. dr. unif. 2011.

United Nations Commission on International Trade Law, **UNCITRAL Digest of Case Law on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods**, 2012 ed, New York, United Nations, March 2012.

Vettori. Giuseppe, **The interpretation of good faith and according to human rights, fundamental freedoms and constitutional laws in the Common Frame of Reference**, in: Hans-W. Micklitz & Cafaggi. Fabrizio (eds), **European Private Law After the Common Frame of Reference**, UK, Edward Elgar, 2010.

Vincze. Andrea, **Revocability of Offer: Remarks on Whether and the Extent to Which the UNIDRIOT Principles may be used to Help Interpret Article 16 of the CISG**, in: John Felemegas (ed), **An International Approach to the Interpretation of the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (1980) as Uniform Sales Law**, Cambridge University Press, 2007.

Viscasillas. Pilar Perales, **CISG Article 14 Through 24, in: Harry M Flechtner, Ronald A Brand & Marks S walter, Drafting Contracts under The CISG**, New York, Oxford Press, 2008.

Vogenauer. Stefan & Kleinheisterkamp. Jan, **Commentary on the Unidroit Principles of International Commercial Contract (PICC)**, New York, Oxford University Press, 2009.

Vogenauer. Stefan, **The Avant-projet de réforme: An Overview**, in: John Cartwright & Stefan Vogenauer & Simon Whittaker (eds), **Reforming the French Law of Obligations**, GB, Hart pub, 2009.

Vogenauer. Stefan, **The Effects of Contracts on Third Parties: The Avant-projet de réforme in a Comparative Perspective**, in: John Cartwright & Stefan Vogenauer & Simon Whittaker (eds), **Reforming the French Law of Obligations**, GB, Hart pub, 2009.

Von Bar. Christian & Clive. Eric (eds), **Model Rules of Eropean Private Law (full edition)**, Vol 1, First ed., Munich, sellier, 2009.

Von Bar. Christian & Clive. Eric, **Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law**, Vol.1, First ed., Munich, Sellier, 2009.

Von Bar. Christian, Clive. Eric & Schulte-Nölke. Hans (eds), **Principles, Definitions and Model Rules of European Contract Law**, First ed, Munich, sellier, 2004.

Whittaker. Simon & Cartwright. John ,**Translating the Avant-projet de réforme**, in: John Cartwright & Stefan Vogenauer & Simon Whittaker (eds), **Reforming the French Law of Obligations**, GB, Hart pub, 2009.

Whittaker. Simon and Cartwright. John, **Translating the Avant-projet de réforme**, in: John Cartwright & Stefan Vogenauer & Simon Whittaker (eds), **Reforming the French Law of Obligations**, GB, Hart pub, 2009.

Zuppi. Alberto L., *The Parol Evidence Rule, International Electronic Documents and the United Nations Convention on Contracts for The International Sale of goods (CISG)*, Simmonds & Hill pub, 2008.

ARTICLES

Ambros. Clare, *When Can a Third Party Enforce an Arbitration Clause*, J.B.L. (the Journal of Business Law), Sweet & Maxwell, September 2001.

Armas. Oliver J & Hall. Thomas J, *Contracts Are Binding—In Good Times, and Bad?*, Uniform Commercial Code Law Journal, Vol. 42-3.

Blodgett. Paul C, *The UN Convention on The Sale of Goods and The "Battle of the forms"*, available at: <<http://www.Cisg.law.pace.edu/Cisg/biblio/blodget.html>>.

Chengwei. Liu, *Remedies for Non-performance - Perspectives from CISG, UNIDROIT Principles and PECL*, Juris Net, 2007, available at:

<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/chengwei.html>.

Cserne. Péter ,*Policy Consideration in Contract Interpretation:the Contra Proferentem Rule from a Comparative Law and Economics Perspective* ,October 2009 , Available at: http://works.bepress.com/peter_cserne/28.

Cvetkovic. Predrag, *The Characteristics of An Offer in CISG and PECL*, pace international law Review 2002, available at:

<http://digitalcommons.pace.edu/pilr/vol14/iss1/4/>.

Dickerson. Claire Moore, *Harmonizing Business Laws in Africa*, Columbia Journal of Transnational Law, 2005, available at:

<http://law.bepress.com/expresso/eps/618>.

Dickerson. Claire Moore, *Harmonizing Business Laws in Africa*, Columbia Journal of Transnational Law, 2005, available at:

<http://law.bepress.com/expresso/eps/618>.

Dillateo, Larry A, *Critical Issues in The Formation of Contracts under The CISG*, Belgrade law review, 2011, available at:

<http://www.Cisg.law.pace.edu/Cisg/biblio/dimatteo6.html>.

Eiselen. Sieg , *Proving the Quantum of Damages*, Journal of law and Commerce, 2005-2006.

Fages. Bertrand, *Pre-contractual Duties in the Draft Common Frame of Reference –What Relevance for the Negotiation of Commercial Contracts?*, European Review of Contract Law, Vol. 4, Issue 3, Jan 2008.

Fairgrieve. Duncan, *Law of contract*, Jersey Law Course, 2010-11.

Felemegas. John, *Comparative Editorial Remarks on the Concept of Good Faith in the CISG and the PECL*, 13 Pace International Law Review, Fall 2001, available at: <<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/felemegas2.html>>.

Flambouras. Dionysios P, *the Doctrines of Impossibility of Performance and Clausula Rebus Sic Stantibus in the 1980 Vienna Convention on Contracts for the International Sales of Goods and the Principles of European Contract law: A Copmarative Anlysis*, available at:

<<http://www.Cisg.law.pace.edu/Cisg/biblio/Flabouras1.html>>.

Hachem. Pascal, *Agreed Sums in CISG Contracts*, Belgrade Law Review, Year LIX, 2011.

Hondius. Ewoud, *The Two Faces of the Catala Project – Towards a New General Part of the French Law of Obligations*, European Review of Private Law 6-2007, Kluwer Law International.

Konrad Zweigert & Hein Kötz, *Introduction to Comparative Law*, Vol. 2, 2d ed, Clarendon Press, 1987.

Koziol. Helmut & Wilcox. Vanessa (eds.), *Punitive Damages: Common Law and Civil Law Perspective*, Morlenbach, Germany, Wien, New York, Springer, 2009.

López-Rodríguez. Ana M, *the Duty to Pay Interest on Advance Payments under Art. 84 (1) CISG*, Nordic Journal of Commercial law, Vol 74, 2005/2.

Maggs. Gregory E, *Comparative Contract Law American and European, available at:* <http://docs.law.gwu.edu/facweb/gmaggs/maggs-augsburg.pdf>.

Meyer. Lars, *Soft Law for Solid Contract*, A Comparative Analysis of the Value of the Unidroit Principles and the PECL to process of Contract law Harmonization, Denver Journal of International Law and Policy, spring 2006.

Nelson. Enonchong, *Breach of Contract and Damages for Mental Distress*, Oxford Journal of Legal Studies, 1996, Vol. 16, No. 4.

Nicholas. Barry, *The French Law of Contract*, 2d ed, USA, Clarendon Pub, 1992.

Pautremat. Solene, *Mitigation of Damage: A French Perspective*, International and Law Quarterly, Vol 55, January 2006.

Picod. Yves, *Les projets français sur la réforme du droit des obligations*, InDret, 4/2009.

Sefton-Green. Ruth, *The DCFR, the Avant-projet Catala and French Legal Scholars: a story of cat and mouse?*, Edinburgh Law Review, 2008, 12(3).

Shoarian Sattari. Ebrahim, *Observation of Good Faith Principle in Contract Negotiations*, Australian Journal of Business and Management Research, Vol.3 No.09 December-2013

Shoarian. Ebrahim & Beig Pour. Roya Shirin, *The Effects of Intentional Breach of Contract with Emphasis on International Instruments*, IJRSS, Vol 3, Issue 2.

Smith. Stephen E, *Discussion of the Provisions of CISG Article 17 and UNIDROIT Principles Article 2.5, available at:*

<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/principles/uni17.html>.

Smits. Jan M, *The draft- Common Frame of Reference for a European Private Law : Fit for Purpose ?*, available at: <<http://ssrn.com/abstract=1117248>>.

Soler Presas. Ana, *Damages for Fundamental Breach of Contract in PECL/DCFR*, InDret, Vol. 2, April 30, 2009, *available at:*

SSRN:<<http://ssrn.com/abstract=1418034>>.

Tolharts. Gerg , *The Nature of an Assignment Rights to Damages for Breach of Contract that Occur Prior to Assignment*, Journal of Contract Law, Vol. 24, 2008.

Viglione. Filippo, *Good Faith and Reasonableness in Contract Interpretation: a Comparative Perspective*, European Business Law Review, 2009.

Vilus. Jelena, *Provisions Common to The Obligations of The Seller and The Buyer, available at:* <http://www.Cisg.law.pace.edu/Cisg/biblio/Vilus.html>.

Zeller, *When is a Fixed Sum not a Fixed Sum but a Penalty Clause?*, Journal of law and commerce, Vol 30, 2012.

۴- منابع فرانسوی

- Aubert de Vincelles. Carole, **Bail**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2007 (dernière mise à jour : 03/2012).
- Aubert de Vincelles. Carole, **Porte-Fort**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2005, (dernière mise à jour: 06/2011).
- Aubert. Jean-Luc, **Cession de dette**, Rép. civ. Dalloz, Paris, avril 2006, (dernière mise à jour: 03/2010).
- Aynes. Laurent, **La cession de contrat**, Paris, economica, 1984.
- Bacache. Mireille, **Indivisibilité**, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2009 (dernière mise à jour : 03/2012).
- Barret. Oliver, **Promesse de vente**, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2011, (dernière mise à jour: 03/2012).
- Barret. Oliver, **Vente (3o effets)**, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2007, (dernière mise à jour: 03/2012).
- Bénabent. Alain, **Droit civil: les obligations**, 12e éd, Montchrestien-Domat droit prive, 2010.
- Billiau. Marc, **Délégation**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2004, (dernière mise à jour: 03/2008).
- Boyer. Louis, **Contrats et conventions**, Rép. civ. Dalloz, Paris, août 1993, (dernière mise à jour: 10/2010).
- Brenner. Claude, **Acte**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2006 (dernière mise à jour : 01/2012).
- Brun. Philippe et Clerc-Renaud. Laurence, **Énergie nucléaire**, Rép. civ. Dalloz, Paris, mai 2009 (dernière mise à jour : 03/2010).
- Buffelan-Lanore. Yvaine, **Condition**, Rép. civ. Dalloz, Paris, octobre 2008, (dernière mise à jour: 03/2011).
- Caillé. Catherine, **échange**, Rép. civ. Dalloz, Paris, août 2006, (dernière mise à jour: 03/2009).
- Carbonnier. Jean, **Droit civil, les obligations**, Paris, 7e éd, 1972.
- Carbonnier. Jean, **Les obligations**, 22nd edn, Paris, PUF, 2000.
- Casson. Philippe, **Domages et intérêts**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2009 (dernière mise à jour : 03/2012).
- Castets-Renard. Céline, **Les projets de réforme du droit français des contrats**, Osaka University Law Review, No. 57, February 2010.
- Castets-Renard. Céline, **Les projets de réforme du droit français des contrats**, Osaka University Law Review, No. 57, February, 2010.
- Chabas .Cécile, **Résolution-résiliation**, Rép. civ. Dalloz, Paris, octobre 2010, (dernière mise à jour: 01/2010).
- Chabas. François et Fabrice. Gréau, **Force majeure**, Rép. civ. Dalloz, Paris, avril 2007, (dernière mise à jour: 03/2010).
- Chauvel. Patrick, **Consentement**, Rép. civ. Dalloz, Paris, avril 2007 (dernière mise à jour: 01/ 2012).
- Chauvel. Patrick, **Dol**, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2006, (dernière mise à jour: 03/2012).

Chauvel. Patrick, **Violence**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2003, (dernière mise à jour: 03/2012).

Colomer. André, **Communauté conventionnelle**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2011, (dernière mise à jour: 03/2012).

Conte. Philippe, **Responsabilité du fait personnel**, Rép. civ. Dalloz, Paris, mai 2002, (dernière mise à jour: 03/2012).

Damas. Nicolas, **Baux d'habitation et mixtes (rapports locatifs individuels: loi du 6 juillet 1989)**, Rép. civ. Dalloz, Paris, février 2008 (dernière mise à jour : 03/2012).

Demeester. Marie-Luce et Neyret. Laurent, **Environnement**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2007 (dernière mise à jour : 01/2012).

Deshayes. Olivier, **Exception d'inexécution**, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2011.

Djoudi. Jamel, **Arrhes**, Rép. civ. Dalloz, Paris, octobre 2008.

Domat, **Les lois civiles dans leur ordre naturel**, 1re partie, titre 1, section 1, p. 235

Dubois. Philippe et Paillet. Élisabeth, **Incapables majeurs**, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 1994, (dernière mise à jour: 03/2012).

Fauvarque-Cosson. Bénédicte et Mazeaud. Denis, **L'avant-projet français de réforme du droit des obligations et du droit de la prescription**, Rev. dr. unif. N. s. 103, Vol 11, 2006.

Fontaine. Marcel, **L'avant-projet d'Acte uniforme OHADA sur le droit des contrats: vue d'ensemble, available at:**

<http://www.unidroit.org/english/publications/review/articles/2008-1&2/203-215.pdf>;

François Terré (dir.), **Pour une réforme du droit des contrats**, Paris, Dalloz, 2008.

Ghestin. Jacques et Serinet. Yves-Marie, **Erreur**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2006, (dernière mise à jour: 01/2012).

Ghestin. Jacques, **Faut-il conserver la cause en droit européen des contrats?**, ERCL, 4/2005.

Ghestin. Jacques, **traité de droit civil, les obligations, le contrat**, Paris, 1980.

Ginot. Elodie, **La responsabilité contractuelle**, Master Partiques Juridiques et Judiciaires Promotion, Nîmes, 2007.

Goubeaux. Gilles, Bihr. philippe & Henry. Xavier, Megacode, Code civil, 3e éd, Paris, Dalloz, Paris, 1999.

Gréau. Fabrice, **action directe**, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2011, (dernière mise à jour: 01/2012).

Gréau. Fabrice, **action oblique**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2011.

Grynbaum. Luc, **Responsabilité du fait des choses inanimées**, Rép. civ. Dalloz, Paris, juin 2011, (dernière mise à jour: 03/2012).

Jeuland. Emmanuel, **cession de contrat**, Rép. civ. Dalloz, Paris, juin 2010.

Julien. Jérôme, **Responsabilité du fait des bâtiments**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2009, (dernière mise à jour: 03/2010).

Kinder-Gest. Patricia et Mazeaud. Denis, **Quelle place en droit français pour les dommages et intérêts à titre punitif? Analyse des perspectives et problèmes à travers**

une étude des droits anglais et américain, Magistère Juriste d'Affaires – DJCE, 2011 – 2012.

Kling. Didier, *pour une réforme du droit des contrats et de la prescription conforme aux besoins de la vie des affaires (rapport)*, chammerce et d'industrie de Paris, 19 octobre 2006.

Laithier. Yves-Marie, *la distinction entre "intérêt positif" et "intérêt négatif" a l'épreuve des avant-contrats*, Olivier Deshayes (direction), L'avant-contrat, actualité du processus de formation des contrats, PUF, Ceprisca, 2008.

Lambert-Pieri. Marie-Claire et Actualisé par Oudot. Pascal, *Responsabilité - Régime des accidents de la circulation*, Rép. civ. Dalloz, Paris, juin 2010 (dernière mise à jour: 03/2012).

le Tourneau. Philippe, *Contrat de transport*, Rép. civ. Dalloz, Paris, avril 2007 (dernière mise à jour : 03/2012).

le Tourneau. Philippe, *Responsabilité (en général)*, Rép. civ. Dalloz, Paris, mai 2009 (dernière mise à jour : 03/2012).

le Tourneau. Philippe et Julien. Jérôme, *Solidarité*; Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2010 (dernière mise à jour : 09/2011).

Légier. Gérard, droit civil, les obligations, 17e éd, Dalloz, Paris, 2001.

Légier. Gérard, *Responsabilité contractuelle*, Rép. civ. Dalloz, Paris, août 1989, (dernière mise à jour: 03/2012).

Libchaber.Rémy, *Biens*, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2009, (dernière mise à jour: 09/2011).

Marty. Gabriel et Raynaud. Pierre, *Droit civil*, tome II, les obligations, Paris, sirey, 1962.

Mathey. Nicolas, *Représentation*, Rép. civ. Dalloz, Paris, avril 2007.

Mathieu-Izorche. Marie-Laure et Benlisi. Stéphane, *Païement*, Rép. civ. Dalloz, Paris, mai 2009 (dernière mise à jour : 03/2012).

Mazeaud. Denis, *La notion de clause pénale*, Paris, LGDJ, 1992.

Mazeaud. Denis, *La réforme du droit français des contrats*, R.J.T., 44-1, 2010.

Mazeaud. Denis, *Le droit europ_en des contrats et ses influences sur le droit français*, ERCL, 1/2010.

Mazeaud. Denis, *Lésion*, Rép. civ. Dalloz, Paris, mars 2012.

Peeneau. Jean, *Médecin (2° réparation des conséquences des risques sanitaires)*, Rép. civ. Dalloz, Paris, août 2006 (dernière mise à jour : 03/2012).

Picod. Yves, *Les projets français sur la réformedu droit des obligations*, InDret, 4/2009, Electronic copy *available at*: <http://ssrn.com/abstract=1499134>.

Picod. Yves, *Obligations*, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2009, (dernière mise à jour : 06/2011).

Picod.Yves, *Nullité*, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2004, (dernière mise à jour : 03/2012).

Piette. Gaël, *Cautionnement*; Rép. civ. Dalloz, Paris, mai 2009, (dernière mise à jour : 03/2012).

Rochfeld. Judith, *Cause*, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2005, (dernière mise à jour: 03/2012).

Rouhette. Georges, *Contribution à l'étude critique de la notion de contrat*, Université de Paris, 1965.

Savau. Eric, **Subrogation personnelle**, Rép. civ. Dalloz, Paris, avril 2008, (dernière mise à jour: 09/2011).

Savaux. Eric, **Cession de droit litigieux**, Rép. civ. Dalloz, Paris, septembre 2003, (dernière mise à jour: 03/2012).

SCH-TZ. Rose-Noëlle, **Crédit bail**, Rép. civ. Dalloz, Paris, janvier 2007, (dernière mise à jour: 01/2012).

Shaohui. Zhang, **L'influence des Principes d'UNIDROIT sur la réforme du droit chinois des obligations**, Rev. dr. unif. 2008.

Terré. François (dir.), **Pour une réforme du droit de la responsabilité civile**, Dalloz, Paris, 2011.

Terré. François, **Pour une réforme du droit des contrats**, Dalloz, Paris, 2009.

Tettenborn. Andrew, Problems in Assignment Law: Not yet out of the wood? in: Andrew Burrows & Edwin Peel (eds.), **Contract Formation & Parties**, The Oxford-Norton Rose Law Colloquium, 2010.

Toledo-Wolfsohn. Anne-Marie, **Compensation**; Rép. civ. Dalloz, Paris, octobre 2008 (dernière mise à jour : 01/2012).

Wicker. Guillaume, **Personne morale**, Rép. civ. Dalloz, Paris, juin 1998, (dernière mise à jour: 01/2012).

واژه‌نامه فرانسه – فارسی

A

ence d'objet	فقدان موضوع
acceptation	قبول
accident complexe	حادثه پیچیده
accusation	کیفرخواست
acte extrajudiciaire	عمل غیر قضایی
acte sous seing privé	سند عادی
actes juridiques	اعمال حقوقی
acte matériel	اقدام مادی
actes recognitifs	اسناد مصدق
action de in rem verso	دعوی مرتبط با منافع اعطاء شده
action directe	دعوی مستقیم
action indirecte	دعوی غیر مستقیم
action oblique	دعوی طلبکار جهت توقیف حقوق مالی مدیون
action paulienne	دعوی معامله به قصد فرار از دین
acutaion	حراج
administration judiciaire de la preuve	اداره قضایی دلیل
aliment	نفقه
anéantissement	زوال
annulation	ابطال
anormal	نامتعارف
arrhes	بیعانه
assureur	بیمه‌گر
astreinte	جریمه مالی

atteinte à leur personne	صدمه وارده بر شخص
authentique	رسمی
autorité de la chose jugée	اعتبار امر مختوم
autorité parentale	سرپرستی
avant-contrat	قرارداد مقدماتی
aveu	اقرار
aveu extrajudiciaire	اقرار غیر قضایی
aveu judiciaire	اقرار قضایی
avouer	تصدیق
ayant cause	قائم مقام

B

bail	اجاره
bénéficiaire	ذینفع
bien meuble corporel	مال مادی منقول
bonnes mœurs	اخلاق حسنه

C

caducité	انتفاء
capacité d' exercice	اهلیت تصرف
capacité de jouissance	اهلیت تمتع
capacité naturelle	اهلیت طبیعی
cas fortuity	حادثه غیر مترقبه، قوه قاهره
cause	علت، سبب
cause de l'obligation	علت تعهد
cause du contrat	علت قرارداد
cause efficiente	علت فاعلی
cause étrangère	علت خارجی
cause finale	علت نهایی

cause génératrice	علت موجد
cause objective	علت نوعی
cause subjective	علت شخصی
caution	ضامن
cautionnement	ضمانت نامه
cédant	ناقل
cession	انتقال
cession de créance	انتقال طلب
cessionnaire	منتقل الیه
cessions de créance future	انتقال طلب آتی
chose jugée	امر مختوم
choses hors du commerce	اشیاء غیر قابل معامله
clause compromissoire	شرط داوری
clause d'indexation	شرط تسعیر
clause d'attribution de compétence	شرط تعیین صلاحیت
clause pénale	شرط کیفری
code de la mutualité	قانون مزایای متقابل
code d'assurance	قانون بیمه
code monétaire et financier	قانون مالی و پولی
code penal	قانون جزا
code rural	قانون روستایی
collectif	جمعی
commettant	کارفرما
compensation	تهاتر
compensation conventionnelle	تهاتر قراردادی
compensation judiciaire	تهاتر قضایی
compte de restitution	حسابداری استرداد

حقوق تعهدات	۱۲۰
concedant	اعطاء کننده امتیاز
concession	عقد امتیاز
concessionnaires	دارندگان امتیاز
condamnation	محکومیت
condition extinctive	شرط فاسخ (ناقل)
condition résolutoire	شرط فاسخ (کاشف)
condition suspensive	شرط تعلیقی
condition casuelle	شرط احتمالی
condition négative	شرط سلبی
condition positive	شرط ایجابی
condition potestative	شرط ارادی
confirmation	تایید عقد قابل ابطال
confusion	مالکیت ما فی الذمه
conseil d'État	شورای دولتی
consentement	رضا، تراضی
consommateur	مصرف کننده
contractants	متعاقدین
contrat	قرارداد
contrat adhésion	قرارداد الحاقی
contrat aléatoire	قرارداد احتمالی
contrat bilatéral	قرارداد دو تعهدی
contrat cadre	قرارداد چارچوب
contrat commutatif	قرارداد قطعی
contrat consensuel	قرارداد رضایی
contrat de remplacement	قرارداد جایگزین
contrat gratuit	قرارداد مجانی
contrat onéreux	قرارداد معوض

contrat réel	قرارداد عینی
contrat solennel	قرارداد تشریفاتی
contrat synallagmatique	قرارداد ملزم طرفین
contrat synallagmatique renversé	قرارداد ملزم طرفین معکوس
contrat unilatéral	قرارداد یک طرفه
contrat aléatoire	عقد احتمالی
contrat de consommation	قرارداد مصرف کننده
contrat de distribution	قرارداد توزیع
contrat innommé	عقد نامعین
contrat interdépendant	قرارداد مرتبط
contre-lettre	قرارداد پنهانی
convention	توافق
conventionnelle	قراردادی
copie exécutoire	سند لازم الاجراء
corps certain	مال معین، عین معین
cour de cassation	دیوان عالی
créance de réparation	حق جبران

D

de plein droit	به حکم قانون، مسئولیت مطلق
défaut d'organisation	نقص در سازمان
défaut d'fonctionnement	نقص در عملکرد
dégradation	نقصان
délai	موعد
délai de réflexion	دوره بررسی
délai de repentir	دوره پشیمانی
délégant	منوب عنه

۱۲۲	حقوق تعهدات
délégataire	ذینفع نیابت
delegation	نیابت در اجرا
délégué	نایب
délictuelle	ناشی از جرم
délit civil	جرم مدنی
dépôt	ودیعه
dépréciation	انجمن‌های دوستانه
désavouer	انکار
destruction	تلف
détenteur	متصرف، نگهدارنده
détention de la chose	نگهداری شیء
détérioration	کاهش ارزش
dette de valeur	دین ارزش
dette échue	دین حال
devoir	تکلیف
devoir de loyauté	تکلیف صداقت
dol	تدلیس
dommage corporel	خسارت جسمی
dommage-intérêt	خسارت، غرامت
dommage-intérêt punitif	خسارات تنبیهی
donateur	واهب
donation	هبه
donation entre vifs et des testaments	هبه در زمان حیات و وصیت
droit canonique	حقوق کلیسایی
droit commun	حقوق عمومی
droit de rétention	حق حبس
droit des biens	حقوق اموال

droit positif	حقوق موضوعه
E	
écrit	سند
effet obligatoire du contrat	اثر الزام آور قرارداد
effet relatif	اثر نسبی
emprunt	قرض
emprunteur	شخص مقترض
en nature/ réel	عینی
enchère publique	حراج عمومی
enfant mineur	صغیر
engager	تعهد نمودن
enrichissement injuste	دارا شدن ناعادلانه
enrichissement sans cause	دارا شدن بلاسبب
équité	انصاف
erreur de droit	اشتباه حکمی
erreur de fait	اشتباه موضوعی
état	وضعیت
être tenu	ملزم شدن
éviction	رفع تصرف
exécution	اجراء
exécution forcée	ایجاب کننده
existence de la chose	موجود بودن مورد معامله
existence de l'objet	وجود موضوع
exploitant	منتفع
expulsion	تخلیه عین مستاجر
extériorité	خارجی بودن

extinction de l' obligation	سقوط تعهدات
extrapatrimonial	غیر مالی
F	
faculté de dédit	حق انصراف
fait d'autrui	فعل غیر
fait des choses	فعل اشیاء
fait personnel	فعل شخص
fait juridique	واقعه حقوقی
faute dans la garde	تقصیر در مراقبت
faute grave	تقصیر فاحش
faute intentionnelle	تقصیر عمدی
faute lourde	تقصیر فاحش
faux	جعل
fermage	اراضی زراعی
filiation	رابطه پدری و فرزندی
fondé de pouvoir	نماینده دارای اختیار
fongibilité	قابل تبدیل
fongible	مثلی
force majeure	فورس ماژور
fruit	استرداد منافع
fruits civils	ثمرات مدنی
fruits industriels	ثمرات مصنوعی
fruits naturels	ثمرات طبیعی
G	
gage	رهن
gaillard	اختیار
gain manqué	عدم النفع

gardien	مراقب، متصرف، دارنده
genre	اموال نوعی (مثلی)
gérant	مدیر
gestion d'affaires d'autrui	اداره امور غیر
gestion sans titre de l'affaire d'autrui	اداره فضولی امور غیر

H

hypothèque	رهن
------------	-----

I

illicéité	عدم مشروعیت
illicite	غیرقانونی
imprévisibilité	غیر قابل پیش‌بینی بودن
incapable	شخص محجور
incapacité d'exercice	عدم اهلیت تصرف
indemnisation intégrale	جبران کامل خسارت
indices	قرائن
individuel	فردی
inexécution	عدم اجراء
inopposabilité	عدم قابلیت استناد
intégrité physique	تمامیت جسمانی
intention libérale	قصد تبرع، قصد بخشش
intérêt général	منافع عمومی
intérêt négatif	منفعت منفی
intérêt positif	منفعت مثبت
intérêt privé	منافع خصوصی
inventaire	تحریر ترکه
irrésistible	غیر قابل اجتناب

J

۱۲۶	حقوق تعهدات
jouissance	انتفاع
judiciaire	قضایی
jugement	حکم
juge du fond	قاضی بدوی
juridiction contentieuse	دادرسی ترافیعی
juridiction gracieuse	دادرسی غیر ترافیعی
jurisprudence	رویه قضایی
L	
légale	قانونی
le trouble de voisinage	مزاحمت ناشی از همسایگی
lésion	غبن
libéralité	بخشش
libération	برائت ذمه
licite	مشروع
lien de causalité	رابطه سببیت
liquidation	محاسبه
liquidation judiciaire	در حال تصفیه
louage d'ouvrage	اجاره خدمات
loyauté	وفاداری، صداقت
M	
magistrat	مقام قضایی
majeur	بالغ
mandat	وکالت
marché organisé	سازمان یافته
matière de l'engagement	موضوع تعهد
médiation	داوری
mineur et majeur en tutelle	صغیر یا کبیر تحت سرپرستی

ministère public	دادسرا
mise en demeure	اخطار مطالبه اجرای تعهد
misrepresentation	ارائه اطلاعات نادرست
moins-value	کاهش ارزش
motif	انگیزه

N

nature	عین
nécessité	اضطرار
nocere	زیان‌دیده
non-concurrence	عدم رقابت
non-disclosure	عدم افشا
non-divulgation	عدم افشاء
notaire	سردفتر
notification	اخطار
novation	تبدیل تعهد
nulle	باطل
nullité	بطلان
nullité absolue	بطلان مطلق
nullité relative	بطلان نسبی

O

objet du contrat	موضوع قرارداد
objet de la convention	موضوع توافق
objet de l'obligation	موضوع تعهد
obligation de conserver	تعهد مراقبت
obligation de donner	تعهد انتقال
obligation de donner à usage	تعهد انتقال برای استفاده
obligation de loyauté	تعهد صداقت

obligation de moyen	تعهد به وسیله
obligation de résultat	تعهد به نتیجه
obligation de sécurité	تعهد ایمنی
obligation de valeur	تعهد ارزش
obligation en nature	تعهد عینی
obligation in solidum	تعهد تضامنی
obligation naturelle	تعهد طبیعی
obligation solidaire	طلبکار تضامنی
obligations à terme	تعهد مؤجل
obligation alternative	تعهد تخییری
obligation conditionnelle	تعهد معلق
obligation de faire et de ne pas faire	تعهد به فعل یا ترک فعل
obligation divisible	تعهد قابل تجزیه
obligation facultative	تعهد اختیاری
obligation indivisible	تعهد غیر قابل تجزیه
obligation plurale	تعهد متعدد
obligation solidaire	تعهد تضامنی
offrant	ایجاب کننده
offre	ایجاب
opposable	قابل استناد
ordonnance	مقررہ محلی
ordre public	نظم عمومی
organique	اساسی

P

pacte de préférence	پیمان حق تقدم
paiement	ایفاء
paiement de l'indu	ایفای ناروا

papiers domestiques	اوراق شخصی
patrimonial	مالی
personne morale	شخص حقوقی
perte de revenu	از دست دادن درآمد
perte partielle	تلف جزئی
perte totale	تلف کامل
plus-value	زیادت ارزش
porte-fort	تعهد به فعل ثالث
porter fort	وعده‌دهنده
possède	تملک
pragmatique	عمل‌گرایی
préjudice	ضرر
préjudice d'établissement	ضرر بنیادین
préjudice esthétique	ضرر به زیبایی
préjudice fonctionnel	ضرر به عملکرد - کارایی
préjudice futur	ضرر آتی
préjudice sexuel	ضرر جنسی
préjudice spécifique d'agrément	ضرر به لذت خاص
préposé	کارگر
présomption	اماره
présomption du fait	اماره موضوعی
présomption du fait de l'homme	اماره شخصی
Présomption judiciaire	اماره قضایی
présomption légale	اماره قانونی
prestation	موضوع تعهد
prêt	عاریه
prêt à usage	عاریه برای استفاده

prêt d'argent	عاریه پول
prêt de consommation	عاریه برای مصرف
prétention	دعوی، ادعا
preuve littérale	دلیل مکتوب
preuve testimoniale	دلیل شفاهی
principe de l'effet relatif du contrat	اصل اثر نسبی قراردادها
principe de la liberté de la preuve	اصل آزادی اثبات
principe d'opposabilité du contrat	اصل قابل استناد بودن قرارداد
principe d'un compte judiciaire de restitution	اصل حسابداری قضایی استرداد
principe la nullité partielle	اصل بطلان جزئی
principe de cohérence	اصل استحکام
privilège	حق تقدم
procès-verbaux de scellés	جلسه مهر و موم
prodesse	منتفع
promesse de porte-fort	تعهد به فعل ثالث
promesse unilatérale	وعده یکجانبه قرارداد
promettant	وعده دهنده
propriétaire	مالک
propriété	مالکیت

Q

qualification	توصیف
quasi-contrat	شبه قرارداد
quasi-mandat	شبه وکالت
quasi-usufruit	شبه انتفاع
question de droit	امر حکمی
question de fait	امر موضوعی

R

rachat	تادیه غرامت
raison	منطق
ratification	تنفیذ معامله فضولی
réci-proque	متقابل
recours personnel	دعوی شخصی
régime délictuel	رژیم شبه جرم
registres domestiques	دفاتر شخصی
règle du non-cumul	قاعده عدم تجميع
règle impérative	قاعده آمره
régularisation	قاعده مندسازی
relative	نسبی
remise	ابراء
remise de dette	ابراء دین
rente	مستمری سالیانه
rente perpétuelle	عوائد مادام‌العمر
rente viagère	عوائد دائمی
réparation	جبران
réparation complémentaire	جبران مکمل
réparation en nature	جبران به عین
réparation forfaitaire	جبران خسارت مقطوع
réparer	متعهد به جبران
répétition de l'indu	استرداد ایفای ناروا
répondre	پاسخگویی
représentant conventionnel	نماینده قراردادی
représentant judiciaire	نماینده قضایی
représentant légal	نماینده قانونی

۱۳۲	حقوق تعهدات
représentation	عیوب رضا و نمایندگی
représenté	اصیل
rescision	بطلان نسبی به دلیل غبن
réserve	حق رزرو
résiliation	فسخ نسبت به آینده
résolution	فسخ
résolution unilatérale	فسخ یکجانبه
responsabilité civile contractuelle	مسئولیت مدنی قراردادی
responsabilité contractuelle	مسئولیت قراردادی
responsabilité délictuelle	مسئولیت ناشی از جرم
responsabilité extra-contractuelle	مسئولیت غیر قراردادی
restitution en nature	استرداد عینی
restitution en valeur	استرداد ارزش
restitution intégrale	استرداد کامل
restitutions	استرداد
restitutions anormales	استرداد غیر عادی
restitutions normales	استرداد عادی
retirer	کناره گیری
rétractation	انصراف
rétractation de l'offer	صرف نظر نمودن از ایجاب
révocation	فسخ، الغاء، انحلال، انفساخ
révocation de l'offer	رجوع از ایجاب

S

saisie	توقیف
sens commun	عقل سلیم
serment	سوگند

serment décisoire	سوگند قاطع دعوی
serment judiciaire	سوگند قضایی
simple lésion	غبین
sociétés mères	شرکت‌های مادر
solidarité	تضامن
solidarité active	تضامن مثبت
solidarité passive	تضامن منفی
sous-débiteur	بدهکار فرعی
stipulant	مشروط‌له
stipulation pour autrui	شرط به نفع اشخاص ثالث
subjective Interpretation	تفسیر شخصی
subrogation	جانشینی
subrogation conventionnelle	جانشینی قراردادی
subrogation personnelle	جانشینی
subrogation réelle	جانشینی حقیقی
subrogeant	طلبکار اصلی
substitution de parties	جانشینی طرفین
succession	ارث
sûreté personnelle	تضمین شخصی
sûreté réelle	تضمین عینی

T

témoignage	شهادت
terme	اجل
terme extinctif	اجل فاسخ
terme suspensif	اجل تعلیقی
terme certain	اجل معین

۱۳۴	حقوق تعهدات
terme extinctif	اجل فاسخ
terme incertain	اجل نامعین
terme suspensif	اجل تعلیقی
théorie de la dénaturation	نظریه تحریف
théorie des actes courants	نظریه اعمال روزانه
théorie des risques	نظریه خطر
tiers	شخص ثالث
tiers-créanciers	بستانکاران ثالث
titre authentique	سند رسمی
titres	کپی اسناد
transaction	صلح
Trésor public	صندوق دولت
tuelle	سرپرستی
tutelle	قیمومیت
tuteur	قیم
U	
usufruit	حق انتفاع
usufruitier	صاحب حق انتفاع
utilement	به نحو مطلوب
V	
valeur	قیمت
value added tax	مالیات بر ارزش افزوده
vente	بیع
vente à réméré	بیع شرط
violence	اکراه، تهدید
volonté	اراده